

Gösta Hultén

Arbetsrätt och klassherravälde

Detta är tredje omarbetade upplagan 1978, som kompletterats med en bilaga som handlar om fackföreningsrörelsen under USA-imperialismen och som ingick i 1:a upplagan,

Boken publicerad på nätet med författarens medgivande.

Innehåll

Förord till tredje upplagan.....	1
Den feodala rättens klasskaraktär.....	2
Kolböndernas uppror.....	3
Det kapitalistiska genombrottet.....	7
1869 års strejkvåg.....	11
Sundsvallsstrejken och frågan om strejkrätten.....	12
Borgare och socialister i arbetarrörelsens barndom.....	18
Socialistlagar.....	23
Föreningsrättsstriden, verkstadsavtalet och paragraf 23.....	24
Striden i Norberg.....	32
Från lantarbetarnas kamp.....	41
Landshövding Dickson som vägröjare.....	45
Socialdemokraterna och skiljedomstanken.....	49
‘En påtaglig skillnad mellan ledningens och medlemmarnas inställning’.....	51
1928 års strejkförbudslagar.....	57
Fackföreningsbyråkratin som den kapitalistiska hungeroffensivens verktyg.....	66
Saltsjöbadsavtalet — handklovar i julklapp.....	71
‘Att fackföreningsrörelsens konstitution skall ändras till andra samhällsgruppers behag och möjligen också nytta’.....	81
Arbetsrätt och klassarbete mellan två imperialistiska krig.....	89
Monopolkapitalets skördetid i stället för socialismens.....	97
Företagsdemokrati och tidsstudier — monopolkapitalets morot och piska.....	103
Den fackliga avdemokratiseringen.....	106
Det lagliga våldet.....	108
Har arbetsrättens klasskaraktär förändrats?.....	113
MBL — En ny anti-strejklag.....	117
Juristerna i klasskampen.....	125
Vad gör arbetsdomstolen?.....	130
Och lagen har sin gång... Ur Arbetsdomstolens Domar Årgång 1968.....	137
‘Tvångslagar mot fackföreningsrörelsen för att stabilisera utsugningen’.....	146
Bilaga: Fackföreningsrörelse under USA-imperialism.....	152

Förord till tredje upplagan

Det är nu sju år sedan boken Arbetsrätt och klassherravälde kom ut i sin första upplaga. Mycket har hänt sedan dess.

1928 års lagar har ersatts med nya och hårdare anti-strejklagar. I ett nyskrivet kapitel har jag försökt att ge en bakgrund till MBL — den nya anti-strejklagen.

Ett kapitel i den tidigare upplagan, ”Fackföreningsrörelse under USA-imperialismen”, har utgått i denna upplaga. Det kräver en förklaring.

Mot bakgrund av det pågående kriget i Indokina var detta kapitel inriktat på USA-imperialismen och de fackliga aspekterna på USA:s angreppskrig.

Sedan 1971 har folken i Kampuchea, Laos och Vietnam besegrat de amerikanska angriparna. I stället för USA:s ”engagemang” i Indokina har vi fått Sovjets ”engagemang” i Afrika — nu senast i Afrikas Horn.

Jämfört med 60-talet har USA:s inflytande över Fria fackföreningsinternationalen (FFI) minskat (jämför också USA:s utträde ur ILO).¹

På Fackliga världsfederationens (FVF) 9:e kongress i Tjeckoslovakien i april 1978 förklarade franska CGT:s ordförande, Georges Seguy, fransmännens utträde ur ledningen för FVF med att statsmakterna i Sovjet och östeuropa fått ”för stort inflytande över facket och därmed över FVF” (Dagens Nyheter 23/4 1978).

Frågan om en nödvändig facklig solidaritet över gränserna är viktig. Jag beklagar därför att jag inte haft möjlighet att behandla dessa frågor och att jag inte heller kunnat göra någon ordentlig jämförelse av strejkrätten i olika länder.

Jag vill tacka de anställda och f.d. arbetskamraterna på Arbetarrörelsens arkiv, vilka genom sitt intresse och sin hjälpsamhet underlättade mitt arbete mycket.

Jag vill också tacka Hjalmar Werner för intressanta synpunkter på omständigheterna kring 1941 års LO-kongress; framlidne Hugo Sala för tips och synpunkter rörande tiden kring 1930 och Håkan Göransson som gett synpunkter på den nya upplagan.

Slutligen vill jag tacka Anders Norborg, som fäst min uppmärksamhet på ett sakfel i boken — påtalat i en ledare i Arbetarbladet i Gävle. Det gällde lagen om konfliktdirektiv. Det felet har jag nu försökt rätta till.

Hur kan kampen för strejkrätten och den lokala förhandlingsrätten föras i dag?

Hur fungerar MBL i praktiken?

Hur har arbetarnas och tjänstemännens fackliga organisation skapats och utvecklats på ditt jobb?

Det är några exempel på frågor och problem att tränga in i. Gräv där du står.

Sök sanningen genom fakta.

Sollentuna i maj 1978 Gösta Hultén

¹ Efter det ”sovjetiska imperiets” sammanbrott är USA den enda ”supermakten”. Kapitlet om USA:s fackföreningsrörelse kan därför vara av visst intresse och har nedan medtagits som en bilaga. – *Red anm.*

Arbetsrätten under feodalismen

Den feodala rättens klasskaraktär

Det är alls inte sant att utvecklingen från bondesamhället och fram till kapitalismen i Sverige varit fredlig. Sanningen är ... att få länder har en historia så fylld av väpnade klasstrider ... som den Sve- rige kan uppvisa ända från 1000-talet och fram till början av 1800-talet.

Nils Holmberg

Redan de äldsta bevarade rättskällorna i vårt land är klasslagar. Liksom i övriga delar av Europa började den uppåtstigande feodala överklassen under 1200-talet sammanställa rättsböcker de s.k. landskapslagarna. Att dessa lagar inte var resultatet av det gamla bondesamhällets spontant framväxande traditioner är uppenbart. Om Östgötalagen skriver t.ex. språkhistorikern C. I. Ståhle:

I stilistiskt avseende har östgötalagen ofta en påfallande modern prägel med tonfall från kansli- och stadgespråk, vilket troligen sammanhänger med att Bengt Magnusson tillhörde den närmaste rådsaktsen kring fränden Magnus Ladulås och på nära håll följde utvecklingen inom rikslagstiftningen som ... var påverkad av kontinentala språkliga mönster.¹

I Upplandslagens stadfästelsebrev 1296 förklaras att feodalherren Birger Persson till Finsta, som är lagens upphovsman, funnit att det i den gällande rätten 'fanns somligt ej fullt skäligt, somligt dunkelt utsagt och somligt mycket svårt att rätta sig efter'. I stället för att foga sig efter den gamla rätten fann den feodala överklassen det nödvändigt att stifta nya lagar. Den första rikslagen, Magnus Erikssons allmänna landslag från 1300-talets mitt, byggde i huvudsak på Östgöta- och Upplandslagen. 1442 utfärdades en ny landslag, som nära överens- stämde med den äldre 'ehuru det andliga och världsliga frälsets intressen i flera fall bättre tillgodosetts'.²

Redan i dessa äldsta bevarade rättskällor framträder de principer som i fortsättningen skulle bestämma det arbetande folkets villkor. Här förekom arbetsrättsliga regler i form av tjänste- hjonsbestämmelser. Under 'medeltidens' senare del befordrades uppkomsten av en agrar underklass genom en restriktiv jordstyckningslagstiftning. Lagstiftningen förbjöd jordlösa och obesuttna att lämna sina ursprungliga boplatser. Om en sådan jordlös lämnade sin ort var han en 'lösker man' och skulle återföras med våld eller uttagas till tvångsarbete. Detta arbetstvång gällde för alla obesuttna.

Folkets massa bestod vid denna tid av bönder vilka i allmänhet var underkastade ett feodalt tributsystem dvs. prestationsskyldighet av varierande innehåll. De adliga jordägarna hade husbonderätt över sina landbor. Landbornas besittningsrätt till den jord de brukade var inte lagligt skyddad och de var som regel uppsägbara.

Inte heller de s.k. skattebönderna hade någon tryggad äganderätt till sin jord. Åtminstone under 1600-talet, med dess livliga förbindelser med kontinentens feodala rättssystem, hävdade de rättslärdade att den egentliga äganderätten tillkom räntetagaren, vare sig nu denne var en adlig jordherre eller kronan. Skatteböndernas ställning var osäker också genom att de liksom krono- och frälsebönderna var dagsverksskyldiga. Den tillsyn och uppsikt som kronan utövade över gårdens skötsel var inte olik den adlige jordägarens husbondevælde.

¹ Gerhard Hafström, *Land och lag*, 1964 s. 28.

² Hafström s. 36.

Under 1500-talet då järnmalmsbehovet vid manufakturerna ökade kom lagarnas tvångsarbetsbestämmelser att utnyttjas för att skaffa arbetskraft till det avskydda arbetet i gruvorna. Denna utveckling var nära förknippad med uppkomsten av en offentlig makt som var skild från folkets massa. Efter Engelbrektsupproret förbjöds allmogen att bära vapen och under förra hälften av 1500-talet inrättades en stående här till den feodala furstestatens försvar. Den växande statliga vålds- och förvaltningsapparaten krävde stora uppoffringar av folket och arbetstvånget fick nu en mera mångsidig användning. Ur vasatidens blodigt undertryckta bondeuppror och fiskala expansion föddes så den moderna svenska statsmakten.

Under 1600-talet utnyttjades tjänstetvånget flitigt för att uttaga de jordfattiga och de som saknade årstjänst till krigstjänstgöring. Detta hot var också ett effektivt sätt att få de jordlösa att ta stadigvarande tjänst. Samtidigt som den härskande adeln på detta sätt fick sin arbetskraftsbas tryggad kunde den med hjälp av adelsprivilegierna skydda sina egna landbor och tjänare mot utskrivning till krigstjänst.

1600-talets erövringspolitik hade som mål att utsträcka den svenska adelns inkomstbringande tullsystem till södra Östersjön. Utbyggnaden av vapenmanufakturerna i samband med den militära expansionen gjorde att de härskande måste söka hjälp hos utländskt handelskapital. Från Nederländerna inkallades vapenhandlaren Louis De Geer. Denne kom så småningom att lägga under sig huvuddelen av den svenska vapenmanufakturen med dithörande näringsgrenar.

För att utveckla exporten och skaffa billiga vapen sökte adeln med hjälp av kronan nedbringa löner och råvarupriser till ett minimum. De adelsmän som skaffat sig privilegier på exporthanteringen skapade härigenom väldiga rikedomar. Ofta var det samma personer som kontrollerade järnexport, vapenmanufaktur och råvarutillgångar. Denna grupp som i en del fall bestod av invandrade handelskapitalister sammansmälte nu till stor del med den jordägande svenska högadeln. I sina intressen var denna härskande klass åtminstone fram till 1600-talets senare del nära knuten till kungamakten.

Kolböndernas uppror

I

För att tillförsäkra bruksägarna tillräckliga kvantiteter träkol till lägsta möjliga pris, var handeln med denna vara noga reglerad genom kungliga förordningar. Någon konkurrens mellan köparna tilläts inte då priset i så fall skulle drivas upp. I 1649 års bergsordning förbjöds alla 'olagliga köp' av kol och bönderna hade inte rätt att erhålla mer i betalning än vad som fastslagits som 'ordinarie köp'. Trots de dyrtider som krigen förde med sig skulle kolpriset vara oförändrat.

Karl XII:s krig gjorde levnadsvillkoren alltmer outhärdliga också för de bönder som lydde under bruken och hösten 1718 gjorde kolbönderna under Lövsta bruk i Uppland uppror. Bruket ägdes liksom en lång rad andra av Louis De Geers ättling Charles De Geer. Söndagen den 28 oktober träffades bönderna i Öster-Lövsta för att dryfta förhållandena. Dagen innan hade budkavlen gått genom socknen och kallat bönderna samman. På mötet antogs ett upprop att skickas till de kringliggande socknarna. Detta Sveriges äldsta bevarade strejkupprop hade följande lydelse:

Emedan vi samteliga allmogen som här undertecknade äro, befinna oss tyvärr mer och mer utmattade, blott och bar, samt en stor del måst gå från hus och hem, för den orsaks skull att vi så litet njuta för vårt stora släp och arbete, som är med vårt kolande, som nu gäller föga något, varföre

som vi på sådant maner, omöjliggen kunna mäktat emotstå, helst som allt det vi av nöden behöva taga är allt för dyrt och svårt uppsatt, äro vi var och en sinnade att alldeles uppehålla med kolande ... och att ingen mer av oss kolar, till dess köparen och säljaren överenskomma ... och kommer I att så göra med, så skicka visst svar tillbaka därom.³

Naturligtvis kunde myndigheterna inte förbli överksamma inför hotet av ett dylikt folkligt uppror. Följande söndag sammankallade kronolänsman Gestrin socknens bönder för att ta reda på vem som sänt ut budkavlen. Han läste vidare upp den kungliga förordning som gav De Geer rätt att trots dyrtiden behålla det gamla kolpriset. Bonden Olof Andersson reste sig då och förklarade att det var han som genom budkavle kallat bönderna till sammankomst och att mötet alls inte var olovligt 'varvid allmogen med en mun ropade att de allesammans ville därför vara ansvariga och galt sedan ej vidare med dem att tala, som de enständigt blevo vid sitt förra tal och i sinnet fattade olovliga sammansvärjanden samt ville inte ens höra någon förmaning.'

Bruksinspektör Faggot insåg det allvarliga i detta uppror. Han fortsätter i sin rapport till De Geer: 'Denna djärvdristige och olovliga sammankomst, som uti själva verket är ett myteri och ett sammansvoret uppror emot höga överhetens åtskillige utgivne förordningar, bergsbruket angående, och deras därav följande upprätthållande riket och kronan till gagn och godo.' Detta uppror måste nedslås med kraft. I annat fall kunde upprорот 'besmitta allmogen uti hela hövdingedömet att sig uppsätta emot höga överhetens befallningar och påbuder, vartill de torde vara villige nog.'

Kort sagt: kolböndernas uppror hotade hela det dåtida utsugarsystemet.

Trots myndigheternas rannsakingar förblev 'sammansvärjningens anstiftare' d.v.s. strejkuppropets författare okänd. Ingen av sockenbönderna var skrivkunnig och myndigheternas misstankar riktades länge mot en finsk f.d. präst som var bosatt i socknen. Men denne nekade och bönderna kunde inte heller förmås att yppa något. Att myndigheterna denna gång inte begagnade kraftigare maktmedel berodde väl delvis på förvirringen i samband med Karl XII:s död och landets militära sammanbrott. Böndernas orubbliga enighet gjorde också en hämndaktion vanskelig och Bergskollegium fann i stället för gott att höja kolpriset.

II

Kolböndernas uppror var inte den första strejken i vårt land. Redan 1665 hade åtta gruvarbetare vid Stora Kopparberget i Falun lagt ned arbetet i protest mot en lönesänkning och 1679 tågade arbetarna i Avesta till Stockholm i en protestdemonstration.

Det stora antalet arbetare och de vidriga arbetsförhållandena gjorde att koppargruvan i Falun blev en oroshärd även under 1700-talet. Omkring 'bergen' uppstod tidigt formliga tätorter. För de arbetare och bergsmän som bodde där gällde särskilda rättsliga regler som skilde sig från den kringliggande landsbygdens. Vid Stora Kopparberget fanns ett särskilt Bergsting. Det stadgades att allmogen d.v.s. gruvarbetarna, endast fick närvara vid detta ting om de var käreande eller svarande. Bergstinget var i själva verket en renodlad klassdomstol. I detta organ hade sålunda arbetsledning, förvaltningsmakt och domsrätt samlats i arbetsköparnas händer.

Den som 'mot konungens bud upphävde sig till förman för allmogen' straffades hårt. 'Uppstötning' eller resning mot konungen och hans ämbetsmän straffades sedan gammalt som edsöresbrott med förlust av liv och gods. År 1624 hade ledaren för ett bondeuppror i Småland Jon Stinn avrättats för detta brott och han var inte den ende.

³ E. W. Dahlgren, *Kolböndernas sammansvärjning vid Lövsta 1718* Sth. 1930.

I bergen som Stora Kopparberget, Salberget och Norberg utövades domsmakten över gruvarbetarna av bergsfogden. I den särskilda bergslagstiftning som tillämpades på dessa platser ställdes den offentliga straffmakten helt i arbetsdisciplinens tjänst. Hur denna lagstiftning verkade kan man se av efterspelet till 1696 års gruvstrejk i Falun.

Våren 1696 utbröt en strejk bland gruvarbetarna i Falun. De krävde att lönen skulle höjas för att, som de förklarade i en klagoskrift, 'vi därmedelst oss och våre fattige anhörige i denne svære tiden må kunna försörja och upprätthålla vårt liv.' Den 12 maj var strejken allmän och trots bergmästarens förmaningar och hotelser kunde de strejkande inte förmås att återgå.

Landshövdingen i Falun Nils Gripenhielm lät då under natten till den 17 maj häkta fem av de arbetare som uppträtt som de strejkandes talesmän, däribland den utpekade ledaren Hans Mattsson.

När Karl XII fick rapport om det inträffade lät han omedelbart häkta samtliga strejkande och inkallade så mycket manskap ur Dalregementet som behövdes för ordningens upprätthållande. Under tre dagar förhörde sammanlagt 620 gruvarbetare. Utanför förhørslokalen höll två kompanier vakt. De svultna gruvarbetarna avpressades nu en försäkran att 'de icke hade att klaga över någon orätt' och att de hade gått i strejk av 'nyfikenhet och enfald'.⁴

Den slutliga domen avkunnades av Kungl. Maj:t den 3 augusti 1699. Arbetsnedläggelsen betecknades som sammanrotning och var straffbar enligt gruvartiklarna 19 § och konung Eriks där återopade gårdsrätt, samt kap. 26 i stadslagens konungabalk om den som 'bjuder fogatenom och rådeno sidvördrning'. Hans Mattsson och sju andra gruvarbetare dömdes enligt dessa stadganden till döden. Gruvarbetarna 'benådades' emellertid till grymma kroppsstraff. Hans Mattsson skulle löpa 9 och de övriga 7 gatlopp.

I överensstämmelse med den medeltida lagstiftningen fastslogs således nu i högsta instans att kollektiva arbetsnedläggelser betraktades som sammanrotningar och skulle straffas på samma sätt som brott mot den militära disciplinen och allvarliga brott mot upprorslagen d.v.s. med lagens strängaste straff.

År 1720 utgavs en särskild kunglig förordning som förbjöd hemliga sammankomster bland gruvarbetarna sedan en ny sammanrotning hade inträffat till försvar mot svältlönerna.

III

Frihetstidens krigspolitik satte naturligtvis också spår i folkets materiella liv. I början av juni 1743 nådde ryktet om dalböndernas uppror till Falun. När de upproriska bönderna tågade in i Falun den 8 juni vägrade huvuddelen av arbetarna att gå ned i gruvorna. I stället förenade de sig med bönderna. Med stigande våldsamhet krävde gruvarbetarna en ny ordning vid köpgörningen. De krävde att få förhandla direkt med de 'parlagare' som hade del i brytningen, utan mellankomst av Bergslagets deputerade. Bergsfogdarna skulle fungera som ordförande vid förhandlingarna och medla mellan parterna.

Tvister om förhandlingsordningen var ingen ny företeelse vid gruvorna. Missnöjet gällde nu den centraliserade förhandlingsordning som införts 1716 av bergmästare Anders Svab.

Bergslagets deputerade vägrade att tillmötesgå gruvarbetarna. Om arbetarna fick sin vilja igenom skulle 'gruvan åter falla i vaktarnes och gruvdrängarnes händer.'

Inga trupper eller andra verksamma maktmedel stod emellertid till de makthavandes

⁴ Liksom övriga cit. i kap. efter Bertil Boethius, *Gruvornas, hyttornas och hamrarnas folk*, 1951.

förfogande och inför gruvarbetarnas förbittring föll snart den myndige bergmästaren till föga. Han ropade att 'de gärna fick döda honom' och att 'han skulle ta avsked om de voro missnöjda med honom.' Han lovade slutligen såväl muntligen som skriftligen att reformera köpgörningen på det sätt gruvarbetarna begärde. Inget våld utövades emellertid vare sig mot bergmästaren eller någon annan överhetsperson under den tid som gruvarbetarna och bönderna hade makten i Falun.

Sedan bönderna dragit vidare mot Stockholm för att protestera mot regeringens krigspolitik återupptogs arbetet i gruvorna. Under den tid som den nya köpgörningen tillämpades steg gruvarbetarnas löner kraftigt.

Den 22 augusti krossades böndernas proteströrelse. Vid Gustav Adolfs Torg öppnade regeringens trupper eld mot de obehövade bönderna och hundratals människor dödades. Därmed saknade gruvarbetarna stöd och de makthavande kunde ta ut sin hämnd. Den 4 oktober sammanträdde gruvrätten till urtima ting under strängt militärt skydd. I rättens utslag förklarades att gruvarbetarna 'begagnat sig av den allmänna förskräckelsen för att tvinga sig till vad som önskades'. Bergmästarens förbindelse av den 9 juni saknade därför laga kraft då den var 'avtvungen'.

Mot dem som ansågs ha stått i spetsen eller som överhuvudtaget igenkändes från förhandlingarna visade de makthavande nu ingen förskoning. Två dömdes till döden, åtta till spöslitning och 35 till varierande fängelsestraff. Slutligen förklarade domstolen bergmästaren berättigad att avskeda alla som förbrutit sig mot köpgörningen.

Bergskollegium som var överinstans nedsatte dödsstraffen till 40 par spö och 4 års fängelse medan fängelsestraffen för de övriga gruvarbetarna i allmänhet skärptes.

Detta utslag visar åter på bergsmansordningens och gruvrättens klasskaraktär. Bergsmansfrälset kunde med stöd av den statliga våldsmakten skydda sig mot allmogens krav vid en lönekonflikt. Och än en gång hade den svenska domsmakten fastslagit att kollektiva lönerörelser var myteri.

Omedelbart efter Dalupproret infördes en bestämmelse i lagboken om förbud att 'utsända Budkaflor, skriftliga eller muntliga Befallningar til Almogens sammankallande'. Brott mot denna lag straffades med mistande av högra handen, halshuggning och stegling.

Det kapitalistiska genombrottet och den borgerliga klassdiktaturens införande

Det kapitalistiska genombrottet

I

Någon samlad och avgränsad arbetsrättslig lagstiftning fanns inte i äldre tid. Produktivkrafternas snabba utveckling och det ökade arbetskraftsbehovet under 1600-talets adliga expansion krävde emellertid mera utvecklade bestämmelser för arbetskraftens utnyttjande. Adelståndet tog därför initiativet till en särskild tjänstehjonsstadga och i en resolution på adelns besvär 1660 utlovade konungen en lag enligt adelns önskemål. 1664 utfärdades den första legostadgan vilken avlöstes av en ny 1686. Legostadgan gällde främst för jordbruket men den hade även viss giltighet för bergshanteringens arbetare.

För arbetarna i manufakturerna ingick vissa arbetsrättsliga regler i den särskilda näringspolitiska lagstiftningen de s.k. hallordningarna. För övriga näringar gällde andra specialförfattningar t.ex. skråordningen för ha den sista från 1720. Dessutom fanns arbetsrättsliga regler i den 1746 och 1823 reviderade bergsordningen.

Arbetstvister behandlades vid en rad olika specialdomstolar men även vid de vanliga domstolarna. I den särskilda näringspolitiska lagstiftningen var bergskollegium och kommerskollegium överinstanser.

För alla dessa lagar gällde den allmänna principen att arbetare skulle hållas under sträng disciplin och husbondelig uppsikt. Tjänsteavtalet eller legostämman gällde för en bestämd period, i allmänhet ett år. Tjänstehjonen och arbetarna saknade lagliga möjligheter att påverka lönesättningen. Om en arbetare yppade missnöje med sin lön stadgade hallordningen att han skulle 'qvarblifwa dubbelt så länge som eljest föreskrifwes'. Avvek han från sin tjänst hade husbonden rätt att med myndigheternas hjälp hämta honom åter.

Organisationer bland arbetare och tjänstehjon var förbjudna och sammankomster och möten höll de härskande under sträng kontroll. Endast hantverkets gesäller hade en begränsad mötesfrihet men fick dock endast sammanträffa under två mästars uppsikt. Gesällernas självsvaldiga vana att kompensera sin 14 timmar långa arbetsdag med 'frimåndagar' sökte lagstiftarna stävja genom upprepade förbud mot 'frimåndag, spatsergång och annan fåfänga.'

Efter det kungliga enväldets fall 1719 stärkte den ekonomiskt härskande klassen sin politiska makt. Det rena klassintresset gjorde sig nu mera öppet gällande och 'de låga lönernas ekonomi' omhuldades både genom den förhärskande ekonomiska doktrinen och med hjälp av nya lagar.

Liksom tidigare inskräptes tjänstetvånget för de obesuttna. Den obesuttna och kroppsarbetande delen av befolkningen förpliktades genom ännu strängare straff att ta årstjänst. Tvångsbestämmelserna rörande böndernas hemmavarande barn skärptes också. I 1686 års tjänstehjonsstadga hade man ryggat till. baka för att inräkna böndernas söner i den tillåtna arbetskraften. 1723 skärptes arbetskraftsransoneringen och i 1739 års tjänstehjonsstadga tog man ännu ett steg för att inskränka böndernas ekonomiska självständighet. Det blev nu endast tillåtet att behålla en son och en dotter hemma.

Genom förbuden mot hemmansklyvning 1720 och 1721 minskades ytterligare bonde-massornas möjligheter att skaffa sig utkomst på ett relativt självständigt sätt. Tillgången på ar-

betskraft vid bruk och manufakturerna ökade.

Hänsynslösare och framför allt mera systematiskt än förr lagstiftade man för att öka tillgången på arbetskraft för de gynnade näringarna, i första hand det större jordbruket, men även industrin, ej minst bergsbruket.¹

II

Utgångspunkten för den utveckling som skapade både lönarbetaren och kapitalisten var exploateringen av massorna i det feodala Sverige. Den feodala exploateringen avlöstes av den kapitalistiska.

De förändringar inom det gamla samhället som möjliggjorde det kapitalistiska produktions-sättets genombrott skedde främst inom jordbruket. Från 1720 till 1850 ökade de besuttna jordägarnas andel av jorden från 30 % till 60) %. Denna utveckling gynnades av de skiftes-reformer som genomfördes 1757 till 1827 och framdrevs efter denna tid inte minst genom uppkomsten av yttre marknader för storlantbrukets produkter. Initiativet till enskiftet togs av en skånsk storgodsägare och genomdrevs i modifierad form (laga skifte) i större delen av landet. Reformen gynnade godsägarna och storbönderna men konsekvenserna för småjordbruket var negativa. Bygemenskapen som var bondens materiella och kulturella skydd mot jordherrars och myndigheters förtryck, sprängdes och de fattigare bönderna tvingades flytta ut från byarna och bygga nya gårdar på sina tilldelade skiften. Denna 'avkollektivisering' skuldsatte bondemassorna, påskyndade landsbygdens proletarisering och rörde väg för kapitalismen.

När man emellertid talar om penningväldets landvinningar på det självägande jordbrukets mark, får man inte glömma den form, under vilken detta penningvälde, långt innan det uppträdde i det moderna bolagsväldets skapelse, påbörjat och i stor utsträckning fullföljt exploateringen av berörda jordbruk ... När den (kapitalismen) lade handen vid verket, var nämligen bondeklassens ekonomiska självständighet i väsentlig mån inburad i bankernas kassavalv.²

Först under mitten av 1800-talet uppstod de materiella förutsättningarna för ett kapitalistiskt genombrott. Då hade en inre och yttre marknad etablerats för den kapitalistiska produktionens varor, i första hand trä, järn och spannmål. Då hade också ansamlingen av handelskapital nått så långt att en kapitalistisk industrialisering kunde bryta igenom på bred front. Dessutom skapade landsbygdens proletarisering en växande arbetskraftsreserv.

Men den klass av industriidkare och handelskapitalister som nu hade resurser att starta en industriell produktion i stor skala hämmades av den snårskog av skråbestämmelser, etableringsförbud, arbetskraftsregleringar, tullar monopol och korporationer som den gamla härskande klassen inrättat till sitt skydd. För att kunna bjuda ut sin arbetskraft där kapitalisten efterfrågade den måste arbetaren och bonden lösgöras från de band som fäste honom vid hantverksmästaren eller den adlige jordherren. Allteftersom borgarklassens självkänsla och ekonomiska makt ökade fann den det allt svårare att underkasta sig det feodala privilegiesamhällets alla hinder och skrankor. Borgarklassen krävde nu frihet åt de produktivkrafter vars utveckling den uppbar. Kapitalismen fordrade som livsvillkor en politisk och rättslig överbyggnad som sprängde ramarna för det gamla samhället.

Redan under 1700-talet skärptes motsättningarna mellan borgarklassen och feodaladeln och 1809 lyckades borgarklassen delvis med våldsamma medel uppnå vissa lättnader i de tryc-

¹ Bertil Boethius, a.a.

² Viktor Larsson, *Småbondeklassens socialekonomiska ställning*, i Skrifter 1910.

kande ståndsprivilegierna. Under den följande tiden drevs borgarklassens politiska maktövertagande fram under medverkan av den liberala pressen som inte bara propagerade handels- och näringsfrihet utan naturligt nog också krävde utvidgad församlings- och yttrandefrihet. Inte sällan tog sig agitationen våldsamma former. 1838, 1846 och 1848 förekom våldsamma liberala demonstrationer i Stockholm vilka krävde många dödsoffer. Men den uppåtstigande klassen förstod också att för begränsade syften samarbeta med den gamla exploaterande klassen. Den lade tyngdpunkten i sin agitation på handelns och näringsfriheten så att den revolutionära småborgerliga rörelsen för medborgerliga friheter inte tog sig okontrollerade former.

Det var inte minst denna agitation som förändrade styrkeförhållandena vid 1840 års riksdag till förmån för näringsfrihetens förespråkare. Under tiden 1840 till 1864 avskaffades huvuddelen av de merkantilistiska regleringarna. 1843 avskaffades skråordningen, 1846 kom en ny fabriks- och hantverksordning och 1859 upphävdes bergsförfattningarna helt. 1848 års aktiebolagslag möjliggjorde en finansierings- och organisationsform som särskilt gynnade den strax härefter påbörjade kapitalistiska exploateringen av de norrländska skogarna.

Borgarklassens representationsreform 1865 var långt ifrån någon genomgripande demokratisk reform. Den överensstämde inte alls med den väldiga småbondeklassens önskemål och arbetarklassen lämnades helt utanför. I själva verket tycks den nya riksdagen ha vilat på ett mindre befolkningsunderlag än den gamla ståndrepresentationen. Visserligen stärktes representationen t.ex. för det småborgerliga köpmanskiktet men samtidigt uteslöts ett stort antal fattiga bönder som tidigare varit representerade genom bondeståndet. Justitieminister De Geer som lånat sina 'demokratiska' idéer från den franske lumpkejsaren Napoleon III underströk också att det gällde valrättens utsträckande endast till 'några nya, icke några lägre kategorier av medborgare'. Vid samma tid som arbetarklassen i Nordtyskland och Storbritannien tillkämpade sig parlamentarisk representation och 17 år efter att det danska folket erövrat allmän rösträtt, genomförde så några tiotusental storbönder, godsägare och industrikapitalister en representationsreform som tillförsäkrade denna klass en politisk makt som helt stred mot dess numerär.

Trots att borgarklassen då den övertog de gamla exploatörernas statsapparat, förstod att ingå fördelaktiga kompromisser med de gamla härskarna och undvek att dra in massorna i agitationen var det borgerliga maktövertagandet i Sverige långt ifrån fredligt. Klasstriderna kulminerade i en våg 1864 till 1865. I mars 1864 skingrades en rösträttsdemonstration på Brunkebergstorg med hjälp av polis och vattenkanoner. 1865 skramlade den småborgerligt förankrade skarpskytterörelsen med vapnen för att övertyga ståndrepresentationens adliga anhängare om att de borde uppge sitt motstånd.

III

Den nya härskande klassen införde nu den politiska och rättsliga ordning som motsvarade dess ekonomiska behov. Vad gäller arbetsrätten utvecklades denna nya ordning till en början oberoende och utan begränsningar av den gällande lagstiftningen. Legostadgans förbud att köpslå om arbetskraften blev inget hinder för industrikapitalisterna att hävda vad de själva kallade 'det fria avtalet'. De upprättade en ny marknad, en 'arbetsmarknad', där rätten att fritt köpslå om arbetskraften var oregrerad. Arbetsmarknaden var en köparnas marknad och ordningen etablerades genom diktat från arbetsköparen. När lagstiftarna senare började tala om att 'ge rättslig stadga åt den redan etablerade ordningen' blev det här detsamma som att ge rättslig stadga åt kapitalisternas övermakt. När de första arbetsrättsliga reglerna under kapitalismen infördes från 1800-talets slut och framåt, avspeglades också borgarklassens

ekonomiska och politiska herravälde direkt i de arbetsrättsliga reglerna.

Att den (t.o.m. 1969) äldsta näringslagstiftningen i den svenska lagboken, 1864 års näringsfrihetsförordning, härstammar just från tiden för den borgerliga klassdiktaturens införande är naturligtvis ingen tillfällighet. Visserligen hade kapitalisterna 1864 på det hela taget infört den näringsfrihet de ansåg sig behöva. Men lagen är ändå något av den borgerliga frihetens Magna Charta och här stadgas uttryckligen alla medborgares lika rätt att bli industrikapitalister, skeppsredare eller grosshandlare, d.v.s. liberalismens ekonomiska jämlikhet.

Svensk man eller kvinna är, med de undantag och inskränkningar samt under de villkor i övrigt, som här nedan upptages, berättigad att i stad eller å landet idka handels- eller fabriksrörelse, hantverk eller annan hantering; att till utrikes ort utföra eller därifrån införa samt inrikes orter emellan fortskaffa varor även som att reda i skepp för såväl inrikes som utrikes fart.

Enligt 15 § äger näringsidkare 'lagligt husbondevälde' över arbetarna. I 17 § av lagen åläggs näringsidkare därutöver att:

Faderligt vaka däröver att tjänstebiträde eller arbetare ... hållas till gudfruktan, ordentlighet och goda seder, samt att den som ej förvärvat det kunskapsmått, vilket folkskolestadgan föreskriver .. . erhåller undervisning å de dagar och timmar, som idkaren bestämmer, ävensom att handelsbetjänt eller arbetare må flitigt besöka söndagsskola.

Dessa regler har genom åren grovt och saklöst ignorerats av svenska arbetsköpare. Ingen myndighet har sedan 1910-talet t.ex. kommit på idén att ålägga kapitalisterna att ge de från utlandet importerade arbetarna undervisning på det sätt som lagen stadgar. I stället för att böja sig för de bestämmelser som lagen angav införde kapitalisterna också här en ordning som bättre passade dem. Dessutom hade lagstiftaren 1864 delvis gjort misstaget att bibehålla feodalismens rättsliga former under kapitalismens nya produktionsförhållanden.

Kapitalisterna frigjorde sig helt enkelt från de regler och lagar som inte motsvarade deras ekonomiska behov.

De gamla formernas upplösning betydde att industriidkaren ej blev bunden av årsanställning, ej heller av vårdnadsplikt vid sjukdom eller skyldighet att taga vård om arbetarna på ålderdomen.³

Den gamla rättsordning som nu krossades hade i själva verket många sidor som gärna glöms bort när borgarklassen skildrar kapitalismens alla sociala välsignelser. I tjänstehjonsstadgan fanns bestämmelser som skyddade tjänstehjonen mot avsked och i övrigt avspeglade husbondens omsorgsplikter mot tjänarna. Husbonden var också skyldig att sköta och vårda ett tjänstehjon vid sjukdom. I hallordningen och skråordningen stadgades också om husbondeliga skyldigheter vid sjukdom och arbetslöshet och där fanns även bestämmelser om pension. I 1720 års skråordning var minimiåldern för lärlingar 14 år. I 1846 och 1864 års lagstiftning sänktes minimiåldern för arbetare till 12 år. Även dessa skyddsbestämmelser kunde arbetsköparna, att döma av 1877 års betänkande i arbetarskyddsfrågan, ostraffat åsidosätta.

Att tjänaren inte sällan hade kost och logi hos husbonden bidrog också till att ge de gamla arbetsförhållandena en personlig och idyllisk prägel. Alla dessa patriarkaliska drag sopades nu bort och tjänsteförhållandet berövades genom kapitalismen i allmänhet varje personligt drag. 'Alla spår av de gamla familjära förhållandena äro utplånade' skrev den gamle konservative skomakarmästaren S.A. Hägg i början av 1870-talet, En arbetsgivare var nu blott 'en som leger och förpaktar en behövlig och till buds stående arbetskraft'.⁴

³ Lennart Geijer, Folke Schmidt, *Fackföreningsledare och arbetsgivare i domarsäte*, 1958.

⁴ Cit. efter A. Pählman, W. Sjölin, *Arbetarföreningarna i Sverige*, 1944.

I motsats till det merkantilistiska och feodala systemet som för att fungera måste binda arbetskraften geografiskt, krävde kapitalismen en i högsta möjliga grad rörlig arbetskraft. Kapitalisternas krav på ökad rörlighet hos arbetskraften fick dem 1885 att upphäva de passbestämmelser som band arbetskraften geografiskt. Samma år upphävdes också bestämmelserna om 'försvarslöshet och olovligt kringstrykande' vilka liksom passbestämmelserna försvårade upprättandet av en lättroblig armé av arbetslösa och arbetssökande.

Handelsfrihet, näringsfrihet, arbetets frihet, det fria avtalet; allt vad bourgeoisie till sitt skydd och gagn behagade införa, införde den i frihetens namn. Den borgerliga friheten var i hög grad en frihet att köpa och sälja. För den som för sitt livs uppehälle var hänvisad till att sälja sin arbetskraft och just inte hade något annat att sälja var friheten inte mycket värd. Men av alla de fri- och rättigheter som bourgeoisin proklamerade vid sitt maktövertagande skulle det snart visa sig att endast 'den samvetslösa handelsfriheten' var omistlig.

1869 års strejkvåg

Från 1800-talets mitt tillväxte det svenska industriproletariatet snabbt. År 1870 var antalet industriarbetare större än antalet hantverkare. Under 1870-talet började särskilt antalet arbetare i bruks- och verkstadsindustrin att öka kraftigt.

I och med proletariatets framväxt skärptes klasskampen. Redan under 1850-talets hungerrevolter började arbetarklassen ställa sig i spetsen för de undertryckta massorna i kampen mot de stigande livsmedelspriserna. I en rad städer förekom demonstrationer och petitionsrörelser de s.k. brödroligheterna. Inte sällan hade aktionerna framgång och myndigheterna tvingades sänka livsmedelspriserna.

Den borgerliga pressen var inte sen att reagera mot varje form av folklig massrörelse som på något sätt riktade sig mot den härskande klassen. Aftonbladet betecknade protesterna som 'kommunismen i dess råaste, naknaste och vedervärdigaste skepnad'.

Samtidigt som livsmedelspriserna steg sökte arbetsköparna att utnyttja den stora arbetskraftstillgången för att sänka lönerna. I kampen för brödet tillgreps arbetarna sitt gamla vapen, den kollektiva arbetsnedläggelsen. Under 1850-talet förekom en rad strejker främst bland gruv- och bruksarbetare.

Nästa strejkrörelse hängde samman med nedgången av de allmänna konjunkturerna vid 60-talets slut. 1869 förvärrades de arbetandes ställning också genom den svåra missväxten. I augusti detta år utbröt en strejk bland gruvarbetarna i Persberg. Den är av särskilt intresse då den visar att arbetarna betraktade de kapitalistiska anställningsförhållandena som en försämring jämfört med de tidigare patriarkaliska förhållandena.

I stället för den tidigare tillämpade årstjänsten enligt legostadgan ville bolaget införa skriftliga tjänsteavtal med endast en månads uppsägningstid. I samband därmed ville man inskränka den fria sjukvården. Följden blev att de 400 arbetarna gick i strejk.

På gruvbolagets anmodan skickade landshövding Ekström militär till platsen och för att förstärka dess verkan höll han själv ett tal till de strejkande. I lysande färger målade han de fördelar som 'det fria avtalet' gav arbetarna, men som dessa enständigt vägrade inse nyttan utav.

Genom att klagöra för dem (arbetarna) hurusom det nu beslutade anställningssättet medelst kontrakter måste anses höja deras ställning såsom fria arbetare, i stället för att de nu äro tjänstehjon, samt att, då uppsägningrätten vore ömsesidig, de även bättre än förr kunde på annat håll vinna en förmånligare plats, därest tillfälle till erhållande av en sådan sig yppade ...

(Ekströms rapport, *Dagens Nyheter* 25/8 1869)

Gruvarbetarna lät sig dock inte imponeras av möjligheten att bli upphöjda från tjänstehjon till fria arbetare om denna upphöjelse innebar försämring i anställningstryggheten (inte minst i arbetslöshetstider.) Man får förmoda att det militära hotet hade större verkan än landshövdingens demagogi. Genom strejken lyckades dock arbetarna genomdriva garantier mot lönesänkningar under ett år och en förlängning av uppsägningstiden.

1869 års strejkvåg var en del av en rörelse som omfattade hela Europa och som 1871 ledde fram till upprättandet av arbetarnas Pariskommun. I juli 1869 lade murarna i Stockholm ned arbetet i protest mot lönesänkningarna. Arbetarna tågade ut till Lill-Jansskogen för att hålla möte och här bildades en strejkkommitté att leda kampen.

De strejkande lyckades förmå ett antal byggmästare att godta en lönelista där minimilönerna angavs. Denna lönelista var det första kollektivavtalet i Sverige. På det möte där strejkkommittén valdes föreslog en arbetare att man skulle samla in pengar i en gemensam kassa och att det som blev över skulle förvaltas av strejkkommittén i en strejkkassa. Därmed var mönstret för arbetarnas fackliga organiserande utbildat och ur murarnas strejk uppstod vår första fackförening. Murarnas fackförening upplöstes snart men som mönster hade den säkert stor betydelse.

I Ragnar Casparssons historik över fackföreningsrörelsen i Sverige (*LO — Bakgrund, Utveckling, Verksamhet*) är denna strejk helt förbigången. I stället betecknar Casparsson Typografiska Föreningen som den första fackföreningen. Denna förening, som bildades efter näringsfrihetens införande 1846, hade enligt sin stadga som uppgift att bereda medlemmarna 'bildande, nöjsamma och nyttiga förströelser'. Liksom andra organisationer bland hantverksarbetarna under 1850- och 60-talet saknade den fackliga syften. Att Casparsson som LO-historiker inte vill erkänna fackföreningsrörelsens uppkomst ur strejkorganisationer saknar naturligtvis inte politisk betydelse. I sin doktorsavhandling *Kollektivavtalet* (1954) skriver däremot Axel Adlercreutz:

Murarstrejken 1869 bildar enligt min mening epok och kan på goda grunder betecknas som inledningen till den fackliga arbetarrörelsen i Sverige.

Det är därför viktigt att förstå fackföreningsrörelsens nära samband med strejken som klassvapen. Fackföreningarna var helt enkelt resultatet av arbetarnas första spontana uppträdande som klass. Varken de tidiga bildningscirkelarna eller de senare hjälpkassorna var några fackföreningar. De första fackföreningarna var i Sverige liksom i andra länder strejkorganisationer.

Sundsvallsstrejken och frågan om strejkrätten

där (bolagsväldet) regerar med envåldsallombjudande makt, icke blott över det fattiga folket, utan ock över dettas byråkratiske förtryckare, från fjärdingsmannen upp till självaste Kon. Befallningshavande.

Viktor Larsson

I

Under högkonjunkturen i början av 70-talet hade lönerna stigit vid industrierna och sågverken hade följt med. Från 1875 hade emellertid träkonjunkturerna börjat gå nedåt. Under de följande åren sjönk lönerna vid sågverken för varje år. Samtidigt hade livsmedelspriserna börjat stiga och på våren 1879 rådde svår nöd bland sågverksarbetarna i Norrland. På grund av att

arbetslösa från hela Norrland samtidigt sökte sig till sundsvallstrakten såg sågverkspatronerna detta år en möjlighet att sänka arbetslönerna. Svälten och arbetslösheten skulle ändå tillförsäkra dem en säker tillgång på arbetskraft.

I sitt trontal våren 1879 hade Oskar II uttryckt gruvägarnas och sågverkspatronernas oro. 'De rikedomar våra skogar och berg förvara, hava saknat fördelaktig avsättning' förklarade han. För att upphjälpa de svaga konjunkturen hade riksdagen därför beviljat sågverksägarna ett för tidens förhållande ofantligt förlagslån på 3 miljoner kronor. Vid riksdagsbehandlingen hade en rad bonderepresentanter med Carl Ifvarsson i spetsen reserverat sig mot denna 'nödhjälp till storfinansen' men blivit nedröstade. Bland tidningarna var det i stort sett bara Fäderneslandet som reagerade. Den 14 maj skrev tidningen:

Vi gratulera hrr Astrup, Wallenberg & kompani, på samma gång som vi på det högsta beklaga svenska folket, som genom sina representanters egen nytta och karaktärlöshet alltmer blir ett offer för plutokratins rovgirighet.

När det stora lånet till sågverkspatronerna blev bekant bland arbetarna i Sundsvallstrakten framfördes från flera håll kravet att man skulle återgå till fjolårets löner. Kraven avvisades.

Sedan fyra arbetare vid Heffners ångsåg den 26 maj begärt återgång till de tidigare lönerna och fått avslag på nytt, började arbetarna samlas i klungor i brädgården. Vid tvåtiden på eftermiddagen hade allt arbete vid sågverket upphört.

Följande morgon lade arbetarna vid Essvik ned arbetet och började sätta sig i rörelse mot staden. Vid Kubikensborg anslöt sig arbetarna från ångsågen. Man fortsatte till Heffners och Ortvikens vars arbetare också anslöt sig till strejkdemonstrationen. Strejktåget fortsatte nu till de övriga sågverken och redan på eftermiddagen var strejken närmast total.

När landshövding Treffenberg fick meddelande om strejken reste han till Sundsvall, eskorterad av 22 artillerister. Då han fick veta att de strejkande var på väg från Svartvik reste han genast till mötes. Han talade till arbetarna om de dåliga konjunkturen, 'så dåliga att riksdagen måste ingripa till dess hjälp.' Han ansåg det obilligt att kräva högre löner och att 'i utlandet, där strejker ofta förekomma, förbanna arbetarna den stund, då de läto förmå sig till dylika företag.' Sundsvalls Tidning fortsätter i sitt referat av talet:

Förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare vilar på ett fritt avtal, då man får sin överenskomna rätt, bör man ej lämna sin plats (motsägelser hördes från alla håll) Orätt är, att till deltagande i sådana här drabbningar locka eller med hotelser och våld nödga dem, som vilja fortsätta med sitt arbete (Ropades: 'Ingen är lockad, ingen är tvingad') varpå, sedan en arbetare uppmanat dem som voro med av fri vilja, att visa detta med händernas uppsträckande, alla armar höjdes.⁵

En arbetare förklarade att man visst inte ämnade bruka våld, men att 'de utkommenderade trupperna visade att man ansåge arbetarna för fosterlandsfiender och förrädare.' Flera arbetare förklarade att de uppgifter som Treffenberg lämnat om lönerna var oriktiga. 'De sänker inkomsterna för arbetarna men de minska ej på kalasen' förklarade någon med hänvisning till den fest patronerna ordnat på hotell Knaust för att fira statslånet. Treffenberg kunde ingenting göra utan lät de tusentals arbetarna fortsätta sitt tåg.

När landshövdingen följande dag sammanträffade med den 22-mannadelegation som de strejkande valt, var redan militär på väg från Göta livgarde, Hälsinge regemente, Väster-norrlands beväringbataljon och Flottan. Insättandet av militär var inte motiverat av hänsyn

⁵ Liksom följande cit. i kap. om inte annat anges från Alfred Kämpe, *Den stora strejken*, 1929.

till ordningen och lugnet i staden. I stället upprätthölls en exemplarisk ordning av arbetarnas ordningsvakter. De få som påträffades berusade uteslöts t.ex. genast från deltagande i strejkmötena.

Inte på någon punkt ville Treffenberg göra några eftergifter. 'Voren I arbetsgivare', röt han, 'handlaren I pa precis samma sätt'. Med detta besked fick arbetardelegationen återvända till sina kamrater som samlats på Skarpskyttefältet utanför staden. Man beslöt nu enhälligt att skicka en resolution till samtliga sågverkspatroner.

Till (Mons) Sågverksägare!

Om arbetet nu ånyo skall börjas och vidare fortsätta, så skola våra här nedan uppgivna petitioner av verksägarna och deras föreståndare noggrannt efterlevas och uppfyllas.

1. Alla avlöningar skola nu förhöjas och utbetalas i likhet med föregående år eller våren 1878.
2. Alla arbetare skola nu ånyo beträda sina gamla platser, med jämnt och stadigvarande arbete, och att ingen av de nuvarande arbetarna skola få avskedas, utan att hava begått brott, som inför lag straffbart är.
3. Att dessa bestämmelser skola äga bestånd, utan nedsättning eller avprutning till den 15 november innevarande år.

Alla arbetare vid (Mons) sågverk.

Vad man krävde var alltså ett traditionellt kollektivavtal som förutseende nog krävde garantier mot trakasserier och förföljelser mot de strejkande. Man förklarade också uttryckligen att kraven skulle uppfyllas innan arbetet återupptogs. Kraven avvisades av sågverksägarna och de förklarade att de som inte återgått i arbete kl. 6 följande morgon skulle avskedas. Man pekade samtidigt hotfullt på 'de civila och militära myndigheter' man hade till sitt förfogande.

Det var inget tomt hot. Redan nu hade 680 livgardister och indelta soldater anlant till platsen. Under de följande dagarna kom antalet soldater att uppgå till över 1000 man, förstärkta med en kanonbåtsflotta om 7 fartyg med flera hundra mans besättning.

Oskar II hade redan den 29 maj underrättats om strejken av sin vän grosshandlaren och sågverksägaren James Dickson. Samma dag inkom ett telegram till regeringen från 'James Dickson & Co'. Där hette det bl.a. 'Idag förklarade Svartviks folk nöjda, börja arbetet blott militär förlägges till Svartvik.' Samtidigt avsände Oskar II ett telegram till Treffenberg:

Lugna alla välsinnade och varna alla orosstiftare ty tålmodigheten måste ha sin gräns kanonbåtar och militär kommer.

Militärens insättande enade arbetarna. Den 29 maj var strejken total och omfattade över 5000 arbetare.

Den 30 maj sammankallade landshövdingen de strejkande för att tala till dem. När han anlände till Skarpskyttefältet hade uppemot 6000 arbetare samlats där.

Treffenberg vände sig nu i ord som var ömsom salvelsefulla, ömsom faderligt förmanande till 'sina vänner' arbetarna. Han förklarade att det fanns en 'oförsonlig motsättning' mellan arbetarnas och sågverksägarnas deklamationer.

Mina vänner!

Det finns mellan dessa båda akter oförsonliga motsatser. När så inträffar, gäller det i alla livets förhållanden att bestämma vilken part det är, som skall och bör giva vika; och det är oemotsägligen den som har emot sig Guds lag, Samhällets lag och Sedelagen.

Alla dessa lagar, menade Treffenberg, stod i detta fall på sågverkspatronernas sida. Han slutade sitt tal med följande uppmaning till de strejkande:

Bedjen då Gud att han upplyser ert förmörkade förstånd och bevekar edra förstockade hjärtan! Leve konungen!

Sedan landshövdingen lämnat mötet ställde en av arbetarna frågan:

— Viljen I återgå på samma betalning?

— Nej!

— Är någon här som blivit tvingad, give det tillkänna med hands uppräckande?

Ingen!

— Är här någon med frivilligt? Alla händer uppräcktes.

II

För sågverkspatronerna återstod nu inget annat än att spränga strejken med våld. Tisdagen den 3 juni var alla förberedelser vidtagna för ett militärt ingripande. På eftermiddagen omringade ca. 1000 soldater de strejkandes mötesplats. Kanonbåtarna låg klara för eldgivning. I skydd av denna militärmakt var all försonlighet borta. När Treffenberg ankommit till de omringade arbetarna började han sitt tal:

Arbetare!

Det vänliga overseendets tid är förbi, nödvändigheten bjuder att en gång göra lagens makt gällande. Som I sen ären I omgivna av en kedja krigsfolk, och jag får, sedan militärbefälhavaren i distriktet general Wiedenhielm underrättat mig, att han åt överstelöjtnant Lagerberg överlämnat högsta befälet för dagen, av herr överstelöjtnanten anhålla, att han lämnar mig, såsom Kungl. Befallningshavande, militärhandräckning för verkställande av de beslut, jag avkunnar i och för ordningens upprätthållande.

Vid den ståndsrätt som nu följde fungerade vice häradshövding C. Haij och hovrättsnotarie Otto Staaf som bisittare åt Treffenberg. Denne var ordförande och vid sidan av respektive sågverksägare också åklagare.

Om arbetarna visade sig lydiga och hörsamma 'skall vapnens bruk bliva överflödigt' men eljest 'äventyren I att nedstickas eller nedskjutas' förklarade Treffenberg. 'Framför allt fordrar jag ovillkorligen lydnad. Var och en som bryter häremot äventyrar vapnens bruk.' Han förklarade vidare att han betraktade de strejkande som 'lösdrivare'.

I ären inför lagen att betrakta som — skall jag utsäga ordet — lösdrivare och skola så behandlas ... Jag försäkrar er att idag är det slut med ert lösaktiga leverne. Jag ställer till er den i lagen föreskrivna varningen — jag varnar er från att fortsätta detta sysslolösa dagdriveri och jag förelägger er en viss tid att skaffa er laga försvar, för att sedan döma en var, som det ej kan, till allmänt arbete. Varen övertygade om, att jag numera har makt att göra mig åtlydd av alla.

Intet ont skulle hända dem som återgick till arbetet men 'lagens stränghet skall drabba de dåliga.' De arbetare som bodde i bolagens bostäder och inte underkastade sig skulle omedelbart vråkas. Lägre skulle rensas av militär och därefter ställas under bevakning. För att släppas skulle arbetarna en och en underkastas förhör av Treffenberg.

En arbetare från Svartvik trädde efter talet fram och förklarade att det var han som tidigare ställt frågan, 'Är det idag som landshövdingen ämnar färga våra sulor med blod?' och som Treffenberg i sitt tal kallat en 'niding'. Han upprepade nu sin fråga och fick instämmanden

från alla håll. Han häktades omedelbart och fördes bort av soldaterna.

Sedan samtliga Svartviksarbetare förhörts befalldes 175 av dem att i enlighet med James Dicksons önskan att utrymma sina bostäder. De vräkta skulle inom 24 timmar skaffa laga försvar, annars skulle de häktas. Denna grupp fördes under militär bevakning till Svartvik där de släpptes. Tio arbetare som inte svarat med tillbörlig ödmjukhet häktades omedelbart. Inga arbetare fick under de följande åtta dagarna lämna sina orter. Förfaringssättet upprepades därefter med Skönviks arbetare där grosshandlare Bünsow var ägare. Samtliga arbetare vid Mons sågverk förhördes också och några häktades. Då det visade sig att förhören drog ut på tiden och arbetarna nu var apatiska av svält och helt fogliga beviljades en stor del av de kvarvarande amnesti. Natten till den 4 juni sökte de arbetare som fösts ihop innanför militärens linje att hålla värmen genom att springa i cirklar. Deras hustrur som kom med mat och varma kläder motades handgripligt bort av soldaterna. Den 5 juni var så de strejkandes motstånd brutet och arbetet återupptogs.

Under sommaren höjdes lönerna vid flera sågverk mer än vad arbetarna begärt. Höjningen var inte betingad av någon plötslig ljusning i konjunkturen. Den var ett resultat av arbetarnas kamp. Detta var dock tidningarna måna om att förtiga. Inga meddelanden om höjningarna finns i de tidningar som talat om det utsiktslösa i arbetarnas kamp och berömt Treffenberg för hans 'humana och energiska uppträdande' (Aftonbladet och Nya Dagligt Allehanda).

III

Sundsvallsstrejken blottlade obarmhärtigt den borgerliga stats- och rättsmaktens våldskaraktär och avslöjade framför allt försvarets inrikespolitiska uppgifter. Den folkliga delen av riksdagens bonderepresentanter hade upprepade gånger motionerat om en nedskärning av försvaret men blivit nedröstade av den storborgerliga majoriteten. Dessa representanter för en folklig anti-militarism var i allmänhet väl medvetna om krigsmaktens roll som hinder för arbetar- och småbondeklassens kamp för sina rättigheter. 1869, då militären i hela Europa sattes in mot folkliga rörelser, motionerade småbonderepresentanten Jonas Jonasson om fullständig avvapning. När han samma år som sundsvallsstrejken på nytt motionerar om en nedskärning av försvaret, är det med en tydlig ironisk biton han påpekar att militärutgifterna ånyo har höjts 'men man hörde på samma gång i trontalet att vårt land står i ostört vänskapligt förhållande till alla främmande makter.'

Men vilken var då den allmänna inställningen till strejker som kampmedel vid denna tid? Var Sundsvallsstrejken överhuvudtaget olaglig?

Ur rättslig synpunkt hade de borgerliga närings- och avtalsfrihetsprincipernas införande fört med sig en ny syn på strejker och kollektiva lönerörelser. Genom införandet av 1864 års näringsfrihetsförordning hade förbuden mot kollektiv sammanslutning upphävts. Den borgerliga avtalsfrihetsprincipens anhängare måste för att vara konsekventa medge att principen också innefattade arbetarnas principiella rätt att nedlägga arbetet. En del tidningar var vid tiden för 1869 års murarstrejk beredda att acceptera denna konsekvens av 'det fria avtalet'. Kollektiva arbetsnedläggelser kunde inte som tidigare utan vidare bedömas som olovliga sammansvärjningar eller som uppror. Man insåg också att strejkrätten i själva verket var en medborgerlig rättighet som inte kunde skiljas från föreningsrätten. Beträffande arbetarnas förenings- och strejkrätt skrev t.ex. Dagens Nyheter 1869:

Det första vi har att säga om denna sak (strejkerna) är att det är ett lyckligt förhållande att i detta fall icke finnes någon lag som hindrar arbetare eller arbetsgivare från att träffa överenskommelse om att bilda föreningar för att uppskriva eller nedtvinga arbetslönerna. Detta är tvärt om en av de

rättigheter som i teorin räknas bland mänsklighetens oförytterliga, men som ändå praktiskt är mångstädes av staten förvägrad arbetstagarna ... En annan fråga är huruvida de i detta särskilda fall förfarit klokt osv.⁶

I själva verket kunde Dagens Nyheter liksom tidens franska liberaler, ha åberopat liberalismens 'grundlag' nämligen 1789 års principer. De franska liberalerna förklarade att den allmänna arbetskyldighetens princip hade avskaffats av liberalismen, och i konsekvens härmed att avskaffandet av strejkrätten vore liktydigt med 'att återinföra trälldomen.'⁷

Den franska borgerliga revolutionens princip om 'arbetets frihet' innefattade just denna ömsesidiga rätt. Som vi skall se glömde snart den svenska borgarklassen den ursprungliga innebörden i begreppet. När principen om 'arbetets frihet' senare förfäktades nämndes den till slut bara som en garant för borgarklassens rätt att med hjälp av strejkbrytare omintetgöra arbetarnas motstånd.

Att Dagens Nyheter förklarade att strejkrätten 'i teorin' var en oförytterlig rättighet betydde naturligtvis inte att man stödde strejker i praktiken. Av olika moraliska och ekonomiska skäl hade man i likhet med de flesta andra tidningar tagit avstånd från 1869 års murarstrejk liksom de följande strejkerna under 70-talet. Det samma var förhållandet vid Sundsvallsstrejken. Det var bara ett par folkliga 'skandaltidningar' som antydde att strejken inte var olaglig. Den 14 juni skrev Fäderneslandet:

Från första början har han (Treffenberg) behandlat de strejkande som om arbetsinställelsen vore en olaglighet, en sammanrotning eller sammangaddning som drabbas av strafflagens påföljd och ställes närmast uppror.

Är arbetsinställelsen en olaglighet? Detta torde väl ingen våga påstå. Likaväl som det är arbetsgivarens rättighet att nedsätta lönen eller avskeda arbetarna ... lika mycket är det arbetarnas rätt att upphöra med arbetet så lång tid och vid sådant tillfälle, att arbetsgivaren därigenom nödgas ge honom större lön. Detta är en följd av det fria avtalet.

Treffenbergs och rättens uppträdande saknade därför stöd i gällande lag menar tidningens korrespondent och fortsätter:

Sålunda väpnad med ett sken av laglighet omringade han den värnlösa skaran, som varken försvarade sig eller sprang undan, med militär och hotade med nedskjutning av var och en som försökte göra motstånd eller fly. Härigenom begick han i själva verket det vådligaste ingrepp på förenings- och församlingsfriheten, som kan tänkas.

Att innesluta arbetarna och att rannsaka dem var olagligt, liksom att tvinga dem att återgå mot deras vilja.

Eller skola arbetare som deltaga i arbetsinställelser, anses stå utom lagen? Få de icke som andra medborgare sammanträda och överlägga om gemensamma angelägenheter?

Att tidens jurister med justitieombudsmannen i spetsen såg genom fingrarna med eller försvarade Treffenbergs ståndsrätt, tyder på en anmärkningsvärd lojalitet mot de makthavande. Av de etablerade juristerna och straffrättsexperterna var det ingen som antydde annat än att Treffenberg juridiskt var i sin fulla rätt. Den ende jurist som vågade påstå att Treffenbergs handlande inte hade stöd i lagen var vice häradshövding O. J. Hultberg som i en av reformsällskapet utgiven broschyr skrev:

De strejkande voro icke av något avtal hindrade att göra arbetsinställelse. Strejken var alltså i

⁶ *Dagens Nyheter* 21/8 1869.

⁷ Cit. efter Hjalmar Branting i *Tiden* nr 11 1910.

juridiskt hänseende berättigad.

Det har ibland påståtts att Treffenbergs bruk eller missbruk av försvarslöshetsstadgan skulle vara skälet till att den avskaffades 1885. Detta verkar föga troligt av flera skäl. För det första var det samma makthavare som 1879 gav Treffenbergs åtgärder 1879 sitt tysta eller aktiva medgivande som 1885 avskaffade försvarslöshetsstadgan. Men framför allt var det uppenbarligen *olagligt* att använda lagen på det sätt som Treffenberg gjorde. Treffenberg betecknade de strejkande såsom saknande 'laga försvar' och berövade dem friheten utan att först ge dem tillfälle att skaffa intyg om laga försvar på det sätt som stadgades i de gällande bestämmelserna om försvarslöshet från 1846 och 1853. Där stadgades ingen skyldighet att alltid medföra intyg om laga försvar. Han antog alltså som bevisat vad som inte var bevisat, nämligen att arbetarna var 'försvarslösa'. Vidare fick försvarslösa inte berövas friheten utom då de utan pass begivit sig utanför den stad eller socken där de hade hemort, eller nekade att lämna begärda upplysningar om sin person, lämnat osann uppgift, eller begått eller varit tilltalade för grövre brott. Därför var de häktningar Treffenberg företog formellt olagliga. Dessutom. Om Treffenberg hade kunnat stödja sig på något av dessa stadganden hade han ingen laglig rätt att utan vidare frige de häktade följande dag. Han skulle i så fall i stället ha dömt dem till allmänt arbete.

Det kan visserligen vara tämligen överflödigt att allt för mycket fästa sig vid formella och rättsliga grunder på den öppna klasskampens fält. Men det förtjänar ändå att påpekas att Treffenbergs utnyttjande av försvarslöshetsstadgan saknade både laglig grund och konsekvens. Försvarslöshetsstadgan var blott det som för den *laglige maktutövaren* Treffenberg verkade vara den lämpligaste rättsliga formen för att utnyttja och verkställa den härskande klassens rätt att med våld försvara sina ekonomiska intressen.

IV

Sedan strejken sprängts började en frenetisk jakt på 'ledare' och andra som uppträtt brottsligt under strejken. Från början hade 36 arbetare häktats men de hade släppts efter en tid då de inte kunde ställas till svars för några brottsliga handlingar.

Flera veckor efter att strejken upphört kom Treffenberg i spetsen för en militär trupp till Tunadal. Han lät sammankalla arbetarna och häkta sex arbetare som han igenkände från strejken. 'Du har visat dig bland de värsta' ropade Treffenberg, då han började med att häkta en arbetare. Därefter greps utan rannsaking och i rask följd ytterligare fem sågverksarbetare. Alla häktades. I en skrivelse till Medelpads Östra domsaga anmodades rätten i efterhand att rannsaka de häktade. I omkring fem veckor satt dessa och ytterligare två 'strejkledare' i häkte i väntan på en hugad målsägare. Treffenberg ansåg att för dessa arbetare 'skälig anledning förekommit att hava anstiftat och deltagit i åtskilliga brott mot annans frihet.' Sådana brott föll emellertid inte under allmänt åtal. Det var alltså nödvändigt att uppspåra någon 'arbetsvillig' vars frihet hade kränkts och som också ville uppträda som målsägare mot sina kamrater. När ingen sådan trots allvarliga försök kunde uppspåras, måste rätten till slut släppa de oskyldigt häktade.

Svårigheterna att leta fram målsägare då arbetsköparna beskyllde strejkande för 'våld mot arbetsvilliga' ledde senare fram till de första moderna arbetsrättsliga lagarna i Sverige.

Borgare och socialister i arbetarrörelsens barndom

När Treffenberg under sundsvallsstrejken sett en demonstration av sympatistrejckande byggnadsarbetare med en röd fana i täten lär han enligt folktraditionen ha suckat: 'Det där ser, Gud hjälpe mig, ut som om Internationalen vore här.'

Berättelsen må vara en efterhandskonstruktion, men faktum är att Treffenberg i sin officiella berättelse till civilministern anför misstankar att sundsvallsarbetarna nåtts av socialismen. Även om han inte direkt misstänker någon organiserad socialistisk propaganda 'så skulle å andra sidan misstaget vara lika stort, om man invaggade sig i den föreställningen att det socialistiska åskådningssättet vore helt och hållet främmande för de arbetare, som uppträtt i strejken'. Som bevis anför han visserligen inte den röda fanan men åtskilligt annat:

Av arbetare hava nämligen dels vid mitt första sammanträffande med dem tisdagen den 27 maj på aftonen, dels vid mötet påföljande dag på rådhuset, dels ock på lägret samt vid förhören, yttranden fallit, vilka utvisa, att åtminstone den socialistiska terminologin för dem varit väl känd. Yttranden av sådant innehåll, som t.ex. att arbetarna voro dömda till 'svält och träldom', att rikedomen icke längre skulle bliva så 'orättvist fördelad', att de av sågsverksägarna lämnade bidragen till bönehusen i själva verket voro arbetarnas egna, genom 'svett och möda' åstadkomna gåvor m.fl. hava icke varit sällsynta och kunna till sin betydelse icke missförstås.⁸

Exemplen visar nog inte som Treffenberg trodde att arbetarna var bekanta med socialismen. Däremot visar de hur direkt socialismens världsuppfattning anknöt till arbetarnas verklighet så som de själva uttryckte den. I själva verket är Treffenbergs skildring något av en pionjärinsats som socialistisk propaganda. Några socialistiska organisationer fanns nämligen ännu inte i Sverige.

De s.k. arbetarföreningar som uppstått under 1870-talet var alltigenom borgerliga och de ledande personerna var sällan arbetare. Sällskapet för arbetarföreningarnas främjande räknade bland sina ledande medlemmar bokförläggare Bonnier, friherre Bonde, kommandör Adlersparre, DN:s ägare Rudolf Wall, den konservative aftonbladsredaktören Sohlman, direktör Ditzinger osv. Att dessa föreningar var renodlade klassarbetsorganisationer framgår redan av deras inställning till strejker. 1875 hade t.ex. Motala verkstads 'arbetarförening' publicerat en protestresolution där det förklarades att gävlearbetarnas framgångsrika strejk i maj samma år ' varit hela arbetarklassen till skada'. I denna liksom i flera andra 'arbetarföreningar' satt en fabrikör som ordförande. Vid det första svenska s.k. arbetarmötet 1879 representerades Sundsvall inte av någon av de strejkande utan av en grosshandlare vars arbetare deltagit i strejken. På mötet tystades de talare som berörde arbetarklassens demokratiska rättigheter ned. När det gällde att anta en resolution om sundsvallsstrejken förklarade flera talare att man inte skulle syssla med arbetarklassens 'sociala självupdragning' utan att dessa frågor skulle överlåtas på 'konungens, regeringens och riksdagens upplysta förstånd.' Något fördömande av militärens ingripande blev det inte; i stället tog man ett skarpt uttalande mot strejkande som utövat 'tryck och tvång' mot arbetsvilliga.

II

Den socialistiska rörelsen kom till Sverige under början av 1880-talet. I november 1881 började August Palm en agitationsturné i Malmö och vid jultiden samma år besökte han Stockholm. Under de följande åren gjorde han vidsträckta turnéer i olika delar av landet.

Sommaren 1884 bildades en ny organisation i Stockholm, Socialdemokratiska klubben med C.A. Johnsson som initiativtagare. Om denna klubb skriver John Lindgren i sin doktorsavhandling *Det socialdemokratiska arbetarpartiets uppkomst i Sverige* (1927):

Trots den socialdemokratiska etiketten erinrade Socialdemokratiska klubben i sitt tidigare skede till struktur och innehåll rätt väl om de liberala arbetarföreningarna. Å ena sidan en politiskt och socialt intresserad, men osjälvständig och desorienterad arbetarmajoritet; å andra sidan en ledande klick ur

⁸ Kämpe a.a.

de s.k. bildade klasserna.

Till denna 'ledande klick' i Socialdemokratiska klubben räknades strax efter bildandet Hjalmar Branting, Fredrik Sterky och A. F. Åkerberg.

När August Palm i juni 1885 flyttade till Stockholm såg han som sin första uppgift att starta en socialistisk tidning i stället för Folkviljan som han tvingats lägga ned. Förslaget mötte motstånd från ledningen i Socialdemokratiska klubben, men så småningom lyckades Palm få gehör för sin idé bland klubbmedlemmarna. I november började Social-Demokraten utges som veckotidning med Palm som redaktör. Till hans medarbetare hörde två unga intellektuella som under de närmaste åren aktivt verkade för den vetenskapliga socialismens utbredning i landet, nämligen Axel Danielsson och Atterdag Värmelin. Tidningen redigerades nu i socialistisk anda och spreds på gator och arbetsplatser av fackligt aktiva arbetare.

Bland de arbetare som 1885 slutit upp på Palms sida i kampen mot det borgerliga inflytandet i Socialdemokratiska klubben var Erik Nordman. Nordman var också fackligt aktiv i Fackföreningarnas centralorganisation som bildats 1883 för att propagera för fackföreningsidén i Stockholm. Med stöd av Palm och hans medarbetare i Social-Demokraten lyckades nu Nordman få Fackföreningarnas centralkommitté med sig i genomförandet av en fullständig revidering av det tidigare borgerliga programmet. Antalet fackföreningar steg kraftigt under hösten 1885 och våren 1886 och en livlig diskussion uppstod mellan företrädare för den socialistiska linjen och den borgerliga.

Fackföreningskongressen i maj 1886 blev en framgång för den socialistiska rörelsen och i det nya programmet bröt man på viktiga punkter med tidigare borgerliga tankegångar. Programmet hade också på vissa punkter övervunnit oklarheten i det socialdemokratiska program som Palm formulerat 1882. I 1886 års program hette det bl.a.:

Utgående från grundsatsen, att arbetsvinsten bör tillfalla dem som arbeta och att alla samhällsmedlemmar bör hava lika skyldigheter och rättigheter, vilja Sveriges fackföreningar, genom enig samverkan och ömsesidigt bistånd, söka att skydda arbetarna mot arbetsgivarnas förtryck och despotism.⁹

Hösten 1885 till sommaren 1886 blev den verkliga genombrottsperioden för den socialistiska arbetarrörelsen i Stockholm. Under intryck härav hade de borgerliga elementen samlats kring Fredrik Sterky. Under vintern hade Sterky och andra beskyllt Social-Demokraten för att bruka ett alltför 'grovt språk.' På ett möte i mars lyckades Sterky tillsätta en 'kommitté för pressens övervakning'. I kommittén ingick förutom Sterky och Åkerberg den småborgerligt inställda Hinke Bergegren. I maj sökte Sterkys fraktion genom en kupp avsätta den omvalda socialistiska redaktionen och i stället insätta en av de sina som redaktör. Med hänvisning till tidningens svaga ekonomi lovade Sterky att skänka 500 kr till tidningen om den av honom förordade redaktören J. M. Engström fick överta tidningen. Dessutom krävde Sterky att Åkerberg och Bergegren skulle ingå i redaktionen. Socialdemokratiska föreningen som klubben nu kallades avtog dock Sterkys erbjudande med 60 röster mot 42.

Resultatet av fraktionskampen blev att den borgerliga minoriteten beslöt att bilda en konkurrerande organisation som fick namnet Socialdemokratiska samfundet. Med ekonomiskt bistånd från Sterky uppsattes Nya Samhället som konkurrenttidning till Social-Demokraten. Till medlem av redaktionen utsågs Hjalmar Branting, som hösten 1885 utträtt ur Social-

⁹ Fackföreningarnas centralkommittés program finns liksom protokollen från de borgerliga arbetarföreningarna i Arbetarrörelsens arkiv.

demokratiska föreningen då Palm och den socialistiskt orienterade gruppen övertog ledningen.

I polemik mot Social-Demokraten förde nu Nya Samhället ut en uttalat anti-socialistisk linje. 'Det är inte människorna som skall föra en kamp mot varandra, det är mänskligheten som med förenade krafter skall bevara och utvidga sitt herravälde över naturen'. Tidningen vände sig också mot 'materialismen' och ansåg att 'själviskhetens herravälde' endast kunde brytas genom att 'religionen får bli en makt i själarna.' Men, förklarade man, 'just detta är dock vad våra socialister minst av allt vill veta av.'¹⁰

Redan våren 1884 hade en socialistisk förening bildats i Göteborg. Den drivande kraften var Henrik Menander. Han hade arbetat i London, Bryssel och Paris och där tillägnat sig en socialistisk skolning i den första Internationalens anda. Denna skolning bar också frukt och under tiden 1884 till 1886 gick den socialistiska rörelsen starkt framåt. Våren 1886 fanns hela 25 fackföreningar i Göteborg och flera framgångsrika strejker hade genomförts. Sedan färgeriarbetarna börjat en lönerörelse avskedades tre av de socialistiska arbetarna våren 1886. Arbetarna i färgeriet gick då i strejk för att tvinga ägaren att återanställa deras kamrater. Färgeriägarna svarade med lockout. Denna första lockout i Sverige varade i 4 veckor och slutade med en halv seger för arbetarna. Genom att i motsats till stadens liberala arbetarförening sluta upp på de strejkandes sida hade socialisterna vunnit arbetarnas förtroende. Denna strejkrörelse blev slutet för den borgerliga fackföreningsrörelsen i Göteborg.

Sedan socialisterna i Stockholm inte lyckats få gehör för en allmän skandinavisk fackföreningskongress, togs initiativet till en sådan kongress av den fackliga centralkommittén i Göteborg. Kongressen blev en ny framgång för den socialistiska rörelsen och i en rad resolutioner vände man sig mot det borgerliga inflytandet i fackföreningarna och mot fraktionsorganet Nya Samhället.

I den första resolutionen heter det:

Då det måste erkännas att det privatkapitalistiska produktionssättet alltid kommer att vara ett hinder för åstadkommande av lycka och tillfredsställelse i samhället, uttalar kongressen sitt godkännande av det socialistiska programmet.

På kongressen restes för första gången i Sverige kravet på 8 timmars arbetsdag. Man förklarade också att Social-Demokraten skulle vara centralorgan för arbetarrörelsen och att man skulle förbereda bildandet av ett socialdemokratiskt parti.

I juni 1886 hade de borgerliga arbetarföreningarna hållit sin planerade kongress i Örebro. Man tog här avstånd från den socialistiska rörelsen och skarpa utfall gjordes mot Palm och de övriga socialisterna. Av protokollet att döma, tog Branting, som representerade Socialdemokratiska Samfundet och var kongressens sekreterare, denna gång inte ställning i striden.

Efter de socialistiska framgångarna i Göteborg stod det klart att de borgerliga arbetarföreningarna och Socialdemokratiska Samfundet nu höll på att förlora initiativet och att socialismen höll på att erövra arbetarrörelsen. De fackligt aktiva arbetarna betraktade alltmer Social-Demokraten som sitt språkrör. De främsta borgerliga ledarna lämnade nu det sjunkande skeppet med Sterky och Branting i spetsen. Bägge stannade dock kvar inom den borgerliga rörelsen så länge det överhuvudtaget fanns några utsikter för dess fortbestånd och de deltog i dess kongresser ända fram på 90-talet.

¹⁰ Cit. efter Lindgren a.a.

III

Under Danielssons ledning hade den socialistiska rörelsen alltmer närmat sig den vetenskapliga socialismens ståndpunkt. Vid en diskussion om 'Sann och falsk socialdemokrati' 9/7 1886 framhöll Danielsson att 'socialismen gällde klasskampen' och att en 'strid på liv och död' måste föras, 'även mot socialdemokratiska samfundet och dess tidning Nya Samhället. 10 När det gällde att skilja på vänner och fiender var Danielsson alltså omutlig. Fraktionen kring Nya Samhället tillhörde den borgerliga sidan. I Social-Demokraten skrev Danielsson vid samma tid:

En tidning som kämpar för en helt ny världsåskådning, byggd på strängt vetenskaplig grund ... och som bär fram denna idé till en publik, varav tusende omfattar den med hänförelse, en sådan tidning *måste* leva.¹¹

Att tidningen skulle komma att leva blev snart tydligt. Om den skulle överleva som språkrör för en ny, proletär världsåskådning var mera tveksamt. I slutet av augusti möttes nämligen Danielsson och Branting som ombud för de bägge riktningarna i svensk arbetarrörelse för att förhandla om Social-Demokratens framtid. I början av september var överenskommelsen klar. Branting hade lovat att Nya Samhället skulle läggas ned.

Vid redaktörsvalet till den *dagliga* tidningen Social-Demokraten fick Danielsson 621 röster och Branting 509. Sedan det visat sig att den dagliga utgivningen av ekonomiska skäl måste anstå förrättades nytt val för veckotidningen Social-Demokraten. Här fick Danielsson 108 röster, Palm 76 och Branting 56.

I början av november lämnade Palm sin redaktörspost för att helt ägna sig åt agitation. I hans ställe insattes Branting. För att säkra tidningens utgivning blev det trots detta nödvändigt att söka hjälp utanför Socialdemokratiska föreningen. Som huvudman för tidningen inträdde nu en 'kontrahentsförsamling' bestående av fackföreningar och enskilda som hade möjlighet att teckna en garantisumma. Här hade de gamla borgerliga arbetarföreningarna på grund av sin bättre ekonomi det avgörande inflytandet. Kontrahentsförsamlingen genomdrev nu att Branting skulle ersätta Danielsson som huvudredaktör för tidningen. Samtidigt motades Erik Nordman, som tidigare valts in i Social-Demokratens dagliga redaktion, ut. Liksom Atterdag Värmelin motarbetades Nordman politiskt och bägge tvingades snart utvandra till Förenta Staterna.

Efter Palms 'abdikation' och Danielssons 'fördrivande' var ledningen för den socialdemokratiska rörelsen samlad i Social-Demokratens nya redaktion.

I januari 1889 sändes inbjudan till en konstituerande kongress för bildandet av ett socialdemokratiskt arbetarparti till olika arbetarsammanslutningar. I inbjudan beklagades att 'en av våra främsta förkämpar' inte hade möjlighet att delta. Det gällde Axel Danielsson, som i augusti 1888 dömts till 18 månaders fängelse för en rad tryckfrihetsbrott. Branting deltog som representant för Östersunds arbetarförening, som inte hade råd att sända någon egen representant.

I partiets stadga förklarades nu att partiets uppgift skulle vara att 'förverkliga de socialdemokratiska principerna sådana dessa är uttalade i partiets program.' Något sådant program fanns emellertid inte. Så småningom övervanns denna oklarhet genom att man helt enkelt översatte de tyska socialdemokraternas program från 1891. I Tyskland har arbetarklassen redan tillkämpat sig allmän rösträtt och det socialdemokratiska partiet var vid tiden för denna programförklaring ett väletablerat parlamentariskt parti. Programmet hade tillkommit i en stämning av parlamentarisk optimism som präglade partiledningen sedan man med stöd av

¹¹ Cit. efter Knut Bäckström, *Arbetarrörelsen i Sverige* 1, 1967.

borgerligt demokratiska krafter avskaffat de bismarckska undantagslagarna mot den socialistiska rörelsen.

För det svenska partiet fick detta till följd en programmatisk oklarhet om taktiken gent emot de borgerliga partierna och även beträffande övergången till socialismen. Även den socialistiska uppfattningen om den borgerliga staten hade kommit bort. Ett sådant program inbjöd i själva verket till opportunism. Under den följande perioden kom också samarbetet med den s.k. borgerliga vänstern att präglas av en i dubbel bemärkelse principiös politik. Någon principiell uppgörelse med de borgerliga arbetarföreningarnas klassarbetspolitik på grundval av den vetenskapliga socialismens principer kom heller aldrig till stånd.

Axel Danielsson betecknade partiets plattform som 'ett litet nätt reformprogram med den allmänna rösträtten i spetsen men utan socialismens principer.' I det programförslag han sände till kongressen ville Danielsson att det socialdemokratiska partiet skulle förklara sig som ett 'revolutionärt och icke ett parlamentariskt parti.'¹² Han menade att man i princip borde avvisa samverkan med de borgerliga partierna. För vissa bestämda och näraliggande syften kunde man dock etablera ett samarbete med 'demokratiska och radikala grupper'. Förslaget kom aldrig upp till behandling.

Det socialdemokratiska partiets ursprung och händelserna 1885 till 1889 ger en del av förklaringen till de ledande socialdemokraternas roll i lagstiftningsarbetet på det arbetsrättsliga området. Samtidigt bör man naturligtvis komma ihåg att det socialdemokratiska partiet och fackföreningsrörelsen under de följande två decennierna, då grunden till den nuvarande kollektiva arbetsrätten lades, som helhet var de enda progressiva krafterna i Sveriges politiska liv.

Socialistlagar

Socialismens begynnande förankring inom arbetarklassen skärpte klasskampen och fick snart den härskande klassen att gå till motoffensiv. Rättsligt kan man märka denna offensiv redan 1886. Tonen angavs genom en rad barbariska domar mot några kanalarbetare i Örebro. Arresteringen av två kanalarbetare väckte protester bland deras arbetskamrater som ansåg ingripandet omotiverat och brutalt. Arbetarna samlades utanför polishuset och sedan polisen först vägrat släppa de bägge arbetarna tvingades den, sedan huset utsatts för ett stormningsförsök att frisläppa de gripna.

Samhällets hämnd blev fruktansvärd. Två arbetare dömdes till 6 år och två månaders fängelse, en till 6 års fängelse och 13 till vardera två års fängelse för upplopp.

Myndigheternas försök att undertrycka den socialistiska rörelsen visade sig också genom en skärpning av 1868 års administrativa bestämmelser om anmälningsplikt vid offentliga möten. 1868 års ordningsstadga infördes utan riksdagens hörande och angav slutet på den korta liberala perioden i den svenska mötes- och församlingsfrihetens historia som inträffade vid tiden för det borgerliga maktövertagandet. Tillstånd från polismyndigheten krävdes nu även för möten under bar himmel. Hädanefter hade polisen också rätt att upplösa otillåtna möten.

Den 10/12 1886 skärptes ordningsstadgan. Anmälningsplikt infördes för alla 'tillställningar' dit allmänheten hade tillträde. För att försvåra sammankomster tillfogades detaljerade bestämmelser för en ansökans 'behöriga ingivande'. Ordningsstadgan kunde också vid behov utsträckas att gälla utanför städerna. Bestämmelserna om anmälningsplikt hade också det givna syftet att underlätta övervakningen av socialistiska möten och andra folkliga

¹² Bäckström a.a.

opinionsyttringar. För detta ändamål upprustades nu också den hemliga politiska polisen.

1887 genomtrufades den s.k. lilla socialistlagen. Straffet skärptes nu för 'uppmaning till myteri eller uppror eller till våld å person eller egendom.' De nya bestämmelserna gällde en inskränkning i tryckfriheten och lagen togs genast i bruk. Under 1888 satt sammanlagt 8 socialistiska arbetare och tidningsmän i fängelse under större eller mindre del av året för brott mot den nya lagen.

För att omintetgöra den socialistiska samhällskritiken påskyndade justitieminister Örbom arbetet med en ny lag som ytterligare inskränkte yttrandefriheten. Genom den s.k. munkorgslagen 1889 kriminaliserades varje uppmaning till handlingar som stred mot allmän strafflag. 'Uppmaning till ohörsamhet mot lag eller laga myndighet' straffbelades också. Därigenom blev även uppmaningar till motstånd mot olagliga åtgärder från en myndighets sida förbjudna och straffbelagda. Ett förslag till ytterligare inskränkning av yttrandefriheten avvisades dock av andra kammarens bondemajoritet, men 1906 infördes under liberalen Staaff en liknande bestämmelse.

Den härskande klassen sopade nu diskret undan de folkliga fri- och rättigheter som före 1865 i samma kretsar vunnit understöd. Föreningsrätten kränktes, demonstrationsrätten kränktes, mötesfriheten kränktes och den politiska yttrandefriheten beskars.

Så mycket högre skattades handelns och näringarnas frihet. I sakregistret till riksdagens protokoll för dr 1867 till 1899 kan man läsa sida upp och sida ner under rubriken näringsfrihet. De folkliga fri- och rättigheterna nämns däremot mera sällan. Bläddrar man igenom de två banden för att söka efter uppslagsorden demonstrationsrätt, föreningsrätt eller mötesfrihet finner man ingenting. Yttrandefrihet finns däremot med, men under rubriken står endast en hänvisning: *Yttrandefrihet, se Brott, Uppror, Våld.*

Hänvisningen säger det mesta om de folkliga fri- och rättigheternas plats i den härskande klassens föreställningsvärld.

Föreningsrättsstriden, verkstadsavtalet och paragraf 23

Genom 1864 års näringsfrihetsförordning garanterades medborgarnas rätt att fritt sluta sig samman för att tillgodose gemensamma ekonomiska intressen. Därmed fanns inte längre några lagliga hinder att bilda föreningar av fackföreningstyp. Men arbetarklassens medborgarrätt visade sig snart vara underordnad den härskande klassens ekonomiska intressen. Så snart det uppstod sammanslutningar som uppfattades som ett hot mot dessa intressen visade de härskande inga betänkligheter då det gällde att undertrycka dem. Mot de borgerliga arbetarföreningarna visade arbetsköparna den största välvilja och understödde dem både ekonomiskt och moraliskt. När det gällde de socialistiska fackföreningar som hade till uppgift att tillvarata arbetarnas intressen tvekade arbetsköparna däremot inte att tillgripa den grövsta vålds- och utpressningspolitik.

Det är alltså ingen tillfällighet att striden om föreningsrätten är samtidig med de socialistiska fackföreningarna. Det första cirkuläret om fackföreningsförbud utsändes nämligen hösten 1886. Arbetarna vid Skromberga gruvor i Skåne förelades ett 'anställningsbevis' som bland annat innehöll följande punkter:

8:o) Ingen arbetare tillåtes vara medlem av någon s.k. fackförening.

9:o) Andra föreningar, avseende arbetarnas nytta och nöje, vill bolaget gärna understödja.¹³

I en borgerlig demokrati skulle staten och rättsväsendet rimligen ha trätt upp till den hotade föreningsrättens försvar. Men den svenska statsmakten kom här i stället att avslöja sig som den härskande klassens maktmedel mot arbetarklassen. Staten och rättsväsendet blev i själva verket lydiga redskap för borgarklassens diktatur över det arbetande folket. Tvärt emot att träda in för att skydda arbetarna vid kränkningar av föreningsrätten blev statsmakten det verktyg som utvidgade kapitalets ekonomiska diktatur till att även bli en rättslig diktatur.

Det hot som kunde sättas bakom fackföreningsförbudet var främst avskedande. Men eftersom arbetarna inte sällan bodde i bostäder som tillhörde bolagen blev även vräkningar ett flitigt använt medel att undertrycka arbetarnas organisationsförsök. För att vräka arbetarna behövde arbetsköparna hjälp av rättsväsendet. Under de årtionden som fackföreningarna direkt kämpade för sin existens dömde nu de svenska domstolarna tusentals arbetarfamiljer till vräkning i samband med föreningsrättsstrider. Inte sällan utfördes vräkningar med understöd av polis och militär.

Ibland sökte arbetsköparna rättfärdiga kränkningarna mot arbetarnas föreningsrätt med hjälp av ideologiska resonemang. Ett sådant var den borgerliga grundsatsen om 'arbetets frihet'. Den innebar att arbetsköparen skulle ha rätt att anställa vem han ville även om detta också innebar att arbetsköparen skulle ha frihet att besluta att hans arbetare inte skulle ha rätt att utöva sin medborgerliga föreningsrätt. Somliga arbetsköpare förklarade t.o.m. att fackföreningsförbudet var dikterat av omtanke om arbetarna och deras rätt att undslippa 'den socialistiska vålds- och inpiskningspolitiken'.

Men det hände också att arbetsköparnas verkliga skäl framstod utan omskrivningar tom. i de cirkulär som utsändes till arbetarna. Baron Adelswärd på Åtvidaberg deklarerade t.ex:

I min egenskap av arbetsgivare måste jag söka skydda mig mot de risker och förluster, som kunna följa av ett mera allmänt utbredande av fackföreningarna.¹⁴

Att de kampdugliga fackföreningarna verkligen blev ett värn mot arbetsköparnas löned-pressningspolitik är uppenbart. Av den statistik som upprättats vid Stockholms högskolas socialvetenskapliga institution framgår att de kraftiga årliga lönefluktuationerna under tiden 1865 till 1885 i stor utsträckning upphörde efter detta år.

Årlig genomsnittslön för manliga arbetare inom fabriks- och gruvindustrin 1865 till 1900.

År	Årslön	År	Årslön	År	Årslön
1865	458	1877	668	1889	725
66	456(-2)	78	617(-51)	90	741
67	460	79	576(-41)	91	748
68	476	80	621	92	744(-4)
69	490	81	646	93	754
70	501	82	664	94	766
71	509	83	663(-1)	95	779
72	558	84	681	96	805
73	609	85	675(-6)	97	829
74	653	86	662(-13)	98	879

¹³ *Social-Demokraten* 3/12 1886.

¹⁴ Cit. efter Ragnar Casparsson, *LO under fem årtionden*, 1947.

75	668	87	668	99	917
76	656(-12)	88	684	1900	947

Att lönefluktuationerna minskade under periodens senare del kan inte förklaras enbart med hänvisning till konjunkturerna. Det talar i stället för att fackföreningarna under denna tid hade en gynnsam inverkan på arbetarnas ekonomiska ställning och motsvarande ogynnsamma effekt på arbetsköparnas profiter. Det var denna ekonomiska realitet som låg bakom arbetsköparnas angrepp på föreningsrätten.

Under 1800-talets tre sista år ökade antalet lönerörelser och strejker kraftigt. Från 1897 till 98 steg också antalet fackföreningsmedlemmar från ca. 37 000 till närmare 60 000. Strejkuppsvinget och de löneförbättringar det medförde manade nu arbetsköparna i en rad industrier till motattack. Vårvintern 1898 utestängdes sågverksarbetarna vid Ulvvik i Ådalen sedan de vägrat upplösa sin nybildade fackförening. I Forshaga utestängde Christian Lundeberg arbetarna och där liksom i Höganäs krossades organisationerna och arbetarna tvingades underkasta sig kontrakt där de lovade att avstå från föreningsrätten. I Domsjö förklarade sig patron Kempe beredd 'att stänga sina sågverk för åratall' om arbetarna tredskades.

Också i Sundsvallstrakten hade organisationsarbetet gått framåt och 1898 fanns där 15 fackföreningar anslutna till det nybildade Sågverks- och träindustriarbetarförbundet. I februari 1899 meddelade patronerna att arbetarna inte fick tillhöra fackföreningar. I sina cirkulär förklarade patronerna att 'den s.k. föreningsrätten' för arbetarnas egen fördel borde bekämpas. De socialistiska fackföreningsagitorerna sökte nämligen inplanta 'samhällsupplösande läror' hos arbetarna 'medförande följder som strida mot såväl gudomlig som borgerlig lag', för att citera patron Enhörning på Kubikenborg.

II

I kampen mot arbetarnas organisationer var ägarna till de kapitalistiska storindustrierna i regel de mest hänsynslösa. Denna del av industrin var också den mest internationellt inriktade med livliga förbindelser särskilt med Tyskland och Danmark. Det är därför inte förvånande att de svenska arbetsköparna skulle hämta inspiration hos sina utländska kolleger när det gällde den ekonomiska kampens taktik.

De preussiska industriägarna var sedan 1890 sammanslutna i Verbund Berliner Metallindustriellen. Enväldigt hade detta arbetsköparförbund formulerat bestämmelser om arbetets ledning och fördelning och om antagande och avskedande av arbetare. En föreställning om hur de preussiska arbetsköparna betraktade sina arbetare ger de detaljerade bestämmelserna om hur förbundets arbetsförmedlingskontor skulle vara inrättade:

Om möjligt bör kontoret vara beläget mellan två gator med ingång från den ena och utgång till den andra, inget väntrum för att undvika superi och agitation utan endast en förbindelsekorridor mellan gatorna, inte bredare än att en man kan passera; kontoret bör ligga så nära en polisstation som möjligt. Fönster och öppningar bör förses med järngaller.¹⁵

I Danmark bildades 1898 två landsomfattande organisationer nämligen Dansk arbejdsgiverforening och De Samvirkende Fagforbund. För att införa de regler och den förhandlingsordning man önskade proklamerade de danska arbetsköparna lockout mot fackföreningarna redan följande år. Arbetsköparföreningen sände nu tre representanter till Tyskland. De återvände med en packe stadgar, arbetsreglementen och regler för förhandlingsordningen. Genom denna lockout genomdrevs åtskilliga regler som tidigare inte godkänts av arbetarna. I det s.k.

¹⁵ I Dansk Arbejdsgiverforenings arkiv, Kph.

septemberförslaget 1899 infördes detaljerade bestämmelser för förhandlingsordningen samt arbetsreglementen. Där infördes också de första reglerna om strejkförbud.

I huvudavtalet som i sina viktigaste delar var en översättning från tyska förlagor stadgades en varseltid på 14 dagar innan en konflikt fick tillgripas. Genom att arbetsköparna under denna tid ekonomiskt kunde förbereda konflikten var regeln till fördel för arbetsköparna, medan den för arbetarna gjorde strejkvapnet mindre effektivt än tidigare. Vidare skulle huvudorganisationerna ha ansvar för avtalens efterlevnad och förmännen skulle stå utanför fackföreningarna. Dessutom stadgades om arbetsköparens rätt att leda och fördela arbetet och att fritt antaga och avskeda arbetare. I utbyte mot allt detta lovade arbetsköparna att i fortsättningen inte kränka föreningsrätten.

III

Genom att använda det yttersta våldet att utestänga arbetarna från arbetsplatserna lyckades således arbetsköparna i Danmark att tillförsäkra sig en ordning som blev ett föredöme också för deras svenska kolleger.

I Sverige visade det sig tills vidare omöjligt att sammanföra storindustrins arbetsköpare i en riksomfattande organisation. 1902 bildades i stället två organisationer nämligen Svenska Arbetsgivarföreningen och Verkstadsföreningen. Initiativtagarna till dessa organisationer hade tidigare varit engagerade i kampen mot arbetarnas organisationsförsök. Många hade tidigare ingått i mer eller mindre fasta arbetsköparsammanslutningar t.ex. den konservativa partiledaren Christian Lundeberg och brukspatron Aspelin i Fagersta. I sin historik över SAF skriver Hallendorf:

Inom den grupp av betydande industrimän, vilka från början intresserade sig för sammanslutningens skapande stod man nog ännu principiellt på ungefär samma ståndpunkt gentemot arbetarrörelsen, som Sundsvallsdistriktets sågverksägare hävdade under den norrländska konflikten 1899... och man torde bland dem ha tänkt sig SAF, framför allt som ett kraftigt vapen i en fortsatt strid efter samma linjer.¹⁶

De ledande arbetsköparna hade tagit djupa intryck av den danska arbetsköparföreningens framgångsrika lockout 1899. Erfarenheterna här visade ju att farorna med att erkänna fackföreningarna inte behövde bli särskilt allvarliga. I stället började man alltmera att inse de taktiska fördelarna med att förändra sin inställning till fackföreningarna. Genom att köpslå om arbetarnas rätt att tillhöra fackföreningar skulle man i utbyte liksom i Danmark kunna tillförsäkra sig oinskränkta rättigheter att bestämma över förhandlingsordning och arbetsförhållanden och även förhindra strejker.

Redan i sin stadga 1902 hade SAF infört bestämmelser som föreskrev medlemmarnas skyldighet att hävda de regler om arbetets fördelning och ledning som hade sitt ursprung i 1890 års preussiska arbetsreglemente. Det gällde nu att genomföra dessa regler också i Sverige. Härvid kunde föreningsrätten fungera som förhandlingsobjekt.

Under sina första år verkade nu SAF för en organisatorisk konsolidering för att vid ett lägligt tillfälle gå till attack på bred front.

Den från Preussen inspirerade regeln om oinskränkt ekonomisk bestämmanderätt var från början införd i § 23 i SAF:s stadga. I stadgans första paragraf fastslogs organisationens strävan att verka för arbetsfred dvs. strejkförbud. I SAF:s tidning *Industria* som började

¹⁶ Karl Hallendorf, *Svenska Arbetsgivarföreningen 1902-1927*. Minnesskrift, 1927.

utkomma 1905 försäkrades redan i första numret att SAF hade stora möjligheter att skapa 'arbetsfred' för medlemmarna:

Men han är ju likväl, kan det invändas, skyldig att deltaga i lockouter ... I själva verket är även denna fara mycket liten. För det första är föreningsmedlem ... inte skyldig att göra lockout, därest hans arbetare icke ingått i fackförening eller med penningbidrag understödja strejkande arbetare på andra arbetsplatser.

I denna reklam framstår alltså SAF:s uppriktighet då den förklarade att den respekterade föreningsrätten inte i den bästa dager.

Även inom Verkstadsföreningen sågs den danska storlockouten som ett föredömligt exempel. Redan 1902 hade en förpostfäktning ägt rum då direktör Bernström vid Separator vägrade de arbetare som deltagit i rösträttsstrejken att fortsätta sitt arbete. Arbetarna tvingades i stället att anmäla sig till återinträde individuellt, varvid befälet gallrade ut de icke önskvärda. Bernström lyckades också organisera ett tiotal andra företagare vilka lovade att utestänga omkring 5 000 arbetare om separatorarbetarna inte underkastade sig. Denna handlingskraft ansågs meritera Bernström som ledare för Verkstadsföreningen och 1903 blev han ordförande i föreningen.

Med 8 strejkande gjuteriarbetare som förevändning proklamerade nu Verkstadsföreningen lockout mot 5 000 arbetare i södra Sverige. Inför detta hot var arbetarsidan som representerades av LO-ordföranden Lindqvist beredd till en uppgörelse. Verkstadsföreningens styrelse avvisade emellertid den preliminära uppgörelsen och krävde en rad nya bestämmelser. Lockouten utvecklades därmed till den första stora striden om de regler som skulle gälla på arbetsplatserna.

I sitt andra nummer 1905 redogör Industria utförligt för sin syn på konflikten. Mot att arbetarna godkände en förhandlingsordning som skulle inskränka strejkrätten och garanterade arbetsköparens rätt att ensidigt bestämma över arbetskraften dvs. 'arbetets frihet' skulle föreningens medlemmar inte längre kränka föreningsrätten. Anledningen till arbetarnas motstånd mot arbetsköparnas 'rättfärdiga freds- och rättskrav' var blott arbetarnas 'revolutionära instinkt' och deras socialistiska idéer. Just därför var det 'en verklig livsfråga ... för den bestående rättsordningens män att till det yttersta försvara denna rättsordnings ekonomiska grundfäste'. I själva verket försvarade Verkstadsföreningen ingenting mindre än 'den bestående statsordningen' och dess ekonomiska grundfäste. Det var en kamp om den framtida makten där det 'borgerliga rätts- och frihetspartiet' stod mot det socialdemokratiska 'tvångspartiet':

Skulle arbetarna segra eller arbetsgivarna endast giva med sig i någon av de principiella huvudpunkterna, så kommer här förvisso ... i framtiden förestå en strid för arbetets frihet och arbetsgivarnas elementära rättigheter, vars like vårt land icke skådat. Avgå återigen arbetsgivarna och deras rättfärdiga freds- och rättskrav med segern, så är i själva hjärtpunkten av det svenska industrilivet ett fäste upprättat emot den socialdemokratiska tvångs- och omstörtningpolitiken, som omedelbart torde komma att bli till stort gagn för det svenska näringslivets framtid.

Under hela 1904 pågick kampen. Våren 1905 lyckades arbetsköparna delvis få igång driften med hjälp av strejkbrytare skyddade av polis och militär. Sedan SAF lovat kraftigt ekonomiskt stöd åt Verkstadsföreningen och arbetarnas ekonomiska tillgångar trots arbetarklassens uppoffringar började sina, svängde initiativet alltmärta över till arbetsköparna. Hösten 1905 lade en statlig medlingskommission fram ett förslag till uppgörelse som på de principiellt viktiga punkterna helt motsvarade arbetsköparnas krav. Arbetarna var nu utblottade efter en strid som i vissa fall varat i två år. I Social-Demokraten framställdes uppgörelsen som en halv seger genom arbetsköparnas 'erkännande av fackföreningarna'. Däremot klargjordes inte

avtalets principiella innebörd vad gällde strejkförbudet och förhandlingsordningens konsekvenser. För arbetarna återstod inget annat än att underkasta sig och i november godkändes det s.k. verkstadsavtalet.

Den nya förhandlingsordningen innehöll bestämmelser som gjorde varje normal strejk till ett avtalsbrott. I tredje paragrafen stadgades omgången vid en tvist på följande sätt:

Har icke inom 20 dagar efter det skriftlig framställning gjorts överenskommelse träffats, och arbetare besluta att fullfölja ärendet, äga de inom 8 dagar efter utgången av nyss angivna tid till vederbörande kretsstyrelse inom verkstadsföreningen därom göra skriftlig framställning, åtföljd av fullständiga uppgifter om ärendets innebörd, om dag då framställning först gjorts, och om resultatet av de förda förhandlingarna. Har ärendet icke inom sålunda fastställd tid fullföljts, anses frågan hava förfallit.

Om överenskommelse inte kunde träffas i enlighet med denna förhandlingsordning skulle frågan, om den rörde tolkningen av gällande avtal, gå till avgörande av skiljemän. Frågan huruvida en tvist gällde tolkningen av ett avtal avgjordes i realiteten av arbetsköparen. Under hela denna tid fick strejk inte tillgripas och inte heller medan skiljenämnden behandlade tvisten. Enligt denna förhandlingsordning stadgades en respittid på minst 60 dagar innan arbetarna hade rätt att gå i strejk. Under denna tid kunde naturligtvis arbetsköparna ordna drift och lagerhållning så att en strejk blev i det närmaste utan verkan.

Som villkor för uppgörelsen förklarade Verkstadsföreningen att de i konflikten indragna arbetarna var skyldiga att arbeta tillsammans med strejkbrytarna vilket arbetarna tidigare vägrat. De bestämmelser om minimilöner, ackord och övertidsarbete som fogats till avtalet innebar inga substantiella förbättringar för arbetarna.

Verkstadsföreningens hänsynslösa utpressningspolitik mot arbetarna hade emellertid allvarligt skadat kapitalisternas anseende bland folket och det fanns t.o.m. bland de ledande industrimännen personer som ifrågasatte det kloka i Verkstadsföreningens metoder. I ett brev till Verkstadsföreningens styrelse förklarade en av de större företagsledarna i Stockholm:

Anställes en så våldsamt åtgärd som utestängande av en stor massa arbetare från deras arbete — vilket innebär att försätta dem och deras familjer i ett tillstånd av svåra umbäranden, ja verklig nöd — utan att den tvist, som givit anledning till lockouten blivit fullt utredd, måste arbetarnas förtroende till arbetsgivarna lida väsentligt avbräck. Framställes därvid från arbetsgivarhåll än den ena än den andra orsaken såsom den verkliga anledningen till lockouten, måste arbetarna fatta ringaktning för ett sådant förfarande. Arbetsgivarnas uppsåt och avsikter måste framstå i en tvetydig dager ...¹⁷

Någon bestämmelse som motsvarade SAF:s § 23 återfanns inte i Verkstadsavtalet. Å andra sidan kunde arbetarna ändå knappast gå till motåtgärder vid avskedanden och andra tvångsåtgärder sedan reglerna om strejkförbud införts i avtalet. Därför utgjorde själva förhandlingsordningen en garanti för arbetsköparens oinskränkta makt.

IV

För SAF som inte hade någon liknande strejkförbudsregel att lita till gällde det i stället att genomdriva paragraf 23. Därvid använde man samma taktik som Verkstadsföreningen.

För att statuera ett exempel gick man vintern 1906 till attack mot den nybildade fackföreningen vid Mackmyra sulfittfabrik i Gästrikland. Ordförande i bolaget var förre stats-

¹⁷ Ur Verkstadsföreningens handlingar i Arb. ark.

ministern och första kammarens vice talman Christian Lundeberg. Lundeberg tillhörde också SAF-styrelsen och var alltså själv organiserad. Sedan bolagsledningen fått kännedom om att arbetarna bildat en fackförening kallades de till sammanträde där det förklarades att bolagsledningen förbjöd arbetarna att ingå i fackföreningen. I ett cirkulär förklarade bolagsledningen bl.a.:

Till Arbetarkåren

... Bolagets styrelse meddelar Eder följande, som länder *Eder till ovillkorlig efterrättelse*:

Senast lördag kväll kl. 8 em. den 10 mars skola de anteckna sina namn på en lista å Sulfitkontoret, vilka vilja fortsätta arbeta *under förbindelse* att under *den tid de äro i Mackmyra sulfitbolags arbete icke* ansluta sig till socialistisk fackorganisation och för dem, som redan antecknat sig på den socialistiska föreningslistan att stryka sina namn

Nu nämnda anmälningar kunna ske gruppvis eller enstaka, efter fritt val, blott senast intill kl. 8 på lördag kväll. Detta gäller alla arbetare, *ingen enda arbetare undantagen*.¹⁸

De arbetare som inte fogade sig skulle avskedas och vråkas om de bodde i bolagets bostäder. De som ingick i fackföreningens styrelse avskedades omedelbart. Om någon i framtiden skulle 'påkommas' som fackligt aktiv skulle han avsked as utan uppsägningstid.

När cirkuläret blev känt anslöt sig ytterligare ett hundratal arbetare till fackföreningen. Därmed var huvuddelen av arbetarna organiserade.

Fackföreningsstyrelsen beslöt nu att vända sig till bolagsledningen, men disponenten förklarade att han inte kunde föredra skrivelsen då undertecknarna dvs. styrelsemedlemmarna ju redan var avskedade. Det var uppenbart att arbetsköparna ville ha strid.

Den 17 mars utestängdes samtliga arbetare från fabriken och den 19 april vräktes 40 arbetarfamiljer med hjälp av polis. Bolagsledningens brutalitet väckte en viss uppmärksamhet t.o.m. i borgerlig press. Industria bemötte emellertid 'påståendena' om brutalitet på sitt vanliga oefterhärmliga sätt:

Och vad de s.k. 'hjärtlösa' vräkningarna vidkommer, så påminna vi oss, att, sedan de avskedade arbetarna vägrat utrymma de av dem och deras familjer innehavda, bolaget tillhöriga bostadslägenheterna, bolagets styrelse förfor med synnerligen stor hänsynsfullhet mot de tredskaende osv.¹⁹

Sedan fackföreningen i Mackmyra krossats hade arbetarklassen fått klart för sig att SAF inte tvekade att använda utpressning för att etablera den ordning som föreningen eftersträvade.

I början av december 1906 begärde SAF förhandlingar direkt med LO-ledningen om åtta olösta konflikter i landet. Till de olika bolagen utgick samtidigt en order att konflikterna inte fick hänskjutas till skiljedom. Den mest segslitna och hårdaste konflikten var lockouten vid Kosta glasbruk.

Sommaren 1906 avskedades två arbetare som ansågs som inspiratörer till den nybildade fackföreningen. Som skäl angav ledningen att de båda arbetarna spritt den beslagtagna och förbjudna skriften *Till Smålands arbetarungdom*. Det nybildade Glasarbetarförbundet ville emellertid inte foga sig under arbetsköparens rätt att fritt avskeda och som svar förklarades bruket i blockad. Agaren utestängde då samtliga arbetare på den aktuella avdelningen och den 6 augusti svarade brukets arbetare med strejk. Avskedandena gällde ju två arbetare som spritt

¹⁸ Casparsson a.a.

¹⁹ *Industria* nr. 18 1906.

en antimilitär skrift som beslagtogs med stöd av den liberala regeringens nya 'munkorgslag'. Genom strejken ville arbetarna dels försvara yttrandefriheten, dels värna sig mot godtyckliga avskedanden dvs. paragraf 23. Genom att inga lönekrav ställdes utan stridens innebörd var helt politisk blev strejken naturligtvis av stor principiell betydelse.

I de första centrala förhandlingarna mellan SAF och LO nåddes efter några dagar en uppgörelse som de berörda fackföreningarna skulle ta ställning till före den 8 januari. Av den rapport som LO insände till SAF på den utsatta dagen framgick att 6 av de åtta fackföreningarna vägrade godkänna uppgörelsen som innebar en underkastelse under § 23.

Den 11 januari förklarade Industria att arbetarna om de inte underkastade sig arbetsköparnas 'i sakens egen natur grundade rätt att hävda arbetets frihet och rätten att ... antaga och avskeda' måste ta hela skulden för att 'bortåt ett 100 000-tal arbetare' skulle lockoutas. Åter stod man 'inför den största kris som någonsin förekommit i vårt land', förklarade Industria.

Det visade sig snart att SAF menade allvar med sitt hot. Den 16 januari beslöt SAF:s förstärkta fullmäktige att proklamera allmän lockout över hela landet, fr.o.m. den 28 januari om de berörda arbetarna inte underkastade sig.

Lockouthotet kom mitt under den kallaste årstiden och följderna av en masslockout med dithörande vräkningar skulle bli svåra för arbetarna. Efter tre dagars häftiga diskussioner beslöt LO:s representantskap att slå till reträtt och ålägga de berörda fackföreningarna att underteckna 'decemberkompromissen'.

LO-ordföranden Herman Lindqvist försvarade uppgörelsen genom att förklara att arbetarorganisationerna aldrig skulle bli tillräckligt starka att tillbakavisa arbetsköparnas krav om oinskränkt bestämmanderätt över arbetskraftens användning. Det skulle snart visa sig att LO-ordföranden hade fel då han förklarade att 'decemberkompromissen' inte skulle bli något prejudikat för framtiden.

I sin rapport om 'decemberkompromissen' förklarade landssekreterariatet att den första kontakten mellan SAF och LO 'inte lämnade alldeles angenäma minnen'.

V

Genom 'decemberkompromissen' hade arbetsköparna tvingat arbetarna till underkastelse genom att kränka den medborgerliga föreningsrätten. 'Decemberkompromissen' innebar ingenting annat än att den härskande klassen tvingade arbetarklassen att köpslå om föreningsrätten. Det överensstämde också med de härskandes klassintressen att avvisa kraven på ett grundlagsfästade av föreningsrätten. I stället kunde man vinna fördelar genom att *i utbyte* mot den oinskränkta bestämmanderätten över arbetskraftens användning lova att respektera föreningsrätten. Den härskande klassens politiska diktatur kunde på så sätt direkt utnyttjas till att stärka dess ekonomiska diktatur.

Genom verkstadsavtalet och 'decemberkompromissen' hade arbetsköparna lyckats genomdriva de regler som fastslagits i Preussen 1890. Liksom i Tyskland och Danmark skedde det med våld.

Med hjälp av dessa regler kan den härskande klassen än i dag njuta frukterna av den vålds- och utpressningspolitik som bedrevs mot arbetarklassen under 1903 till 1907 års strider.

Det är i själva verket grovt vilseledande att som de flesta LO-historiker framställa dessa uppgörelser som segrar för 'fackföreningsrörelsen och kollektivavtalsidén'. Någon motvilja mot kollektivavtal visade arbetsköparorganisationerna inte om blott avtalen var gynnsamma

för dem själva.

Vid 1906 års LO-kongress riktades också kritik mot att LO-ordföranden förklarade att den stora verkstadslockouten hade fått en 'lycklig lösning'.

I kongressprotokollet förklaras helt kort:

Hr. Stockman, Stockholm, protesterade mot hr. Lindqvists yttrande om att verkstadskonflikten fått en lycklig lösning. Tvärt om vore uppgörelsen en skandal.

Striden i Norberg

I

Under 1800-talets senare del kom de arbetsrättsliga åtgärderna och diskussionerna att i hög grad gälla strejkbrytarfrågan. Synen på strejkbrytare var en punkt där borgerligt och proletärt rättsmedvetande stod direkt mot varandra. Den härskande klassen betraktade det som en av den borgerliga rättens viktigaste uppgifter att skydda strejkbrytare medan arbetarna betraktade denna hantering som det grövsta svek mot arbetarklassen.

För arbetsköparna var strejkbrytarhanteringen en viktig del i den ekonomiska kampen och särskilda lagar infördes till strejkbrytarnas skydd och skärptes efter hand.

En typisk strejkbrytaraffär utspelades under 1903 års hamnarbetarstrejk i Stockholm. För att försvara sig mot lönesänkningar gick hamnarbetarna i strejk sommaren 1903. Arbetsköparna skickade efter strejkbrytare som inkvarterades i en båt av folkhumorn döpt till 'Lump-Lena'.

Arbetsbefolkningen solidariserade sig med de strejkande och strejkbrytarna vägrades servering på caféerna i hamnen. En strejkbrytare, Granat, hade på detta sätt frusits ut på tre olika caféer. Efter en ordväxling utanför Mälartorget 21 hade Granat som var beväpnad med en revolver skjutit mot två arbetare och sårat den ene.

Det blev rättsligt efterspel och målet gick ända till Högsta Domstolen. (Nytt Juridiskt Arkiv 1905, 142.) I rådhusrätten dömdes Granat till hundra kronors böter. Tydligt på uppmaning från högre håll förde Granat målet vidare till Svea Hovrätt vars majoritet dock ville höja bötesbeloppet till 200 kronor. Granat överklagade till Högsta Domstolen som i sitt utslag förklarade:

Som vad i målet förekommit utvisar, att G. ifrågavarande dag dels å gata dels inne i ett utskänkningsställe varit utsatt för angrepp och förföljelse i anledning av sin vägran att upphöra med åtaget arbete och G:s förfarande att ... avlossa ifrågavarande revolverskott uppenbarligen skett till avvärjande av nya våldsamheter, som han av samma anledning haft att frukta,

alltså och då G:s berörda förfarande icke innefattat större våld än nöden krävde, och ej heller stått i uppenbart missförhållande till den skada, som av angreppet var att befara, prövar (jag) jämlikt 5 kap. 10 § strafflagen rättvist att, med ändring av Hovr:ns utslag befria G. från ansvar i målet.

Högsta Domstolen frikände alltså Granat från allt ansvar. För att ha sparkat Granat på benet dömdes däremot en av de beskjutna till en månads fängelse.

II

Strejkerna slog efter hand hål på arbetsköparnas envælde då det gällde att bestämma om lönerna. Däremot hade arbetsköparen alltjämt makt att ensam besluta om arbetskraftens utnyttjande. 1891-92 utkämpade gruvarbetarna i Norberg i norra Västmanland en strid av delvis ny karaktär. Striden gällde arbetsköparens rätt att ensam bestämma om antagande och av-

skedande och blev upptakten till en kamp som alltsedan förts med växlande framgång och under olika former. I denna strid blottläggs också det mönster som sedan skulle upprepas i en rad strider i landet.

I januari 1891 hade ägaren till Kallmorgruvan beslutat genomföra en retroaktiv lönesänkning. Arbetarna hade tidigare fått vidkännas liknande sänkningar men genom de stigande livsmedelspriserna blev denna särskilt svår och den 2 februari gick arbetarna i strejk. Redan på strejkens andra dag valdes borrharen Gustav Kvarnström till strejkledare. Kvarnström var en av initiativtagarna till Sveriges första gruvarbetarfackförening som bildats i Norberg föregående år. Under de närmaste dagarna fördubblades nu föreningens medlemsantal.

De strejkande bodde till stor del i undermåliga bostäder som ägdes av bolaget. För att tvinga de strejkande att återgå, hotade nu bolaget att vräka arbetarna. Huvudaktieägaren grosshandlare Bünsow tog initiativet till ett rättsligt förfarande men innan vräkningsdomarna avkunnats gick samtliga arbetare i Norberg i sympatistrejk.

Samma dag som strejken blev allmän den 13 april, beordrade landshövding Fredrik Hederstierna i Västerås ortens kronofogde till Norberg. Denne lät omedelbart rekvirera militär. Den 14 april kom en kontingent soldater till Kärrgruvans station och under de följande dagarna utökades styrkan till fyra kompanier. Insättandet av militär mot de fredliga gruvarbetarna gjorde att strejken snabbt spred sig också till trä- och bruksarbetarna i Norberg och kringliggande socknar.

Vid Högfors bruk var förbittringen så stor att arbetarna hotade att lämna masugnen utan föregående nedblåsning, vilket skulle ha förstört ugnen. Bruksledningen rekvirerade militär och under hot från denna kunde nedblåsningen ske. För att hindra de strejkande att sätta sig i förbindelse med varandra spärrades vägarna av militär. I närheten av Högfors stoppades ett demonstrationståg av en grupp soldater med påsatta bajonetter.

Eftersom gruvägarna inte hade väntat sig att strejken skulle få denna spridning och Kallmorgruvan var den mest lönsamma i trakten fann de snart för gott att slå till reträtt. Kvarnström och de övriga fackföreningsledarna sammanträffade med bolagets representanter i Uppsala. Då gruvägarna fordrade att strejken skulle brytas innan de gjorde några eftergifter hänsköts avgörandet till ett allmänt strejkmöte. Mötet avvisade med 721 röster mot 35 bolagets krav och strejken fortsatte.

Den 22 april meddelade Johannisbergsgruvans chef till landssekreterare Uddén att han önskade 'en pluton infanteri för ca. 8 dagars tid i och för beredande av skydd åt en från främmande ort förväntad arbetsstyrka'. Beställningen behövde aldrig effektueras ty redan följande dag återupptogs arbetet.

Denna utgång måste antagligen i inte ringa grad tillskrivas Hjalmar Branting. Redan på mötet som föregick återgången hade partiledaren infunnit sig och talat för återgång på arbetsköparnas tro och loven. Senare hade han per telefon återigen uppmanat fackföreningsstyrelsen att verka för en återgång. Brantings avsikt var att nå fram till en lösning som han pläderade för redan under sin tid inom den borgerliga arbetarrörelsen, nämligen skiljedomsförfarande. En sådan kom också till stånd och i den var Branting självskrivnen. På arbetsköparnas begäran lämnades däremot Kvarnström utanför.

I samband med tillsättandet av skiljedomstolen uttryckte en gruvägare förhoppningen att utslaget skulle bli ogynnsamt för arbetarna 'ty skulle så vara att de nu få sin vilja genomdriven, kommer det hädanefter att bli ett litet helvete för alla arbetsgivare'.

Resultatet blev att arbetarna tvingades godkänna en viss lönesänkning som dock var betydligt mindre än den ursprungliga.

III

Gruvägarna var emellertid fast beslutna att visa att denna första eftergift inte innebar att man tänkte avstå från sitt envälde och snart gick de åter till offensiv.

Den 11 juni avskedades 9 man vid Silvergruvan. De hade alla varit fackligt aktiva och hade arbetat i gruvan under lång tid. Deras kamrater krävde nu att ägaren disponent Nordvall skulle uppge skälen till avskedandena. Nordvall vägrade och menade att skälen till ett avskedande inte angick arbetarna. Som svar gick de avskedades kamrater i strejk och därmed hade den andra striden i Norberg brutit ut.

För första gången i vårt land hade därmed frågan om arbetarnas medbestämmanderätt över antagande och avskedande ställts på sin spets.

Fackföreningen förklarade omedelbart att strejken var en föreningsrättstrid, en strid om arbetarnas rätt att sammansluta sig och verka för sina intressen. Som en kompromiss föreslog fackföreningen att nio arbetare i stället skulle utses genom lottning. Nordvall invände att detta ju kunde leda till att han förlorade sina bästa arbetare. När nio ogifta arbetare frivilligt erbjöd sig att sluta i stället för de avskedade som var familjeförsörjare, avvisade Nordvall även detta.

Kvarnström betonade att striden var en försvarsstrid mot försöken att krossa den nybildade fackliga organisationen vid gruvan. Att de avskedade arbetarna också vägrades anställning vid de övriga gruvförvaltningarna tyder på att Kvarnström hade rätt och att arbetsköparna redan etablerat en samverkan i form av blockad mot fackföreningsmedlemmar.

Redan innan den andra strejkens utbrott hade fackföreningen i Norberg ansökt om medlemskap i Socialdemokratiska partiet som vid denna tid fungerade som centralorganisation både för den fackliga och politiska rörelsen. Vid strejkens utbrott hade inga kontakter förekommit med partiledningen. I slutet av juli tog dock fackföreningen kontakt med partiledningen och begärde dess stöd.

Branting förklarade emellertid att föreningsrättsfrågan nu 'var ur spelet genom de övriga gruvförvaltningarnas löfte att ta in i arbete de sex gifta bland de avskedade'. (De övriga hade nu sökt sig från platsen.) Arbetarnas krav på medbestämmande vid avskedanden fann Branting 'orealistiska' och han uppmanade de strejkande att återgå.

Sedan partiledningen ställt sig avvisande till arbetarnas begäran om stöd, beslöt fackföreningen att bryta strejken under förutsättning att inga liknande avskedanden gjordes. Disponent Nordvall var dock fast besluten att till det yttersta värja sin bestämmanderätt. Han avskedade nu omedelbart ytterligare två arbetare som tillhört de aktiva under strejken. Samtidigt blev det uppenbart att de övriga gruvägarna inte ämnade uppfylla det löfte om återanställning som Branting hänvisat till. Under sådana förhållanden fann fackföreningen en återgång omöjlig och arbetarna beslöt att fortsätta strejken.

Branting höll trots detta fast vid att de strejkande borde återgå. Den motsättning som härigenom blev oundviklig övergick snart i öppen konflikt.

Att strejken hade någon principiell betydelse kunde Branting inte finna. I en artikel i Social-Demokraten den 29/7 förklarade han att 'en betänklig meningssplittring rådde bland Norbergs arbetare själva'. Han ansåg vidare 'att de flesta arbetarna vid gruvfältet visade uppenbar likgiltighet för strejken'. Att döma av antalet närvarande vid strejkmötena var Brantings upp-

gifter oriktiga. På ett möte den 9 augusti deltog t.ex. 1 500 arbetare.

Brantings skrivelser gjorde de strejkande upprörda och på ett strejkmöte beslöts att Social-Demokraternas medarbetare i fortsättningen skulle vägras tillträde till strejkmötena.

I detta läge beslöt Branting att i stället referera de borgerliga stockholmstidningarnas uppgifter. Det är uppenbart att dessa skildringar inte tjänade de strejkande arbetarnas sak. I

Social-Demokraten av den 31/7 kan man t.ex. läsa följande citat från Aftonbladets medarbetare interfolierat med frågetecken:

Hr Q (Kvarnström anm.) uttalade vid mötet förhoppningar om att arbetarna skulle gå segrande ur striden. Om ej arbetarna vid Silvergruvan finge sin mening fram, så skulle menade han, allmän gruvarbetarstrejk utbryta (?) och därunder trodde han sig kunna utlova (?) så rikligt underhåll åt de strejkande, att de skulle kunna hålla ut en längre tid (?)

Visserligen, påpekade Branting, hade referenten inte fått tillträde till mötet, men han hade 'erfarit' att arbetarna hade beslutat att man skulle söka hindra andra arbetare från att mottaga arbete i Silvergruvan. Detta föranledde Branting att förebrå de strejkande deras 'känslopolitik'.

I ett brev till Social-Demokraten vände sig Kvarnström mot detta borgerliga förtal. Arbetarna envisades inte men alla de sex avskedade som nu fanns i Norberg hade sökt arbete vid de övriga förvaltningarna men fått till svar att man 'inte ville ha några av Hr Nordvalls bråkstakar'.

Detta ställde Brantings agerande i en tvivelaktig dager och denne blev rasande. I ett svar på Kvarnströms brev till Social-Demokraten vilket bara hade blivit ofullständigt refererat, skriver Branting:

Vi ha som ni riktigt gissat, icke fått något som helst meddelande om mötet och ha sålunda icke i denna viktiga sak haft annan källa än korrespondenten till de liberala tidningarna — och den ha ni ju själva stängt ut, och då lönar det sig föga att efteråt klaga över att det inte blir rätt. 'Arbetarna skulle få referera sina möten själva' — det är underbara anspråk om allmänna möten av allmänt intresse; sådana barnsligheter borde arbetarna komma ifrån, det säger vi åt Norbergarna liksom förut åt Göteborgarna ... Beträffande strejken anmärka vi blott, att de avskedade alls inte behövt bli 'utan bröd' därför att vi ej för ögonblicket fann klokt att ytterligare strejka. I övrigt ha vi inga råd att ge; denna sak har ni nu helt tagit i er egen hand — och på Edert eget ansvar (Soc.Dem. 8/8, kursiv av Branting.)

I detta avgörande läge hade arbetarna sålunda inget stöd att vänta från partiledningen. Deras motståndare hade däremot inte försummat möjligheterna att organisera en motattack.

Redan i juli höll en rad av landets ledande kapitalister ett sammanträde i Stockholm. Där beslöt man att stödja Nordvall genom att köpa malm från hans övriga gruvor. Man beslöt att:

förmedla sådana malmtransaktioner eller andra anordningar gruvintressenterna emellan, som kunde vara av behovet påkallade för åstadkommande av den bästa sammanslutning gentemot arbetarnas överdrivna fordringar.²⁰

Vid nästa sammanträde i Järnkantoret den 15 augusti framlades ett förslag till stadgar för Norbergs Bergslags Gruvvägarförening. Dessutom hade en kommitté upprättat ordningsregler och bestämmelser att gälla vid gruvorna samt hyreskontrakt för arbetarnas bostäder. I protokollet kan man vidare läsa:

²⁰ Liksom följ. cit. i kap. om inte annat anges från Nils-Gustav Hildeman, *Norbergstrejken* (Stencil i Arb. ark.).

Uppdrogs åt hrr Cornelius och T. Magnusson att uppvakta HKH Kronprinsen, samt chefen för civildepartementet för att delgiva dem vad vid dagens sammanträde förekommit och av gruvägarna beslutats, samt att till dem framföra gruvägarnas bekymmer över de nu i Norbergs bergslag rådande oroliga förhållanden med anhållan om beskydd, i fall av behov, för sig och sin dyrbara egendom.

I sammanträdet deltog bl.a. den konservative partiledaren hovmarskalk Patric Reuterswärd, direktören och sedermera statsministern Christian Lundeberg, direktörerna vid Sandvikens järnverk A. H. Göransson och Tord Magnusson, disponent Nordvall samt, 'för Serna bruks andelar i Kolningsberget', direktör Marcus Wallenberg (d.ä.).

Denna första arbetsköparförening bestod således inte bara av de kapitalägare som hade direkta intressen i Norbergs socken, utan av ett flertal av tidens ledande kapitalister vilka tillsammans dominerade hela bruksindustrin.

Det brukar påstås att arbetsköparnas organisationer uppstod som ett 'värn' mot fackföreningarna. Åtminstone vad gäller gruv- och bruksindustrin tycks förhållandet vara något annorlunda. Den första arbetsköparföreningen bildades ju här innan fackföreningarna fått någon nämnvärd utbredning inom industrigrenen. Det är att märka att inga fackföreningar fanns på arbetarsidan i t.ex. Sandviken, Domnarvet och Forsbacka vid den tid då arbetsköparna här organiserade sig mot 'arbetarnas överdrivna fordringar'.

Genom att arbetsköparna nu organiserat sig mot arbetarna övergick striden snart till en principiell kamp där klass stod mot klass.

För att återuppta driften startade arbetsköparna i början av augusti en kampanj för att värva strejkbrytare. Då det blev bekant att Nordvall ämnade återuppta driften den 11 augusti med hjälp av strejkbrytare beslöt fackföreningen att ordna en protestdemonstration till Silvergruvan. Då demonstrationståget på morgonen kom fram till gruvan räknade det närmare 800 arbetare. Då arbetarna såg att endast 4 personer infunnit sig utbröt jubel bland de strejkande, de 'arbetsvilliga' hissades och demonstranterna återvände till Kärrgruvan.

På sammanträde den 15 augusti beslöt gruvägarna att ge de strejkande ett ultimatum. Om arbetarna inte återgick före den 1 september skulle allmän lockout vidtagas. Man förklarade också att man i framtiden ämnade göra 'det fria avtalets rätt gällande' vid antagande av arbetare. Den 19 augusti spreds gruvägarnas ultimatum till de strejkande i ett cirkulär.

Åter tycktes allmän strejk på väg att bryta ut.

Sedan militär på nytt inkallats protesterade arbetarna hos Kungl. Maj:t och frågade om

militären ej endast är avsedd för krigsbruk, att beskydda landet mot fiender och ej att beskydda kapitalisternas kassakistor och för att trakassera arbetarna.

Landshövding Hederstierna reste nu till Norberg för att lugna de strejkande. I sitt tal till arbetarna förklarade han bl.a.:

Medkänslan hos er, för era utestängda kamrater är förtjänstfull men då det t.o.m. från det håll vartill ni annars gärna lyssnar råd givits att nedlägga striden, så uppmanar jag er att noga betänka er innan ni handlar ... Ni äga ej rätt att hindra någon från att arbeta lika lite som någon kan tvinga er att arbeta om ni ej vill...

Han uppmanade dem att inte 'sätta sig till motvärn mot arbetsgivarna, förty de ha gått så långt i eftergifter som de kunna gå'.

Det råd att nedlägga striden som landshövdingen syftade på kom bl.a. från socialdemokratiska kretsstyrelsen och dess utsände F. O. Björkman. Björkman hade i mars 1886 sparkats från

styrelsen i Stockholms järnarbetares fackförening då socialisterna ersatte den gamla borgerliga styrelsen. 1888 ingick han i stället i styrelsen för det nybildade Järn- och metallarbetarförbundet och var nu dess förste avlönade förtroendemän.

Sedan han rådgjort med landshövdingen talade han till de strejkande och uppmanade dem att återgå. Han menade att de kunde nöja sig med att 'uttrycka en förhoppning' om att någon av förvaltningarna då skulle känna sig manad att ge de avskedade anställning. Också i Social-Demokraten propagerade Björkman för återgång. 'När man på deras möten hör dem' skrev Björkman den 25/8 'så synes enigheten... vara synnerligen stor, men man och man emellan finns vitt skilda åsikter...

På ett allmänt fackföreningsmöte avfattade Björkman en resolution om återgång. Den avvisades av mer än 400 av de 500 arbetare som deltog. Ett nytt möte sammankallades där Björkman sökte skapa splittring mellan de 80 strejkande arbetarna och de övriga. Björkman lyckades få till stånd en ny omröstning men även nu röstade arbetarna med bred marginal mot återgång och för mottagande av lockouten. Mötet upplöstes under allmän förvirring utan att fatta något beslut.

Den 27 augusti återupptogs arbetet i Silvergruvan då arbetarna där inte ville kasta ut de övriga arbetarna i en konflikt som man inte stod eniga bakom. I den broschyr som gruvarbetarna senare utgav är omdömena om Björkman mycket skarpa '... man hörde hr Björkmans uppträdande under eder och förbannelser nagelfaras'.

IV

På gruvägarnas sammanträde den 15 augusti beslöts alltså också om införande av nya ordningsregler och hyreskontrakt. I förhållande till det tidigare avtalslösa tillståndet innebar dessa nya bestämmelser avsevärda försämringar. Hyreskontrakten hade uppsatts för att omöjliggöra vidare strejker. Där bestämdes att hyresgäster inte utan förvaltningens tillstånd fick hysa andra personer än hustru, barn och 'lagstadda tjänare'. Bestämmelsen var tillkommen för att i fortsättningen göra det omöjligt för strejkande arbetare som vräkts att flytta in hos sina kamrater. Kontrakten innehöll ytterligare en 'strejkbestämmelse'. Om arbetarna uteblev från sina arbeten under tre dagar kunde de omedelbart vräkas från sina bostäder.

Enligt de nya ordningsföreskrifterna skulle arbetstiden för det hårda och livsfarliga arbetet i gruvorna utsträckas från tidigare 8 till 9 timmar. Liksom tidigare avsåg arbetsköparna att utan hänsyn till fackföreningen ensidigt bestämma lönen. En löneförändring skulle anslås på bolagskontoret 14 dagar innan den 'trädde i kraft'.

Omständigheterna säger en del om hur det fria avtalets rätt verkade när det som vid hyres och arbetsavtal gällde ett avtal mellan besittande och egendomslösa.

Trots att Kvarnström som utpekats som anstiftare av 'oroligheterna' på gruvägarnas begäran häktats som ledare för demonstrationen den 11 augusti, växte oppositionen då de nya avtalens innehåll blev bekant. Protestskrivelser strömmade in till förvaltningen, där man bestred att gruvägarna hade rätt att ensidigt bestämma om avtal som skulle göra arbetarna närmast rättslösa.

Gruvägarna började nu med olika påtryckningar tvinga arbetarna att skriva under kontrakten. Fackföreningsordföranden Gustav Stäckig uppkallades till förvaltningens kontor och tillsades att skriva under kontraktet. Han vägrade och avskedades omedelbart. Ytterligare en styrelsemedlem avskedades på samma sätt.

En del av förvaltningarna hade egna handelsbodar där arbetarna fick sin mat på kredit från den ena månaden till den andra. När månaden var slut hade arbetarna således ätit upp sin månadslön. Föreståndarna för några av dessa handelsbodar fick nu order att inte sälja till dem som vägrat skriva under kontrakten.

Trots denna utpressning hade ännu i november ett 70-tal arbetare vägrat skriva på. Den 13 november meddelade gruvägarna att de som inte skrivit på före den 17 skulle utestängas från arbetsplatserna. Följande dag sammankallade fackföreningen ett möte där samtliga 500 närvarande förklarade sig beredda att lägga ned arbetet om gruvägarna satte sitt hot i verket.

Det största antalet 'vägrare' arbetade vid Kolningsbergets gruva där familjen Wallenberg hade betydande intressen. Då arbetarna kom till arbetet den 17 november möttes de av disponenten, kronofogden, och ett antal poliser. Disponenten förklarade att ingen av de som vägrat skriva under kontrakten fick börja arbeta.

Kronofogden kallade senare på dagen arbetarna att infinna sig i tingshuset för ett 'samtal'. Arbetarna som samlats i Norbergs by förklarade för de utskickade polisbetjänarna att 'de ej önskade något samtal med kronofogden' utan i stället ämnade hålla extra fackföreningsmöte. Här beslöt arbetarna att lägga ned arbetet och därmed ställa sig solidariska med sina utestängda kamrater. Före månadsskiftet var strejken total och omfattade även de arbetare som tidigare skrivit under kontrakten och de som bodde i egna bostäder.

Nu liksom tidigare vägrade arbetsköparna att förhandla med arbetarnas ombud.

För arbetarna gällde det att rusta sig till den strid som förestod. Flera arbetare skickades ut till andra platser för att samla in pengar till strejkkassan och för att agitera för fackföreningsidén. Kvarnström som nu frigivits reste över hela landet och agiterade för socialismen samtidigt som han samlade in pengar. Under vintern gjorde han en resa till södra Sverige och besökte tillsammans med Axel Danielsson Köpenhamn.

Det stöd som övriga arbetare gav till norbergsarbetarna visar att man fullt ut insåg att deras kamp var en kamp för hela arbetarklassen. Sammanlagt insamlades 41 000 kronor i Sverige och utlandet.

För att upprätthålla solidariteten valde arbetarna en 'hedersnämnd' bestående av sju arbetare. Den skulle hålla uppsikt över strejkbrytare vilka straffades med 'hederns förlust'. Vidare organiserades genom den centrala strejkkommittén en särskild kommitté för inköp av livsmedel och en annan för distributionen. De strejkande upprättade således själva en förvaltning med både rättsliga och ekonomiska befogenheter.

Gruvägarna begärde genast vräkning av de arbetare som bodde i bolagens hus. Eftersom tinget inte var samlat under vintern drog proceduren ut på tiden. Den 30 januari 1892 sammanträdde emellertid häradsrätten till urtima ting som bekostades av gruvägarna, och den 15 mars kom vräkningsdomarna. Vid månadsskiftet mars-april skedde tvångsvräkning med polishandräckning av 52 arbetarfamiljer som vägrade flytta frivilligt. Vräkningarna verkställdes av en extra polisstyrka på 25 man som gruvägarna hämtat från Stockholm och som de själva besoldade.

Under vintern hade två arbetare åtalats för att ha stoppat en maskin vid strejkens utbrott. För detta dömdes de till fängelse liksom en arbetarhustru som deltagit i en demonstration. Den 13 april häktades Kvarnström på nytt för uppdiktade brott, men släpptes efter några dagar.

Vid samma tid gjordes ett nytt försök att återuppta driften med hjälp av strejkbrytare från

andra orter. Samtidigt höjde arbetsköparna lönerna vid de övriga gruvorna och bruken i Bergslagen med mellan 5 och 15 %. Det gjordes uppenbarligen för att undvika sympati-strejker i kampens avgörande skede.

De strejkande var nu utsultna, kläderna hängde i trasor och barnen kunde inte gå ut då de saknade skor. Ett stort antal arbetare började lämna platsen. I juni hade omkring hälften av de strejkande lämnat Norberg. Strejken gick nu mot sin upplösning och under maj och juni drevs de återstående av svälten att söka återanställning. Strejkens ledare återtogs dock inte.

V

Den av gruvägarföreningen i augusti påbjudna rättegången mot de demonstrerande arbetarna vid Silvergruvan drog ut på tiden.

Kronolänsman Bergström, som varit närvarande vid Silvergruvan den 11 augusti, menade att folket uppträtt 'hotfullt och skräckinjagande'. Något våld hade visserligen inte förekommit mot strejkbrytarna men Bergström förklarade att Kvarnström 'sträckt ut händerna' enligt länsmannen för att hindra de 'arbetsvilliga' från att återgå. Kvarnström och ett tjugotal andra arbetare hade därför åtalats i september 1891. I oktober dömdes Kvarnström till 6 månaders fängelse för 'våld' mot en strejkbrytare och för 'vad han i övrigt låtit komma sig till last'. En annan arbetare dömdes till 4 månaders fängelse och ytterligare en till 3 månaders straffarbete. Flertalet av de övriga dömdes till böter. Deras brott bestod i allmänhet blott i att de varit närvarande vid demonstrationen. En av de dömda hade inte deltagit i demonstrationen men däremot i ett förberedande möte. Kvarnström och en av hans kamrater förklarades skyldiga att genast träda i häkte. Sedan målet gått vidare till Högsta Domstolen ändrades straffet för Kvarnström till 4 månaders straffarbete. De övriga fick samtliga böter. När dessa domar föll var strejken sedan länge slut.

Enligt den paragraf som Kvarnström dömdes efter, 15 kap. 24 § i strafflagen kunde åtal inte väckas utan att de förfördelade strejkbrytarna själva angav brottet till åtal. Arbetsköparna visste att strejkbrytare inte gärna ville uppträda offentligt på detta sätt. Därför var det viktigt att dylika brott föll under allmänt åtal. En sådan ändring kom också till stånd redan samma år 'som en följd av de erfarenheter myndigheterna gjorde ... under Norbergsstrejken'.

Efter ändringen som godkändes av riksdagen i juni 1893 fick 15 kap. 24 § i strafflagen följande nya lydelse:

Brott som i 22 § sagda är, må ej åtalas av allmän åklagare där ej målsägande anger brottet till åtal eller ock genom brottet någon tvingats att delta i arbetsinställelse eller hindrats att återgå till arbetet.

Härmed var ett första steg taget mot en anti-facklig speciallagstiftning som skulle skydda strejkbrytare och avvärja arbetarklassen. 1897 utvidgades denna lagstiftning för att fullbordas 1899 genom den lag som senare blev känd under namnet Åkarpslagen. Lagen tillkom med anledning av en motion som upplästes av Per Pehrsson i Åkarp men skrivits av Robert Dickson och hade justitieminister Annerstedts gillande ²¹

'Åkarpslagen' som egentligen var ett tillägg till stadgandet om rättstridigt tvång i strafflagen 15:22 utvidgade kraftigt allmän åklagares åtalsrätt i samband med strejker. Som fullbordat tvång straffades nu även försök att 'tvinga någon till deltagande i arbetsinställelse eller att hindra någon att återgå till arbetet eller övertaga erbjudet arbete'. Samtidigt och i konsekvens

²¹ Enligt Dicksons egen uppgift i *Minnen*, 1920.

med detta ändrades också åtalsreglerna. Både fullbordat tvång och försök till tvång lades nu under allmänt åtal. Allt tvång som i övrigt föll under 22 § men inte utövats i samband med arbetsinställelser var däremot fortfarande angivelsebrott. Straffskalan innehöll straffarbete och därför hade allmän åklagare en mycket vidsträckt häktningsrätt.

Enligt denna speciallag dömdes nu under mer än trettio år hundratals arbetare till straffarbete och fängelse.

VI

Sommaren 1892 hade gruvägarföreningen uppnått vad den syftat till. Gruvarbetarnas fackförening var krossad och med våld hade man gjort 'det fria avtalets rätt gällande'. Sedan samtliga fackföreningsledare fördrivits från Norberg låg det fackliga arbetet nere under närmare 15 år. Först 1905 lyckades gruvarbetarna bilda en ny fackförening. Det var arbetarna i Långsgruvan som slöt sig samman. Avdelningens förste ordförande blev gruvarbetaren Oskar Wallenstein.

Gruvägarna som alltjämt fortsatte sitt samarbete var nu sammanslutna i SAF. Även denna gång gick de till våldsamt motattack. Lika lite som tidigare visade de någon respekt för arbetarnas rätt att sammansluta sig. Ägaren till Långsgruvan lät rent av inställa driften i gruvan för att tvinga arbetarna att upplösa föreningen. Oskar Wallenstein fick redan efter någon månad begära befrielse från sitt uppdrag 'enär han ej var säker om att få stanna på platsen'. Trots detta avskedades han och även i övrigt gjorde ägarna allt för att beröva de fackligt aktiva möjligheterna att försörja sig.

Trots svårigheterna inleddes den första lönerörelsen 1907. Kravet gällde en höjning av ackordspriset med 25 %. Detta var i och för sig inte orimligt då arbetsköparna i kraft av de 1892 införda ordningsföreskrifterna hade pressat tillbaka lönerna utan att arbetarna kunnat göra motstånd. Alltjämt 'tillkännagavs' ackordsändringar genom anslag på det sätt som bestämts 15 år tidigare.

Även denna gång vägrade arbetsköparna att förhandla.

Under de tillfälligt försämrade konjunkturerna 1908-09 verkade SAF för införandet av de första s.k. riksavtalen för hela industrigrenar. Under hot om allmän lockout krävde man att dessa avtal som anpassats till de svaga konjunkturerna skulle antas över hela linjen och för många arbetare med en giltighet på 5 år. Sedan LO-ledningen slagit till reträtt hade de begärda lönesänkningarna genomdrivits för de flesta arbetare 1909. Men SAF var fast besluten att driva igenom lönesänkningar över hela linjen och den nya högerregeringen under Lindman stärkte deras tillförsikt. Under hot om masslockout krävde SAF godkännande av lönesänkningar i de fall där arbetarna ännu gjorde motstånd.

För den konservativa press som ständigt mässat om 'samhällets fredliga utveckling' stod nu endast våldets väg öppen. 'Alla vägar var stängda utom lockoutvägen' förklarade man och Vårt Land skrädde inte orden:

Lag måste skipas och ordningens väktare få icke draga silkesvantarna på ... Vi hoppas emellertid att den nuvarande styrelsen utan tvekan och efterlåtenhet skall tillse att varje försök till laglöshet exemplariskt straffas. För det ändamålet finnes ju både polis och militär, ...

Sommaren 1909 iscensattes så den av SAF och regeringen väl förberedda masslockouten som av LO besvarades med storstrejk.

Vårt Land fruktade att ordningen främst skulle hotas i Stockholm. För att förstärka ordnings-

makten där uppsattes också ett särskilt 'medborgargarde'. Bland dess medlemmar fanns inte bara pensionerade poliser och officerare. Där ingick t.ex. också rånmördaren Ander, känd som den siste avrättade brottslingen i Sverige.

För Norbergsarbetarna slutade alltså den första lönerörelsen i lockout och storstrejk. För att 'förekomma oroligheter' sändes även denna gång militär till platsen. Redan vid ankomsten fick militären rycka in för att lämna handräckning åt polisen. Det gällde att gripa ett tiotal arbetare som varit i Högfors för att propagera för sympatistrejk. De greps av polis och militär utan laga grund och fördes under sträng bevakning till tingshuset i Norberg.

Medan förhören pågick anlände ett demonstrationståg som gått genom socknen för att protestera mot lockouten. Deltagarna krävde nu att de oskyldigt anhållna skulle släppas. När polisen vägrade kom det till handgemäng mellan arbetarna och polis och militär. Flera av de arbetare som organiserat demonstrationen dömdes för 'upplopp' till frihetsstraff för längre eller kortare tid. Hårdast straffades fackföreningsordföranden Wallenstein. Han dömdes till 2 år och 6 månaders straffarbete medan de övriga undslapp med fängelse på upp till 6 månader.

Liksom i övriga delar av landet blev efterverkningarna av 1909 års strid svåra för fackföreningen i Norberg. Åter blev arbetarna tvingade att upplösa föreningen för att få något arbete.

För andra gången på tjugo år hade de härskande med hjälp av sin våldsapparat krossat arbetarnas organisation. Det berömda SAF-löftet från 1906 att inte kränka föreningsrätten hade för Norbergsarbetarna inget värde alls. För tillfället var de besegrade och klacken vreds om på de besegrades nacke.

Men arbetarna i Norberg hade inte glömt sina kamraters kamp. År 1916 restes en sten till 25-årsminnet av Norbergsstrejken. Där står:

I över sju månader kämpade Norbergs arbetare för frihet och rätt. Kamrat, vad gör du för arbetarklassens befrielse.

Från lantarbetarnas kamp

I

I och med det kapitalistiska genombrottet inom jordbruket vid 1800-talets början uppstod ett lantproletariat, som i fortsättningen kom att utgöra den kanske mest förtryckta och fattiga delen av arbetarklassen. Förtryckets feodala karaktär levde här kvar långt in på 1900-talet. Bestämmelserna om tvångshämtning av förrymda tjänare fanns således kvar i legostadgan ända fram till 1920. Först 1926 avskaffades legostadgan under kraftiga protester från godsägarhögern. Efter 1928 ställdes de organiserade lantarbetarna i likhet med andra arbetare under kollektivavtalslagens 'beskydd'.

Av landsbygdens alla proletära och halvproletära skikt var statarna genom det speciella avlöningssystemet de mest beroende och sämst ställda. Stataren, skrev Viktor Larsson,

är den lysande exponenten för vad samhällets herrar mena med de vackra fraserna om 'arbetets frihet' — lastdjurets frihet under piskan eller ännu sämre än så; ty dragaren framför plojen representerar ju ett visst värde, och det ligger därför i ägarens intresse att hålla dess livs- och arbetskraft vid högsta standard, medan däremot det tvåfotade lastdjuret endast representerar arbetsvärdet för dagen och utan köpkostnad kan när som helst ersättas med ett annat.

(Lantarbetaren och småbonden)

Redan i samband med 1889 års proklamation om kamp för normalarbetsdagen förekom massrörelser för arbetstidsförkortning på den skånska landsbygden. Även i Östergötland förekom strejker bland herrgårdsarbetarna omkring 1890. Här var 1890 års 1 maj-demonstrationer med krav på 8-timmarsdag den utlösande faktorn. Resultatet blev också vissa sänkningar av arbetstiden. I juni 1890 bildades den första lantarbetarfackföreningen i Sverige i Kvillinge socken i Östergötland.

Men godsägarna begagnade alla medel för att slå ned kampen. När det blev bekant att arbetarrörelsen till 1 maj detta år planerade demonstrationer för normalarbetsdagen, var de lokala makthavarna inte sena att handla. Den 30 april 1890 upplästes således följande unika kungörelse i Hycklinge kyrka i Östergötland.

En person som gör sig skyldig till att hålla eller sammankalla ett möte eller en folksamling i en eller annan riktning, som ej är kyrklig, är hemfallen till böter från 5 till 20 kronor.

A. V. Johansson

Sockenstämmans ordförande²²

II

I Skåne bildades de första lantarbetarfackföreningarna 1904. Kampen blev genast hård och godsägarna började planera import av strejkbrytare.

Den 5 mars 1906 lade arbetarna vid Bjärsjö ned arbetet. Kraven gällde föreningsrätt och bättre löner. Under hösten spred sig rörelsen till Odersberga, Råbelöv och Hammarsjö där kammarherre James Kennedy var ägare. Som svar avskedade Kennedy skogsarbetare och torpare och anskaffade strejkbrytare från utlandet. När ett stormöte i Kristianstad fördömde hans metoder och särskilt hans sätt att sparka ut t.o.m. de åldriga trotjänarna blev Kennedy rasande. I en motion i första kammaren krävde han 'en skrivelse till k.m:t om vidtagande av åtgärder för hämmande av den samhällsfientliga agitationen, med särskilt avseende på att bereda landsbygden effektivt polisskydd'. Reaktionen på kammarherrens tal blev dock ironisk tom. i de borgerliga tidningarna. 'Är inte Åkarpslagen till fyllest? Tarvas det stegel och hjul'?

Bitterheten bland lantarbetarna var 1907 så stor att varken Herman Lindqvist i LO eller Albin Hansson i Lantarbetarförbundet längre kunde hålla tillbaka kraven på strejk. Ledningens återhållsamhet hotade att spränga lantarbetarrörelsen i Skåne och förbundsledningen gav till slut efter för kraven. I juli 1907 gjorde spannarpsavdelningen en framställning om kollektiv lönereglering. Framställningen avvisades av Skånska Lantarbetargivarföreningen, samma förening som tidigare understött kammarherre Kennedy i hans angrepp på föreningsrätten. Som svar nedlade 250 arbetare vid 11 gårdar arbetet den 28 augusti. Den borgerliga pressen tjöt mot lantarbetarna:

Fädernebygden, för att ej säga fäderneslandet, är i fara! Djupare skulle vi ej gripas, om vi nåddes av budskapet att fienden landstigit på Skånes kust än vi gripas av den fasansfulla underrättelsen, att det finnes folk av vårt eget kött och blod, som genom djävulska anslag, uppviglingar och lögnar drivas till att låta skörden ruttna på marken, mjölkdjuren stupa under gränslösa kval och kanske tusentals människor lida följderna därav — ett tillstånd värre än ett krig.

Att godsägarna kunnat undvika detta tillstånd genom att erkänna sina svältande slavar som likaberättigade parter i ett avtal föll naturligtvis inte dylika skribenter in. Den 28 oktober uppgav godsägarna sitt motstånd och det första kollektiva arbetsavtalet på detta område kom till stånd.

²² Detta och följande cit. i kap. efter Alfred Kämpe, *Lantarbetarrörelsen*, LO:s skriftserie 1932.

Våren 1908 igångsattes en lönerörelse av oorganiserade frälsebönder, statare och torpare vid Trolle-Ljungby. Ägaren Hans Gustav Trolle Wachtmeister vägrade att ens tala med förhandlarna. När arbetarna som svar nedlade arbetet vräktes samtliga från sina bostäder.

Under 1909 års storlockout slöt landsbygdsproletariatet solidariskt upp vid industriarbetarnas sida. Arbetsköparnas offensiv krossade emellertid lantarbetarförbundet och först 1918 kunde det reorganiseras.

Under dessa första strider visade arbetsköparna och deras hantlangare ofta en exempellös brutalitet. Från Västraby berättar Arbetet om hur en ladufogde lät två polismän kontrollera om någon varit 'lat och stursk'. Om så var fallet kastades en lasso om offrets hals varpå arbetaren släpades till ett undangömt ställe för att pryglas. Arbetet skriver:

Denne persons dagliga göra är nu att springa efter arbetshästarna från det ena paret till det andra och under de mustigaste eder bearbeta desamma med den obligatoriska ladufogdekäppen. (han såg obstruktion i allt) ... innan strejken var detta hans vanliga tilltal: schasa på din jävel, annars sticker jag ögonen ur skallen på dej. Jag skall slå skånkarna av dej. Denne man är nu utnämnd till polis.

Den djupt religiöse Petrus Olsson tillhörde de ledande i Skånska Lantarbetsgivarföreningen. I en intervju i den danska tidningen Politiken under 1907 års skördestrejk yttrade han bl.a:

- Ja ni har på senaste tiden fått många särdeles goda lagar i Danmark ... Ni har till exempel den där prygellagen ...

Politiken: Likväl är prygellagen just inte populär hos oss.

— Inte! då är detta ett fel hos ert folk. För den är en mycket bra lag.

Vid samma tid motionerade professor skytteanus i Uppsala Rudolf Kjellén om införande av prygellag i Sverige.

III

Fram till förbundets rekonstruktion 1918 fanns lokala fackföreningar på olika håll i landet. Under de följande åren förde den borgerliga ledningen i Lantarbetarförbundet en hård fraktionskamp mot de mera militanta organisationer som bildats lokalt. I Uppland där lantarbetarna var sammanslutna i ett särskilt förbund från 1918 uppnåddes det första kollektivavtalet detta år. Vid 1921 års förbunds kongress utestängdes kommunistiska arbetare från förtroendeposter och det oppositionella Mellersta Sveriges skogs- och lantarbetarförbund, som en tid var den största organisationen tvingades in under Lantarbetarförbundet. Det kommunistiskt orienterade Sveriges Skogs- och Lantarbetarförbund som bildades samma år bekämpades av Lantarbetarförbundet och arbetsköparna i förening och upplöstes snart.

I början av 1920-talet uppstod strejker på en rad platser som försvar mot lönesänkningarna. Arbetsköparnas svar blev vräkningar och inkallande av strejkbrytare. I Svanå gick strejkbrytarna omkring beväpnade med revolverar. Då arbetsköparna vägrade skaffa bort dessa provokatörer gick mjölkerskorna vid en rad gårdar i strejk. Ett 40-tal kvinnor åtalades för denna strejk och åklagaren yrkade ansvar för djurplågeri och förargelseväckande beteende. Flera av mjölkerskorna dömdes ock. så till böter.

I samband med lantarbetarstrejken under vintern 1924 till -25 företogs över 200 vräkningar enbart i Skåne. Sammanlagt ställdes över 1000 personer utan tak över huvudet. Resultatet av strejken blev ett mycket oförmånligt förlikningsavtal som uppnåddes efter ingripande från socialminister Möller.

Lantarbetarnas sista större föreningsrättsstrid ägde rum i Södra Möre härad söder om Kalmar

och varade från 1929 till 1931.

I den reaktionära kalmartidningen Barometern hade hetsstämningen piskats upp i god tid innan lantarbetarna sommaren 1929 krävde erkännande av föreningsrätten och kollektiv löne reglering. Arbetsköparna vägrade och den 23 juli utbröt allmän lantarbetarstrejk i Södra Møre. På en rad platser företogs nu massvräkningar av strejkande lantarbetare. Sedan godsägarna inkallat bl.a. finska vitgardister och lappomän som strejkbrytare var en öppen konfrontation oundviklig. Vid Ljungbyholm kom det till öppna strider mellan strejkande arbetare och lappofascister. Arbetarna vid Kalmar Ångkvarn ställde upp på de strejkande lantarbetarnas sida och snart kunde en effektiv blockad mot godsägarnas produkter sättas i verket. Tidats rådde närmast belägringstillstånd, men efter hand utvecklades konflikten till ett långdraget ställningskrig. Den solidaritet som arbetarklassen visade med sina strejkande kamrater bidrog till att lantarbetarna i augusti 1931 kunde tvinga arbetsköparna på knä. Föreningsrätten erkändes och man uppnådde också vissa löneförbättringar. Huvuddelen av de strejkande hade dock vid denna tid lämnat trakten och många hade tvingats utvandra till Förenta Staterna.

Det är en spridd uppfattning att lantarbetarna var 'svårorganiserade'. Delvis förklaras detta av arbetsköparnas hårdnackade motstånd. Men bara delvis.

Redan under de första striderna underminerades lantarbetarnas förtroende för den fackliga ledningens vilja att sätta makt bakom kraven. Under 1920- och 30-talet bedrevs uppi från ett intensivt socialdemokratiskt fraktionsarbete inom de mera kampdugliga organisationerna i synnerhet i Uppland och Västmanland. I längden kvävde denna politik lantarbetarnas kamplust. Det var inte sällan lantarbetarnas tidiga kamperfarenheter som var grunden till deras mer eller mindre uttalade motvilja mot förbundsbyråkraterna. Detta är också i hög grad bakgrunden till svårigheterna att organisera lantarbetarna och inte arbetarnas likgiltighet eller bristande klassmedvetande.

1928 års strejklagar och deras förhistoria

Landshövding Dickson som vägröjare

Då alla samhällsmedlemmar med rätt kunna fordra skydd mot den ekonomiska skövling som drabbar arbetsgivaren vid en strejk, huru okynnesmässig denna än varit, synas statsmakterna hava skyldighet tillse, att det påpekade onda på möjligast fullständiga sätt avhjälpes.

Motion i andra kammaren 1897 ¹

I

Under intryck av det växande antalet framgångsrika strejker under slutet av 90-talet började tanken på en strejkförbudslagstiftning att vakna på borgerligt håll. Visserligen hade man redan åtskilliga statliga maktmedel att tillgripa mot strejkande arbetare men själva strejkrätten var inte lagligt begränsad.

1897 avgav C. J. Jakobsson i andra kammaren den första motionen om strejkförbud. Han hänvisade till den växande 'strejkfarsoten' och menade att statsmakterna ovillkorligen var skyldiga att skydda arbetsköparna mot strejker. Följande år upprepade han sitt krav i en ny motion. Han menar där att varje nederlag för 'de näringsidkande' i själva verket är en utmaning mot myndigheterna och en anklagelse mot dem som håller tillbaka lagstiftningsarbetet.

1899 begärde en annan motionär i andra kammaren en lagstiftning till skydd av 'det fria avtalet'. Den skulle avse att skydda dels 'arbetare som ej vill tillhöra någon fackförening', dels 'arbetsgivare, som hindras i sin hantverks- eller fabriksrörelse av strejkande, som spionera omkring deras verkstäder'.

I debatten i första kammaren i samband med 1897 års motion sammanfattade hovmarskalk Patric Reuterswärd sin syn på strejker och behovet av en strejklagstiftning på följande sätt:

Vi tyckas alla vara ense om, att här gäller att söka få en rättelse eller ändring uti ett samhällsont, som vi alla anse vara i tillväxt, den församlade riksdagen inser det och även Kongl. Maj:ts regering. Enskilda motionärer hava väckt förslag, om att i någon mån stävja detta ofog, ty något annat än ett ofog är det i själva verket icke; . .

I sina utlåtanden över dessa motioner förordade lagutskottet vid samtliga tillfällen en utredning. I första kammaren bifölls lagutskottets förslag vid alla tre tillfällena, men i andra kammaren godkändes det först 1899.

I förslaget framhölls att utredningen skulle syfta till att motverka 'avtalsbrott'. Mot detta invände flera talare att strejker ju i regel inte var avtalsbrott då det sällan fanns några avtal mellan arbetare och arbetsköpare. Denna invändning bemöttes inte i riksdagsdebatten. Nya Dagligt Allehanda vände sig emellertid mot detta 'hyperjuridiska' resonemang och förklarade att 'den egentliga meningen med utredningen var att åstadkomma utvecklandet av ett nytt kontraktsförhållande mellan arbetsgivare och arbetare.'

Branting, som 1897 invalts i andra kammaren på en liberal lista, hade inga principiella invändningar mot den föreslagna utredningen. Han menade emellertid att en lagstiftning inte borde komma ifråga 'förrän parterna blivit fullt jämställda' och arbetarnas föreningsrätt garanterats.

¹ Motion i AK nr 49 1897.

II

Sedan riksdagen 1899 godkänt lagutskottets förslag till utredning fördelades uppdraget på två kommittéer.

Den ena, arbetsavtalskommittén, bestod av Robert Dickson medlem av samma familj som grosshandlare James Dickson och ytterligare ett antal parlamentariker.

I det lagförslag som den dicksonska kommittén 1901 lade fram för riksdagen heter det i motiven:

I den riksdagens skrivelse som närmast föranlett uppdraget framhålles såsom synnerligen angeläget att få till stånd en lagstiftning som på ett mera verksamt sätt skyddar den fria avtalsrätten och vitt möjligt förebygger de skadliga verkningarna av arbetsinställelser till trots av ingångna avtal.²

Mest utförligt uppehåller sig förslaget kring möjligheterna *förebygga* avtalsbrott. En viktig uppgift vore att 'höja arbetarnas bildningsnivå' och att utveckla 'den enskilde arbetare moraliska känsla.' Man borde också sträva efter att 'motarbete den uppfattningen hos arbetarklassen som driver denna att betrakta arbetsgivarna såsom naturliga fiender.'

Redan den dicksonska kommittén hade alltså klart för sig på vilka vägar arbetsrätten och den fackliga rättsbildningen skulle slå in för att varaktigt trygga kapitalismens fortbestånd. Det gällde att på längre sikt bibringa arbetarklassen, eller i varje fall en del av arbetarklassen, en borgerlig bildning och moral.

Att förläna en moralisk vikt åt själva avtalet, att hos arbetarna inplantera en föreställning om 'avtalets helgd' skulle effektivare än något annat motverka strejker och skydda profiterna. Därför insåg den dicksonska kommittén att det framför allt gällde att utnyttja lagens majestät för att få arbetarklassen att underkasta sig det fria avtalets alla förödmjukelser. Kommittén fortsätter:

Om arbetarna i sin ordning kunde bibringas den övertygelsen att arbetsgivarna i mån av förmåga äro villiga att tillmötesgå arbetarnas strävanden för förbättring av sin levnadsställning, vunne man vad man aldrig skulle ernå genom tvångsmedel, huru effektiva dessa än göras. Härigenom banades även en naturlig väg för stärkande av arbetstagarnas moraliska ansvarskänsla.

I samma riktning kunde man också verka genom att söka få arbetarna 'att känna sig mera intimt förbundna med arbetsföretaget.' Man rekommenderade även en del företagsdemokratiska åtgärder t.ex. att låta 'arbetarna genom sina förtroendemän hava ett ord med i laget' vid förändringar i företaget och lämna dem 'tillfälle till inblick uti fabriken's produktionskonkurrens- och avsättningsförhållanden.'

Denna lösning skulle fordra att arbetarnas föreningar 'understöddas och uppmuntras' i den mån de kunde omvandlas på detta sätt. Fackföreningar av den nya typen, d.v.s. borgerliga indoktrineringsinstrument, var någonting helt annat än de fackföreningar Dickson hade erfarenhet av. Därför är det inte så underligt att Dickson tvekar att kalla dessa samarbets- och indoktrineringsorgan för fackföreningar:

Å arbetstagarnas sida skulle en sammanslutning i fackföreningar, eller vad man nu vill kalla det, hava en dubbel uppgift. Den skulle för det första hava en uppfostrande betydelse. Arbetarna skulle nämligen uppgå i en organisation som vore i stånd att mera opartiskt än den enskilde arbetaren bedöma de individuella stridigheterna, och följaktligen, där de enskilda arbetarna vore sinnade, att på grund av sin möjligen oriktiga uppfattning om förhållandet till arbetsgivaren, bryta arbetsavtalet,

² Detta och följande citat från Förslag till lag om vissa arbetsavtal 1901.

genom sin auktoritet och vädjan till de enskilda medlemmarnas samhörighetskänsla hålla de senare tillbaka från kontraktsbrott.

Kommittén ville alltså skapa en ny organisationstyp 'mera opartisk än den enskilde arbetaren' d.v.s. organisationer som inte ställde sig på arbetarnas sida utan i stället skulle ha en förmedlande och avledande funktion.

I stället för kamp- och intresseorganisationer ville Dickson ha fackföreningar med uppgift att vara väktare över arbetarna:

Det hela skulle uppträda såsom väktare av varje enskild arbetares heder, en var skulle vara intresserad av att hans kamrat inte bröt avtalet.

Redan hos Dickson är alltså den tanken utformad att med lagstiftningen som hjälpmedel omvandla fackföreningarna till polisiära och övervakande organ riktade mot arbetarna. Det är inte bara med tanke på ursprunget som den dicksonska klassamarbetsideologin framstår som ett vapen riktat mot arbetarnas intressen. Det är betecknande att upphovsmannen till den direkt arbetarfientliga Åkarpsslagen också lanserade tanken att göra fackföreningarna till 'väktare' över arbetarklassen.

Kommittén framförde också tanken på att ge dessa nya 'opartiska' fackföreningar så stor auktoritet som möjligt genom att ge dem ensamrätt att förhandla med arbetsköparna. Denna lösning skulle göra det möjligt att med rättsordningens hjälp förbjuda förhandlingar mellan en enskild arbetsköpare och en tillfälligt upprättad strejkkommitté. Sådana förhandlingar tvingade ofta arbetsköparen till eftergifter. Om man istället kunde skapa fackföreningar av den nya typen med rättsligt monopol att förhandla och sluta avtal skulle mycket vara vunnet för arbetsköparna.

Som vi skall se kom det dicksonska förslaget att få stor betydelse för den framtida arbetsrätten. Framför allt gäller det den här för första gången framförda idén att göra organisationerna till väktare över arbetarna.

III

Kommittén diskuterade dessutom en hel rad mera näraliggande åtgärder mot strejkande arbetare. Bland förslagen fanns tvångshämtning, avstängning från fattigvårdsunderstöd, svartlistande av radikala arbetare och införandet av obligatoriska arbetsböcker.

Man stannade slutligen för två huvudmedel att förebygga strejker och straffa avtalsbrytande arbetare. För det första föreslogs att arbetsköparen som säkerhet för avtalsbrott skulle få rätt att innehålla ett lönebelopp som motsvarade 12 dagslöner.

Då 'samhället icke kan, huru mycket det än vill komma någon väg med arbetarna endast med de civilrättsliga hjälpmedlen' föreslog man dessutom fängelsestraff för avtalsbrytande arbetare. Detta skulle åstadkommas genom ett par särskilda tillägg till strafflagens 19 och 25 kapitel. Enligt dessa bestämmelser stadgades böter och fängelse upp till 6 månader för strejkande arbetare om 'mera betydande skada kunde väntas.'

Detta var i själva verket en speciallagstiftning av samma typ som den tidigare införda Åkarpsslagen. Brytandet av ett civilrättsligt avtal t.ex. ett köpeavtal medför nämligen enligt gällande rätt inget kriminellt ansvar för den avtalsbrytande parten. Kommittén förklarade emellertid att arbetsavtalet inte borde 'i förevarande hänseende likställas med civilrättsliga avtal'. Man förstod således att även i rättsteoretiskt hänseende 'laga efter lägligheten'. I de avseenden där det var fördelaktigt för arbetsköparparten likställde de rättslärderna i allmänhet

arbetsavtalet med andra civilrättsliga avtal t.ex. för att motivera den fria uppsägningsrätten. När man i stället vill motivera kriminellt ansvar vid avtalsbrott förklarar man däremot helt frankt att arbetsavtalet just i 'förevarande hänseende' inte kan likställas med andra civilrättsliga avtal. För Dickson och kommitténs övriga rättslärda var den juridiska vetenskapen bara en täckmantel för klassintresset och ett medel att propagera för den ordning som ställde sig fördelaktigast för kapitalet.

För att rättfärdiga sin ståndpunkt tvingas man nu till de mest halsbrytande juridiska manövrer. I motsats till vanliga avtalsbrott berodde en arbetares brott mot arbetsavtalet uteslutande på 'att han inte vill ställa sin arbetskraft till arbetsgivarens förfogande'.

Arbetaren har då kvar i sin besittning den utlovade varan, arbetskraften: undandraget han sig att fullgöra arbetet med kännedom om att han icke heller kan gottgöra skadan, innebär hans förfarande en art av oredlighet.

Man borde också betrakta ett brott mot arbetsavtalet på samma sätt som 'skadegörelsebrott eller de allmänfarliga förbrytelseerna.' En strejk som medförde fara för 'stor värdeförlust' hade enligt kommitténs mening en sådan allmänfarlig karaktär. Såsom allmänfarligt borde nämligen anses allt som hotade 'ett allmänt intresse' t.ex. 'utvecklingen av den nationella produktionen' men även handlingar som hotade 'rättssäkerheten, rättens helgd, den allmänna moralen etc.'

För att värna samhället d.v.s. arbetsköparna mot dessa faror är man utan vidare beredd att använda de yttersta tvångsmedlen. I detta avseende lämnar man ingenting åt slumpen, man dryftar således även den situationen att samhället

nödgas förklara sig inkompetent att ... internera alla de arbetare som vid en storstrejk gör sig skyldiga till avtalsbrott.

'Visserligen' förklarar man, 'är ingenting mera ägnat att bryta rättens auktoritet än att samhället uppställer ett straff som det sedan inte förmår verkställa.' Men denna praktiska synpunkt bör ändå inte avskräcka från en kriminalisering av strejker. Redan nu, påpekar man, finns ju bestämmelser som kan tvinga samhället att ingripa mot 'ett oberäkneligt antal individer' nämligen vid upplopp och uppror.

Det dicksonska förslaget till strejklagar som avlämnades den 19 oktober 1901 blev aldrig i sin helhet framlagt för riksdagen. Under tiden omkring sekelskiftet hade det kollektiva avtalet fått ökad utbredning. Kommitténs förslag byggde emellertid på det enskilda avtalet och en sådan reglering var inte lika aktuell som 1899. Förslaget är trots detta intressant då det klart anger de lösningar som de härskande eftersträvade, främst då det gällde att förändra fackföreningarnas ändamål och verksamhet.

Tanken att genomföra kommitténs förslag vad gällde kriminalisering av strejker hade emellertid inte uppgivits. I april 1905 framlade Ramstedts högerregering en proposition enligt vilken de av Dickson föreslagna förändringarna i strafflagen skulle göras till lag. Man ville således införa fängelsestraff vid 'samhällsfarliga' arbetsinställelser. Dessutom skulle arbetare vid statliga och kommunala anläggningar eller enskilda järnvägar dömas till fängelse på upp till 6 månader om strejken förorsakade 'hinder eller avbrott i företagens drift'.

Förslaget väckte naturligtvis våldsamma protester bland arbetarna och från många håll restes kravet på storstrejk. När lagen skulle behandlas i riksdagen i maj inkallades stora truppstyrkor från landsorten.

I första kammaren tillstyrktes förslaget utan debatt. I andra kammaren var däremot utgången

oviss. Justitieminister Berger försvarade propositionen och förklarade att bestämmelsen om fängelsestraff vid 'allmänfarliga' strejker överensstämde med 'det oförvillade rättsmedvetandets uppfattning'. Vid voteringen fälldes emellertid förslaget med knappast möjliga marginal. Utgången avgjordes genom att ett antal bonderepresentanter lösgjorde sig från partiloyaliteten till lantmannapartiet och röstade för avslag.

Därmed var faran för en strejklag tillfälligt avvärd.

Den 15 maj skickade socialdemokratiska partistyrelsen och landssekreteriatet ut ett telegram till arbetarkommunerna. Det andades lättnad:

Strejklagen har fallit — Storstrejk sålunda obehövlig.

Socialdemokraterna och skiljedomstanken

Med anledning av 1899 års riksdagsskrivelse hade en särskild skiljedomskommitté tillsatts för att utarbeta ett förslag till lag om statliga skiljedomstolar. Även denna kommitté hade en stabil arbetsköpardominans. Den bestod för säkerhets skull av tre industriledare, en grosshandlare och tre liberala parlamentariker av vilka ingen hade anknytning till arbetarrörelsen.

Kommittén kunde emellertid inte enas om vilka befogenheter den statliga förlikningsmannen borde ha. Sedan departementschefen jämkat samman de skilda ståndpunkterna framlades en proposition i frågan till 1903 års riksdag. Den föll emellertid inte ens första kammarens skiljenämnds-förespråkare i smaken och förslaget föll.

De ledande socialdemokraternas inställning till frågan om statliga skiljenämnder är naturligtvis nära förknippad med deras allmänna inställning till den borgerliga staten. De personer som 1889 stod i spetsen för socialdemokratiska partiet hade ju i flera fall anknytning till tidens borgerliga arbetarrörelse. I Stockholms fackliga centralkommittés program från 1883 fanns kravet på skiljedomstolar medtaget. Även det förslag till program som framlades i maj 1886 innehöll ett liknande krav:

Pkt. 5 Skiljedomsjurys tillsättande i sådana tvistefrågor, som kunna uppstå mellan arbetsgivare och arbetstagare, så att strejker må i möjligaste mån kunna undvikas.³

I det program som antogs hade emellertid programkommittén strukit kravet på skiljedomstolar. I det av kongressen antagna förslaget krävdes i stället under pkt. 5 'förbud mot våldsamt undertryckande av strejker.'

Vid sidan av borttagandet av punkten om 'statsunderstödda produktionsföreningar' var denna ändring den enda av betydelse som den socialistiskt dominerade programkommittén gjorde. Det tyder på att Nordman och hans meningsfränder förstod att kravet på statliga skiljenämnder rimmade illa med en socialistisk inställning till den borgerliga staten.

Det är betecknande att den nya ledningen under Branting och Sterky också på denna punkt reviderade de socialistiska grundsatserna. De nya fackförbund som under tiden 1888 till 1900 bildades på partiledningens initiativ kom mera att anknyta till 1883 års borgerliga tradition än till 1886 års socialistiska inställning.

Att Branting personligen var anhängare av skiljedomstanken framgick redan av hans agerande i samband med den första strejken i Norberg 1891. Man skulle inte inbilla sig att skiljedom kunde skapa 'harmonin mellan arbete och kapital' skrev Branting den 12 juni 1891. Ändå var

³ I Arb. ark.

dessa 'tillfälliga' uppgörelser inte 'likgiltiga', menade Branting. Sju år senare, även denna gång i en ledare i Social-Demokraten har Branting reviderat sin inställning och anser nu att skiljedom är 'riktigt använd, en god sak i arbetsvinster'.⁴

I samband med 1903 års förslag till skiljenämnder inkallades en konferens bestående av landssekreterariatet, styrelsen för 23 fackförbund samt de fyra socialdemokratiska riksdagsmännen. Brantings reservationslösa acceptering av statliga skiljedomstolar avvisades av de flesta fackföreningsrepresentanter som yttrade sig. De flesta talarna ställde sig principiellt avvisande till statlig lagstiftning, andra menade att 'de lagar som stiftades i en församling där arbetarna sakna rösträtt, äro till skada för arbetarna'. Janne Jönsson i Grov- och Fabriksarbetarförbundet trodde inte att hans förbundsmedlemmar stödde skiljedomstanken.

ty vid de tillfällen då de fått tvister avgjorda genom skiljenämnder hade resultatet blivit dåligt för arbetarna.

Branting som med sin uttalande positiva inställning till den dåtida staten särskiljde sig från konferensens fackföreningsrepresentanter försummade inte att värtaligt propagera för sin inställning och betonade särskilt skiljedomstolarnas 'humaniserande inflytande.'

Trots att Branting inte lyckades få majoritet för sin linje och mötesresolutionen var en kompromiss som rekommenderade 'mera djupgående undersökningar' innan man kunde avgöra nyttan av skiljedomstolar, röstade de fyra socialdemokratiska riksdagsmännen för högerregeringens förslag. Branting menade att man inte hade någon anledning att motsätta sig 'ett så enkelt och resonligt förslag' och riksdagsmannen och LO-ordföranden Lindqvist ansåg att 'det allmännas representanter skulle tillvarata rättssynpunkten' vid arbetstvister.

Den inställning till statsingripanden mot fackföreningarna som Branting och de tre övriga riksdagsmännen visade 1903 skulle få avgörande betydelse för strejklöslagslagarnas införande i Sverige. Den innebar ett övergivande både av arbetaropinionen och socialismen, samtidigt som den bekräftade närmandet till den borgerliga vänstern.

Sedan Staaff 1905 bildat en 'vänsterregering' tillsattes en kommitté att utarbeta en lag på grundval av 1903 års förslag. Där ingick Lindqvist vid sidan av landshövding Hugo Hamilton och direktör A. E. Magnusson. När förslaget framlades följande år, förklarade utskottet att lagen skulle bli 'verkligt effektiv' först sedan den kompletterats med 'bestämmelser om organisationernas rättsliga ställning' och bestämmelser som gjorde arbetsavtalen 'rättsligt bindande'. Härmed menade man helt enkelt skadeståndsansvar mot fackföreningar och strejklöslagslag. Utskottet ansåg dock att förslaget i väntan på en sådan lagstiftning 'torde komma att verka till något gagn.'

I riksdagen hänvisade lagens förespråkare till det ökade antalet arbetstvister och nödvändigheten av att staten ingrep mot dem. Ett par talare framhöll särskilt betydelsen av att få riksdagens godkännande till utskottets motivering för tillstyrkande, där vikten av en mera långtgående lagstiftning inskräpades.

I och med riksdagens godkännande av 1906 års lag om 'medling i arbetstvister' hade en första grundsten lagts i den rättsliga regleringen av förhållandet mellan arbete och kapital. Det hade skett med hänvisning till behovet av en mera omfattande lagstiftning och med de socialdemokratiska riksdagsmännens medverkan.

Denna lag uppbars förvisso inte av någon som helst opinion inom arbetarklassen. Inte ens de

⁴ *Soc-Dem* d. 11/6 1898. Övriga citat i kap. om inte annat anges efter Westerståhl.

socialdemokratiska tidningarna visade någon påtaglig entusiasm. Man tvekade inom fackföreningarna inte att beteckna lagen som en klasslag. Örebro-Kuriren nöjde sig med att konstatera att lagen 'gjorts så osympatisk som möjligt i hederliga arbetares ögon utan att direkt få klasslagskaraktär.'

De båda reaktionära tidningarna Stockholms Dagblad och Nya Dagligt Allehanda gav sitt stöd åt lagen i allmänhet och utskottsutlåtandet i synnerhet. NDA menade att lagen hade 'en verkligt social prägel och en positiv betydelse.'

'En påtaglig skillnad mellan ledningens och medlemmarnas inställning'

I

Initiativet till en strejklagstiftning hade 1899 kommit från storborgerligt håll. Också i fortsättningen var denna grupp mest aktiv som pådrivare för en strejkförbudslag. Redan Staaffs regering hade utlovat nya initiativ och det var naturligt att Lindmans högerregering hösten 1906 som en av sina första åtgärder tillsatte en utredning.

I nr. 15 1906 förklarade Industria sin tillfredsställelse över 'ryktet' om initiativet till en lagstiftning mot 'strejkeländet':

Med den största tillfredsställelse hava runt om i landet alla uppriktiga vänner av det svenska arbetet samt av en lagbunden ordning ... emottagit ... ryktet att den nuvarande regeringen bestämt sig för att återuppta frågan om en lagstiftning för arbetsavtalet på den omedelbara politiska dagordningen.

Tidningen hänvisar till fackföreningarnas ökade utbredning och vikten av att ingripa innan de genom en 'oproportionerlig maktillväxt och självsvåldig urartning visar alltför allvarsamma tendenser att spränga den bestående samhällsordningen'. Det är helt enkelt:

en livssak för det bestående samhället att kringgärda dem med den kontroll och de band en lagbunden ordning skänker...

Man varnar emellertid för tillsättandet av en parlamentarisk kommitté vilket kunde resultera i eftergifter åt de 'socialistiska elementen'. I stället borde utredningen tas om hand av en sakkunnig och lämplig enskild person. Endast då kunde ett av 'övertygelsens värme buret, på samma gång helgjutet och opartiskt resultat uppnås.'

Högerregeringen delade också SAF:s uppfattning att en parlamentarisk kommitté var olämplig. Hösten 1906 förordnades häradshövding A. Åkerman och hovrättsfiskal Gustav Olin att utreda frågan om strejklagar.

I oktober 1907 avlämnade de sin promemoria. De förklarade inledningsvis att det individuella avtalet inte kunde läggas till grund för en lag. I stället måste lagstiftningen bygga på det kollektiva avtalet.

De sakkunniga sade sig vidare inte komma med några nyheter. I stället ville de sträva efter att ge rättslig stadga åt den ordning som redan införts.

För att gälla som kollektivavtal skulle avtalet innehålla 'vissa normer för löne- och arbetsvillkor' och en arbetarorganisation måste ha medverkat vid avtalets tillkomst.

Man föreslog vidare att kollektivavtalen i förhållande till de personliga avtalen skulle ha tvingande karaktär d.v.s. de skulle gälla framför det enskilda avtalet. Tanken att göra fackföreningarna ansvariga för medlemmarnas avtalsbrott avvisades. Vad gällde straff för avtals-

brytande arbetare underkände man alla de åtgärder som den dicksonska kommittén föreslagit.

Resultatet tillfredsställde långt ifrån arbetsköparnas förväntningar. Civilminister Juhlin försökte nu tysta ned förslaget och utredningens resultat hemlighölls. I stället tillsatte regeringen en ny utredning med mera betryggande sammansättning.

Efter en tid läckte emellertid innehållet i utredningen ut till offentligheten. Juhlin tvingades träda fram och förklarade att de båda utredningsmännen överträtt sina befogenheter och att han inte delade 'de i promemorian framförda åsikterna'.

I den borgerliga pressen utsattes nu de båda utredarna för en häftig kritik. En tidning beskyllde rent av de båda oskyldiga juristerna för att vilja ge 'skydd åt den socialistiska vålds- och inpiskningspolitiken, när deras uppgift var att uppfinna en regulator mot denna.'

II

I den nya utredningen insattes två pålitliga jurister som ordförande och sekreterare, vidare fyra storföretagare och fyra utvalda 'arbetarrepresentanter.' De fyra sistnämnda var Herman Lindqvist och Nils Person från LO som båda redan 1903 ställt sig positiva till en utvidgad strejklagsstiftning, vidare ledaren för det borgerliga Svenska Arbetarförbundet Josef Nilsson ('Lule Josef') och ytterligare en person som sades vara 'oorganiserad lantarbetare'.

Att LO insatte representanter i högerregeringens strejklagsutredning väckte misstro bland arbetarna. Även i partistyrelsen och landssekreterariatet hördes kritik. Kritikerna lugnades tillfälligt av Social-Demokraten och Branting som förklarade att det ju bara gällde att undersöka 'möjligheterna' till en lagstiftning.

I och med 1909 års storstrejk blev opinionen mot samarbetet för stark och kommittén upplöstes.

I stället fick justitiedepartementet i uppdrag att fullfölja utredningen. 1910 kunde en proposition framläggas som omfattade lag om kollektivavtal, arbetsdomstol, och arbetsavtal. Dessutom framlades ett förslag till strafflagsändring i enlighet med det dicksonska förslaget.

De grundläggande strejkförbudsbestämmelserna var upptagna i kollektivavtalslagens 8 §. Där stadgades generellt förbud mot konflikter med undantag för tre fall. Sympatistrider var således tillåtna liksom strider som gällde frågor som inte reglerats i kollektivavtalet. Sympatiaktioner med syfte att i det egna avtalet införa de bestämmelser som den ursprungliga konflikten gällde var också tillåtna.

I förslaget till lag om arbetsdomstol stadgades att domstolen skulle bestå av 7 ledamöter varav tre med domarkompetens. De fyra övriga skulle utses av Kungl. Maj:t på förslag av arbetsköpar- och arbetarorganisationer av viss storlek. Arbetsdomstolens utslag kunde överklagas till Högsta domstolen.

I förslaget till lag om arbetsavtal stadgades en ömsesidig uppsägningstid på 7 dagar, att arbetsköparen hade rätt att fritt antaga och avskeda och att uppsägningstiden för arbetare som bodde i bostad som ägdes av arbetsköparen var 14 dagar.

Förslaget innehöll också bestämmelser om innehållande av lön till skydd vid avtalsbrott och stadgade straffarbete för arbetare på upp till 6 månader på samma sätt som 1905 års strejklagsförslag. Som motivering till införandet av straffarbete hänvisade regeringen denna gång till 'en bland ungdomen utbredd anarkistisk eller såsom den kallas ungsocialistisk rörelse.'

Denna lag hade till mål att undertrycka fackföreningarnas rörelsefrihet och att upphöja de

avtalsprinciper som SAF under lockouthot sökte genomföra 1909 till lag. Liksom vid tidigare försök till strejklagar bjöd arbetarklassen även denna gång hårt motstånd. Protestmöten anordnades och i 1 majdemonstrationerna krävde man att strejklagarna skulle stoppas.

Social-Demokraten förklarade att förslaget hade en förtryckande karaktär och att högerregeringen 'ville spela ut sina högsta trumf för att bärga åt sig det mesta möjliga innan den måste vika från makten. Mot denna lagstiftning skulle hela arbetarklassen stå i lågande förbittring som en enda man' menade Social-Demokraten.⁵

I ett cirkulär från partistyrelsen förklarades det att en fråga av så stor vikt för det arbetande folket inte på långa tider framlagts i riksdagen. Om förslaget 'till sina huvudpunkter' godkändes skulle det betyda att arbetarna 'vore dömda att i sin kamp för ljusare livsvillkor ej blott finna emot sig kapitalets samlade makt, utan därtill utsättas för en partisk och tryckande lagstiftnings allehanda nya hinder och försåt.'

Talet om att bekämpa 'förslagets huvudpunkter' visar att ledningen inte fann hela lagen oacceptabel. I själva verket var partiledningen beredd att göra mycket stora eftergifter mot liberalerna. Sedan samförståndet med Staaffliberalerna fått en allvarlig törn genom 1906 års munkorgslag hade klyftan ytterligare ökat genom liberalernas arbetarfientliga inställning under storlockouten. Partiledningen var emellertid fast besluten att återuppta samarbetet och det första tillfället kom i samband med strejklagsförslaget. Liberalerna hade länge instämt i kravet på strejkförbud och den socialdemokratiska ledningen var beredd till en samförståndslösning.

Det visade sig också att ledningen inte räknade det generella strejkförbudet under avtalets giltighetstid till strejklagens huvudinnehåll.

Det var ju arbetsköparen som med stöd av sin rätt att leda och fördela bestämde hur avtalet skulle tillämpas ute på arbetsplatsen. Därför var lagens förbud mot stridsåtgärder vid tvister om tolkning och tillämpning av avtalet ensidigt riktat mot arbetarna. Om arbetarna inte ville finna sig i arbetsköparens 'tolkning och tillämpning' av avtalet skulle de enligt den nya lagen inte ha lov att strejka. Begreppet 'rättstvister' lanserades i samband med denna lagstiftning som beteckning på tvister där arbetsköparen förklarade att en tvist gällde tolkningen av avtalet och att arbetarna därför inte hade rätt att strejka. Efter införandet av detta begrepp fanns det inget som hindrade att arbetsköparen förklarade att varje uppkommande tvist var en 'rättstvist' och att arbetarna var förbjudna att strejka. Därför var hela lagkonstruktionen ett grundskott mot strejkrätten.

Det var just i detta grundläggande avseende som partiledningen övergav arbetaropinionen för att i stället nå samförstånd med liberalerna.

På landssekreterariatets aprilsammanträde vände sig en rad talare mot hela strejkförbudslagen. Lindqvist drev med hänvisning till taktiken partiledningens och liberalernas linje och lyckades slutligen få majoriteten med sig. Man godtog alltså både arbetsköparbegreppet 'rättstvister' och det generella strejkförbudet. Att arbetaropinionen var emot förslaget i dess helhet och inte önskade någon inskränkning i strejkrätten är däremot uppenbart.

I högerpressen vann förslaget inte oväntat ett enstämmigt gillande. Man hoppades att en lagstiftning äntligen kunde genomföras som gjorde slut på 'strejkeländet'.

I samband med riksdagsbehandlingen inlämnades flera motioner från liberalt håll. Jönsson i Revinge föreslog ett generellt förbud även mot sympatiåtgärder under avtalets giltighetstid. I

⁵ Soc-Dem d. 24/3 1910.

andra motioner yrkades avslag för strafflagsändringen.

Vid utskottsbehandlingen gjordes en del ändringar i förslaget. Rätten att tillgripa stridsåtgärder inskränktes nu till att endast gälla sympatiåtgärder.

Ett antal liberaler reserverade sig mot utskottets förslag och förordade den s.k. revingelinjen. De båda LO-representanterna följde också revingelinjen och instämde alltså i liberalernas krav på förbud mot varje stridsåtgärd under avtalets giltighetstid.

Debatten i första kammaren blev efter vanligheten kort.

Där antogs lagarna i sin helhet och alltså även bestämmelserna om straffarbete.

I andra kammaren inledde Herman Lindqvist debatten med att förklara att han fann förslaget 'orättvist avvägt till arbetsgivarnas förmån'. Han ställde sig dock positiv till förslaget om inrättande av en arbetsdomstol eftersom 'staten då skulle få betala de kostnader som vid skiljedomsförfarande stannade på organisationerna'. Såg man frågan ur 'objektiv synpunkt' var nog lagen i stort sett 'ägnad att minska antalet strider'.

Jönsson i Revinge, som själv var lantarbetsköpare, motiverade sin önskan att helt förbjuda stridsåtgärder med en vädjan om förståelse för lantbrukets situation. Arbetsköparna på landsbygden hade numera uteslutit tanken på lockouter, försäkrade han, och de befann sig också i en trängd situation på grund av att det 'rådde brist på goda lantarbetare'.

I omröstningen segrade revingelinjen med stöd även från de socialdemokratiska riksdagsmännen. Även lagen om arbetsdomstol antogs. Också här röstade socialdemokraterna för förslaget. Däremot avlogs arbetsavtalslagen och förslaget till strafflagsändring.

Sedan kamrarnas skiljaktiga beslut jämkats samman i utskottet startade debatten på nytt. Diskussionen rörde sig från skördestrejker till sabotagedåd och det visade sig snart att även högern var splittrad. Trots att ett tiotal liberaler nu stödde det sammanjämkade förslaget föll det i omröstningen.

Strejkförbudslagen hade denna gång fallit på grund av motsättningar inom bourgeoisin. Storkapitalisterna, som kände sig säkra sedan fackföreningarna åsamkats ett betydande nederlag genom 1909 års storlockout ville för sin del inte avstå från rätten till sympatilockouter. Småborgerligheten krävde i stället lugn till varje pris. I själva verket spelade denna motsättning arbetarklassen i händerna utan att den socialdemokratiska partiledningens opportunistik fick alltför allvarliga följder.

III

Högerregeringen ansåg det emellertid alltjämt för ett livsintresse att kringgärda fackföreningarna med 'den kontroll och de band en lagbunden ordning skänker'. 1911 framlades åter det tidigare förslaget med smärre omarbetningar och ett uteslutande av strafflagsändringen.

Denna gång avvisades förslaget i andra kammaren och strejklagsförsöken fick tills vidare läggas på is.

De socialdemokratiska riksdagsmännen anslöt sig nu inte längre reservationslöst till revingelinjen utan förklarade att frågan borde utredas ytterligare.

Utgången 1911 berodde säkert till stor del på att småborgerlighetens storstrejkskräck nu hade lagt sig. Det är uppenbart att stämningen för en strejkförbudslag var stor i efterdyningarna av 1909 års konflikt och att den härskande klassen då sökte utnyttja den opinion som fanns för en mycket långt gående lagstiftning mot arbetarklassen.

I diskussionerna kring 1910 och 1911 års förslag hade socialdemokraterna ställt sig principiellt välvilliga både till strejkförbudet och till inrättandet av en arbetsdomstol. Överhuvudtaget visade de socialdemokratiska riksdagsmännen för att använda Westerståhls ord 'en påfallande benägenhet att lita till statsmakternas stöd, när det gällde striderna på arbetsmarknaden'.

Det bör tilläggas att denna ståndpunkt av allt att döma hade mindre gehör bland vanliga socialdemokrater utanför riksdagsgruppen och landssekreteriatet. Man bör komma ihåg att den statsmakt som ledningen visade en sådan tillit till inte ens formellt kunde betecknas som demokratisk. När Branting 1897 prisade staten som skiljedomare, hade blott 6 % av folket genom allmän rösträtt formellt inflytande över denna stat. När LO-ledaren 1903 förklarade att staten skulle 'tillvarata rättssynpunkten' var den folkliga basen inte större.

Strejklagsfrågans vidare behandling visar att den härskande klassen kunde hävda sina intressen med samma eller större framgång även efter det att folket genom den allmänna rösträtten uppnått 'demokrati'. Men den visar också att den socialdemokratiska ledningens uppfattning om staten som folkets 'hjälpare' var den samma vare sig statsmakten vilade på formellt demokratiska former eller inte.

IV

Sedan den högerextremistiska Hammarsköldsregeringen övertagit regeringsmakten efter borggårdskuppen 1914 sköt arbetet på en strejklag ny fart. Utredningsuppdraget föll denna gång på socialstyrelsen och dess förslag till lagar om kollektivavtal och arbetsdomstol framlades 1916. Det byggde i allt väsentligt på 1910 och 1911 års förslag. Konflikter under avtals-tiden förbjöds med undantag för sympatiåtgärder. Dessutom stadgades en varseltid på 7 dagar innan stridsåtgärder fick vidtagas.

I förhållande till de tidigare föreslagna skadestandsreglerna innehöll detta förslag en förändring. En förening som endast betalat understöd till de olagligt stridande ålades nu ingen skadeståndsskyldighet.

Bakom förslaget huvudpunkter om kollektivavtalslag och arbetsdomstol stod denna gång såväl SAF-direktören von Sydow som LO-ordföranden Lindqvist vilka deltagit i utredningsarbetet.

Inom fackföreningsrörelsen framkallade Lindqvists ställningstagande denna gång en kritik som sträckte sig långt in i representantskapet. Redan innan förslaget framlagts krävde en minoritet i representantskapet våren 1916 ett principiellt och kategoriskt avvisande av hela lagförslaget. På höstsammanträdet riktades på nytt skarp kritik både mot LO-ordföranden och mot lagförslaget. Lindqvist tvingades rent av formulera en resolution där det förklarades att förslaget 'med sitt nuvarande innehåll var oantagligt'. Dessförinnan hade Lindqvist lagt fram en rad resolutionsförslag som avvisats på grund av att representantskapet fann dem för välvilligt hållna. Endast med svårighet kunde han få majoritet för ett förslag som inte ställde sig principiellt avvisande till varje lagstiftning i frågan. 16 av representantskapets 38 ledamöter reserverade sig och uppmanade de socialdemokratiska riksdagsmännen att 'med all kraft verka för att förslaget inte upphöjdes till lag'.

I det yttrande som landssekreteriatet avgav en månad efter representantskapets möte hade den häftiga arbetaroppositionen satt sina spår. Avståndstagandet var nu mera bestämt än i resolutionen en månad tidigare. Man undvek allt principiellt försvar för en lagstiftning och förklarade helt kort att man 'bestämt' förklarade det föreliggande förslaget oantagligt. Av

förbundens yttranden var alla negativa. 9 var principiellt avvisande medan 5 riktade punktkritik mot förslaget.

Reservanterna i representantskapet hänvisade främst till 'den stämning som rådde bland arbetarna' och utgick i sin kritik mot arbetsdomstol och kollektivavtalslag från en mer eller mindre socialistisk grundsyn. En talare förklarade att lagarna för all framtid skulle 'insnärja fackföreningsrörelsen i det kapitalistiska systemets tvångströja' och flera menade att lagarna skulle inskränka fackföreningarnas möjligheter att försvara medlemmarnas intressen. K. V. Holmström fruktade att lagarna trots allt skulle antas:

då man icke ens kunde lita på de socialdemokratiska riksdagsmännen, men förbundsledarna böra dock aldrig bidra till att lagen antages.⁶

Lagarnas tillskyndare undvek att nämna arbetarnas inställning och hänvisade i stället till att de socialdemokratiska riksdagsmännen 1910 accepterat inrättandet av en arbetsdomstol. Edvard Johansson försvarade högerregeringens förslag under hänvisning till att det var ägnat att stödja 'de svagare arbetargrupperna, där kvinnor och barn till stort antal ingå i arbetsstyrkan'. Domstolsavgörande av 'rättstvister' försvarade LO-ordföranden Lindqvist med att principen 'var godtagen inom fackföreningsrörelsen' och han upprepade även synpunkten att en arbetsdomstol var kostnadsbesparande.

Från olika arbetarorganisationer strömmade hundratals protestuttalanden in där arbetarna krävde att partiledningen skulle motarbeta all dylik lagstiftning. På den socialdemokratiska partikongressen i februari 1917 utsattes partistyrelsens politik för häftig kritik. Trots att partistyrelsen avstyrkte den blev en motion från Stockholms arbetarkommun antagen med överväldigande majoritet. Motionen uppmanade riksdagsmännen att rösta mot förslaget. Sedan en rad kongressdeltagare yrkat bifall till motionen trädde Branting fram och förklarade att 'alla var ense om' att ett avvisande av detta förslag, 'inte fick leda till att man under alla omständigheter skulle principiellt motsätta sig en lagstiftning på ifrågavarande område'.

Detta tal avvisades dock av en av förslagsställarna som förklarade att 'Hr Brantings uttolkning av denna resolution kunde leda in på en farlig väg'.⁷ Bergman från Söderhamn förklarade att han fann det beklagligt att det fanns fackliga förtroendemän som var villiga att understödja ett lagförslag 'vilket skulle komma att verka som om arbetarna stoppades i en säck, den arbetsgivarna hade att efter behag knyta till'.

Genom att gå emot partistyrelsen och Branting markerade partimedlemmarna nu på ett eftertryckligt sätt sin inställning till strejklagar samtidigt som ledningens opportunistiska linje avvisades. I själva verket var detta ett av de kraftigaste misstroendevotum som Branting överhuvudtaget fått vidkännas i en principiell fråga. Det är att märka att den principiellt avvisande inställningen sträckte sig långt utanför den grupp som utgjorde 'vänsteroppositionen' och som strax härefter utestängdes ur partiet. Att strejklagsfrågan samlade en stor majoritet mot partistyrelsens linje visar även att kongressdeltagarna fäste stor vikt vid frågan.

På LO-kongressen samma år var situationen liknande. Även här tog majoriteten avstånd från Lindqvist och Edvard Johansson och accepterade inte heller sekretariatets resolutionsförslag. I ett tillägg förklarade sig kongressen vara motståndare både till det aktuella förslaget och varje annan lagstiftning 'som syftar till eller verkar dithän att på något sätt förhindra eller försvåra arbetarorganisationernas arbete'.

⁶ Protokoll från representantskapet d. 5-7 okt. 1916. LO:s arkiv.

⁷ SAP kongressprotokoll. I Arb. ark.

Riksdagsmannen och sekretariatsmedlemmen Ernst Söderberg förklarade

att många skulle känna sig glada om Lindqvist ville låta sina personliga sympatier för arbetsdomstolen träda tillbaka och taga hänsyn till de åsikter som den stora massan av medlemmar hyser.

I trontalet 1917 förklarade regeringen att den trots protesterna ämnade lägga fram proposition om kollektivavtalslag och lag om arbetsdomstol under vårriksdagen. Denna gång satte emellertid folket stopp inte bara för strejklagslagen utan också för den reaktionära regering som efter tre års vanstyre i folkmun kallades den hungersköldska. Våren 1917 började den massrörelse som snabbt drev fram ett avgörande i rösträtts- och arbetstidsfrågorna. över hela landet var massorna i rörelse och regeringen vågade aldrig lägga fram sitt strejklagsförslag.

V

Det stod nu klart att en kollektivavtalslagstiftning måste tvingas på arbetarklassen. Men det var likaledes uppenbart att de högsta socialdemokratiska ledarna inte var några pålitliga förkämpar för arbetarklassens ståndpunkt i denna fråga. I samband med diskussionerna om 1916 års förslag undvek ledningen att i pressen öppet träda fram till strejklagslagstiftningens försvar. Enda undantaget är en uppseendeväckande artikel i Social-Demokraten strax efter att regeringen Hammarskjöld 1915 tillsatt strejklagsutredningen. Där hette det bl.a.:

På vissa håll har ju ända från den stund teorin om juridisk kapacitet för fackorganisationer kom under debatt, en naiv för att inte säga en rent vidskeplig fruktan gjort sig gällande mot att rättsförhållandet på ifrågavarande område skulle legaliseras.⁸

Artikeln var signerad Gottfrid Björklund. Enligt vad denne senare meddelat Jörgen Westerståhl 'skrevs artikeln på Brantings enträgna uppmaning'.

Det är säkert ingen överdrift när Westerståhl förklarar att det i denna fråga

inom arbetarrörelsen framträdde en påtaglig skillnad mellan ledningens och medlemmarnas inställning.

Däremot verkar det föga övertygande att som Westerståhl förklara arbetarnas inställning till strejklagen med hänvisning till 'de speciella tidsförhållandena' i stället för att söka förklaringen i själva lagen. Det är också ohållbart att förklara motståndet som en följd av 'den socialdemokratiska propagandan' om man därmed avser den officiella propagandan. Det förefaller orimligt att anta att de socialdemokratiska ledarna med berått mod sökt uppamma en stämning mot strejklagslagstiftning bara för att sedan med all kraft bekämpa denna inställning då den kom till uttryck på kongresserna.

Det verkar rimligare att utgå ifrån att arbetarna i denna fråga inte på något sätt reagerade 'naivt' eller 'vidskepligt'. I så fall måste partiledningens ställningstagande och den ökande klyftan till arbetarna närmast ses som en följd av de borgerliga tendensernas inflytande inom partiledningen. Det tidiga samröret med liberalerna i strejklagsfrågan och den från början principlösa inställningen till den borgerliga staten hade tillsammans med världskrigets borgfredsanda fört de främsta ledarna över till en öppet borgerlig inställning. Brantings och de övriga ledarnas 'realpolitik' i strejklagsfrågan blev till slut en politik som knappast räknade med andra realiteter än riksdagspolitikens för tillfället opportunistiska kompromissutsikter.

1928 års strejklagslagar

Regeringen har blott övertagit och fortsatt det arbete, som den senaste socialdemokratiska

⁸ Soc-Dem 26/9 1915. Uppgiften om Branting som initiativtagare efter Westerståhl a.a.

regeringen påbörjat.

Statsminister Ekman i remissdebatten 1928

I

Den Edén-Brantingska koalitionsregeringen stod just i begrepp att avgå för att lämna plats åt den första rent socialdemokratiska regeringen då den framlade ett förslag till komplettering av 1906 års medlingslag genom inrättande av en central skiljenämnd. Förslaget orsakade knappast någon debatt och den alltjämt gällande lagen om medling i arbetstvister kunde genomföras i största endräkt. I samband med riksdagsbehandlingen deklarerade den nyblivne socialdemokraten och justitieministern Osten Undén att han inte kunde dela 'arbetarnas skugggrädsla' för kollektivavtalslagstiftning utan ansåg att det var i hög grad önskvärt att inrätta en arbetsdomstol.

Under intryck av de strejker som 20-talets skärpta lönedepressningspolitik utlöste, började kraven på strejklagar eller 'arbetsfredslagar' som det nu kallades väckas till nytt liv.

1921 motionerade en rad borgerliga riksdagsmän om en utredning av frågan om strejklagar. Resultatet blev en riksdagsskrivelse den 15 juni 1921. Herman Lindqvist, som avancerat till socialminister, tillkallade nu en sakkunnig att hjälpa socialdepartementet att utreda frågan om 'arbetsfreden'.

När ordet 'arbetsfred' lanserades av SAF i dess stadga från 1902 avsåg det i stort sett frånvaron av strejker. Man menade uppenbarligen att det var arbetarnas motstånd som hotade 'freden' inte de åtgärder som drev arbetarna att försvara sig. I riksdagen tvekade inte SAF:s lockoutgeneral von Sydow att i varma ord tala för fred och arbetsköparnas uppfattning kom alltmera att prägla terminologin. 'Arbetsfred' blev beteckningen för den borgerliga drömmen om en arbetarklass där allt motstånd mot trakasserier och lönesänkningar hade eliminerats.

Följande år, som var valår, beslöt regeringen att lägga ned utredningen. Sedan en högerman 1924 motionerat om att arbetet skulle fortsätta fick socialstyrelsen på nytt i uppdrag att inkomma med förslag. 1926 återkom samme högerman med en ny motion. En motion inlämnades också under vårriksdagen samma år av den liberale partiledaren C. G. Ekman.

Motionärerna var emellertid denna gång ute i ogjort väder. Redan den 29 januari hade socialminister Möller i Sänders socialdemokratiska regering utsett sakkunniga att utreda hela frågan om en strejklagstiftning. I statsrådsprotokollet den 29/1 anför Möller skälen till att han nu tagit ett initiativ i strejklagsfrågan:

Orubbad arbetsfred är ett så betydelsefullt samhällsintresse att nämnda konflikter håller den offentliga debatten om möjligheterna att skapa mera verksamma garantier för arbetsfredens stabilitet ständigt levande ... Då det från skilda utgångspunkter måste anses önskvärt att den industriella rättsordningen icke genombrytes av avtalsbrott, synes frågan om obligatorisk skiljedom i rättstvister böra hänskjutas till nämnda utredning.

Att Möller med 'den offentliga debatten' avsåg den borgerliga pressen framgår av att arbetarna under 1920-talets strider aldrig framförde några krav på en lagstiftning för att hindra avtalsbrott. Tanken på tvångsskiljedom vid 'rättstvister' var i stället ett krav som SAF förfäktat under olika former ända sedan 1907.

Möller förklarade vidare att man skulle undersöka 'huruvida lagens stadga borde givas åt den faktiska rättsordningen'. Man borde också undersöka i vad mån 'meningsskiljaktigheter mellan parterna alltjämt bestod'.

För att utreda frågan om strejklagar tillsattes nu den s.k. niomannadelegationen. De tre LO-representanter som ingick i delegationen tillhörde alla den lagstiftningsvänliga minoriteten vid 1917 års kongress.

Tillsättandet av en 'arbetsfredsdelegation' hälsades med tillfredsställelse i den borgerliga pressen och högerns huvudorgan förklarade att den inslagna vägen var den enda 'gångbara'. Ny Tids chefredaktör Per-Albin Hansson delade den borgerliga pressens tillförsikt. Han sade sig hoppas att man nu kunde utlösa en anda som öppnade 'oanade sociala framtidsperspektiv'. Att dessa framstegsperspektiv var oanade åtminstone för 1917 års kongressmajoritet, som ville behålla fackföreningarnas rörelsefrihet, verkar troligt.

Möller förklarade senare att han inte haft för avsikt att påbörja förberedelserna för en kollektivavtalslag, utan att utredningen bara skulle 'undersöka möjligheterna att nå samförstånd mellan parterna'. Detta påstående är uppenbarligen oriktigt. Möller hade ju själv talat om att ge 'lagens stadga åt rättsordningen'. Dessutom hade det ju knappast varit motiverat att utse juridiskt sakkunniga personer om det bara gällt att ta reda på parternas inställning. Delegationens sammansättning tyder fastmera på att den socialdemokratiska regeringen tänkte genomföra en strejklag på samma sätt som socialdemokraterna i t.ex. Tyskland tidigare gjort.

Sedan ordföranden i den av Möller tillsatta strejklagsutredningen utnämnts till utrikesminister i Ekmans nya regering, in sattes i hans ställe juristen Henning Elmqvist. Den 12 januari 1927 begärde professor Wallengren entledigande från sitt uppdrag. I hans ställe inträdde ordföranden i Centrala skiljenämnden, revisionssekreterare Arthur Lindhagen. Den 13 januari: meddelade slutligen även LO-representanterna att de var förhindrade att delta i delegationens arbete. Några dagar senare avlämnade de sakkunniga sitt förslag till lag om kollektivavtal och arbetsdomstol. Sedan förslaget gått ut på remiss till 'berörda myndigheter' framlade den Ekmanska regeringen våren 1928 proposition om införandet av lagarna. Natten till den 27 maj godkändes så den strejkförbudslag som borgarklassen vid en rad tidigare tillfällen misslyckats med att genomdriva.

II

Hur bör man då karaktärisera den 1928 genomdrivna och alltjämt gällande strejklagen i förhållande till tidigare förslag? Rent allmänt kan man säga att den nuvarande kollektivavtalslagen till sina huvuddrag bygger på högerregeringens förslag från 1910. I propositionen hette det också:

Såsom material för denna utredning användes förutom de lagförslag som framlagts för 1910 och 1911 års riksdagar, det förslag som år 1916 avlämnats av socialstyrelsen.⁹

I den socialdemokratiska pressen sades det om 1910 års förslag att det bl.a. gick ut på att upphöja den förhandlingsordning som arbetsköparna 1908-09 sökt påtvinga arbetarna till lag. Det fanns faktiskt fog för ett sådant påstående. I Verkstadsföreningens lockoutproklamation från november 1908 ingick som ett huvudkrav att arbetarna skulle godkänna ett tillägg till avtalet. Där stadgades att stridsåtgärder inte fick vidtagas för att 'framkalla ändring i eller tillägg till gällande avtal eller förbindas med yrkande om sådan ändring eller tillägg'.

1910 sökte högerregeringen upphöja Verkstadsföreningens förhandlingsordning till lag. I 8 § stadgades nämligen:

Under den tid kollektivavtal är gällande må ej, ändå att annorlunda i avtalet bestämts ...

⁹ Proposition nr. 29 1928.

arbetsinställelse, blockad, bojkott eller annan därmed jämförlig åtgärd vidtagas,

i syfte att åstadkomma ändring i avtalet eller på grund av tvist om tolkning eller tillämpning av avtalet eller för genomförande av bestämmelse i kollektivavtal dem emellan, avsett att efter den tid gälla ...¹⁰

I och med 1928 års lag kunde arbetsköparna få lagens skydd för den ståndpunkt som Verkstadsföreningen 1909 inte lyckades införa genom öppen strid, I 4 § i kollektivavtalslagen stadgas nämligen:

Arbetsgivare eller arbetare, som äro bundna av kollektivavtal, må under den tid avtalet är gällande icke vidtaga arbetsinställelse (lockout eller strejk) blockad, bojkott eller annan därmed jämförlig stridsåtgärd:

1. på grund av tvist om avtalets giltighet, bestånd eller rätta innebörd eller på grund av tvist, huruvida visst förfarande strider mot avtalet eller mot vad i denna lag stadgas;
2. för att åstadkomma ändring i avtalet;
3. för att genomföra bestämmelse, avsedd att träda i tillämpning efter det avtalet utlupit ...

Det strejkförbud som arbetsköparna tidigare förgäves sökt påtvinga arbetarna var därmed infört. Härmed var arbetarna förbjudna att göra motstånd mot arbetsköparnas 'tolkning' av avtalet även om denna tolkning syftade till att trakassera arbetare eller innebar kraftiga försämringar av arbetsvillkoren.

I 4 § stadgas också förbud att vidtaga stridsåtgärder till förmån för part som själv är bunden av kollektivavtal där stridsåtgärder förbjuds. Även på denna punkt är lagen en närmast ordagrann upprepning av 1910 års förslag.

1928 års lag innehåller också bestämmelser som förbjuder förening att lämna understöd till part som bryter mot förbudet mot stridsåtgärder. En fackförening kan således göras ansvarig och skadestånd kan utkrävas om den blott lämnat understöd till strejkande arbetare som eljest hotas av omedelbar nöd.

Dessa bestämmelser var emellertid inte de allvarligaste ingreppen i de fackliga organisationernas verksamhet. I 4 § stadgas vidare:

Är förening eller medlem däri bunden av kollektivavtal, må föreningen ej ... medverka vid olovlig stridsåtgärd som medlem vidtagit. Förening som själv är bunden av kollektivavtal, vare jämväl pliktig att söka hindra sina medlemmar att vidtaga olovlig stridsåtgärd eller att, om sådan redan vidtagits, söka förmå dem att häva den.

För arbetarnas del betydde detta att den dicksonska tanken att göra fackföreningarna till 'väktare' över arbetarna slutligen upphöjts till lag. Fackföreningarna ålades nämligen nu, för att använda Dicksons ord att 'genom sin auktoritet och vädjan till de enskilda medlemmarnas samhörighetskänsla hålla de senare tillbaka från kontraktsbrott'.

Denna bestämmelse innebär att arbetarna vid en strid kommer i ett *sämre* läge än under den tid då de bara hade arbetsköparna emot sig. De organisationer som arbetarklassen ursprungligen skapat till försvar för sina intressen och som inte sällan vuxit fram i samband med strejker ålades nu under skadeståndsansvar att bekämpa arbetarnas initiativ. Det skulle snart visa sig att arbetsdomstolen krävde aktiv verksamhet av fackföreningsstyrelsen för att få strejkande arbetare att återgå. Detta har lett fram till en situation där den lokala fackföreningsledningen vid en strejk tvingas verka som en polismakt mot arbetarna och dessutom

¹⁰ Verkstadsföreningens lockoutproklamation i Arb. ark. Cit. efter proposition nr. 96 1910.

uppträda som strejkbrytare. Någon bestämmelse av detta innehåll hade inte intagits i något tidigare lagförslag. Den fanns inte heller intagen i de då gällande kollektivavtalen.

I paragrafen stadgas även för säkerhets skull att de där fastslagna bestämmelserna inte får sättas ur kraft genom frivilliga överenskommelser mellan parterna. Strejkförbudsparagrafen är med andra ord tvingande. Däremot uppställer lagen inget hinder för att organisationerna genom överenskommelse inför längre gående förpliktelser. Det heter sålunda i slutet av 4 §:

Vad i denna paragraf stadgas skall gälla, ändå att avtalet innehåller bestämmelser som strider häremot. Har i kollektivavtal upptagits föreskrift om längre gående förpliktelse, lände den till efterrättelse.

Genom 1928 års lag har fackföreningarna helt enkelt fränkännts sin gamla rätt att vid en strejk verka för att tillgodose arbetarnas intressen. Arbetarna hade inte bara insnärjts i en härva av tvångsbestämmelser. Dessutom ålade staten med rättsordningens hjälp deras egna intresseorganisationer att under skadeståndshot upprätthålla arbetarnas efterlevnad av denna tvångslagstiftning.

I strejkförbudsparagrafen talas om arbetsinställelser och 'därmed jämförliga åtgärder'. Vilka är då 'jämförliga stridsåtgärder'. Det visade sig snart att arbetsdomstolen under detta stadgande inte var villig att räkna de stridsåtgärder som var arbetsköparnas traditionella vapen. Avskedanden, masspermitteringar, tvångsförflyttningar inom företaget eller förändringar av ackordsprinciperna med syfte att sänka lönekostnaderna eller andra 'rationaliseringar' är inte stridsåtgärder i kollektivavtalslagens mening. För att tillgodose sina ekonomiska intressen behöver alltså arbetsköparen i regel inte ta till några stridsåtgärder. Han har i stället rätt att med stöd av sin tolkning och tillämpning av avtalet vidtaga de åtgärder han finner lämpliga ur profitsynpunkt. Däremot blir arbetarnas motstånd mot dessa åtgärder brottsligt och skadeståndssanktionerat.

Som stridsåtgärder från arbetarnas sida bedömer arbetsdomstolen inte bara strejker. Även nedsättning av arbetstakten är olaglig och ger arbetsköparen rätt till skadestånd. Detsamma gäller varje form av arbetsvägran och 'uppstudsighet'.

Däremot är en påtvingad höjning av arbetstakten t.ex. en höjning av bandhastigheten laglig. 'Maskning' är således ett brott men däremot inte hetsning till döds.

III

För strejklagens efterlevnad skall enligt 1928 års lagar en opartisk arbetsdomstol svara. Liksom enligt 1910 års förslag bestämdes antalet ledamöter till sju. I motsats till 1910 års förslag bestämdes 1928 att arbetsdomstolens utslag inte fick överklagas. Särskilt anmärkningsvärt är detta då det gäller skadestånd. Inom den övriga civilrätten gäller att skadeståndsmål som rör belopp på mer än 1 500 kronor kan överklagas till högsta instans. Arbetsdomstolen kan däremot utdöma skadestånd till vilket belopp som helst utan att beslutet kan överklagas. Förutom det obegränsade skadestånd som kan åläggas en avtalsbrytande organisation är de enskilda arbetarnas skadeståndsansvar begränsat till 200 kronor. Enligt 1928 års lag drabbas endast fackföreningsmedlemmar av skadeståndsansvar vid olagliga strejker.

Men, invänder kanske någon, när det gäller stridsåtgärder i massomfattning är ju både arbetare och arbetsköpare i lika mån underkastade lagens fredsbestämmelser, och det är väl ändå ett drag av rättvisa?

Ett sådant argument är emellertid inte invändningsfritt. Beträffande skillnaden mellan

lockouten och strejken som kampmedel skrev t.ex. Dagens Nyheter 1910:

Medan strejken syftar till att inskränka arbetsgivarens vinst, sålunda en ekonomisk nödvändighet av tredje eller fjärde grad, riktar sig lockouten direkt mot arbetarnas existensmöjligheter, mot livsvillkor i bokstavig mening, mot livet självt.

Inom arbetarrörelsen hade fram till 1928 upprepade gånger liknande synpunkter framförts. På representantskapets aprilsammanträde 1928 menade en talare att det var olämpligt att kalla lockouten för våld, då man i så fall även kunde kalla strejker så. Mot detta invände typograf-förbundets ordförande, socialdemokraten Sigvard Cruse:

Man bortser från att lönearbetarna äro de utsugna och utplundrade. Om man tar detta förhållande i betraktande, kan det aldrig bli fråga om våld, då arbetarna med strejk försöka tilltvinga sig förmåner. Jag har mig icke bekant något avtal med bestämmelser som begränsar arbetsgivarnas profiter.¹¹

IV

Så snart innehållet i regeringens strejklagsförslag blev känt började en formlig massrörelse mot strejklagen. Från närmare 2 000 fackföreningar och lokala arbetarorganisationer strömmade det in protestskrivelser där arbetarna vände sig mot lagarna. I det uttalande som LO:s representantskap gjorde den 25 april var tonen anmärkningsvärt skarp med tanke på att såväl LO-ordföranden Thorberg som sekreteraren Edvard Johansson 1917 försvarat högerregeringens förslag. I sitt förslag till uttalande förklarade landssekreteriatet bl.a.:

Enligt handelsbalken kunna avtal som åstadkommits genom hot om våld förklaras ogiltiga, men brott mot kollektivavtal som framtvingits genom att t.ex. flera tiotusentals arbetare med familjer med lockout berövats möjlighet att genom arbete erhålla sin utkomst, de skola enligt lagförslaget kunna föranleda dom om skadestånd till obegränsat belopp.

LO syftar alltså bl.a. på de kollektivavtal som 1905-1909 framtvingits under lockouthot. Thorberg förklarade att lagförslaget var så ensidigt att man kunde göra gällande 'att det är fotat på samma princip som Åkarslagen'. Det av sekretariatet föreslagna uttalandet som helt förkastade lagförslaget godkändes också av representantskapet.

Trots försök från LO-ledningens sida kunde arbetarnas protestvåg inte hejdas. Denna opinionsstorm tvingade slutligen t.o.m. strejklagstiftningens gamla förespråkare i LO och SAP-ledningen att tillfälligt byta ståndpunkt. Landshövding Ragnar Casparsson skriver:

Landssekreteriatet och den socialdemokratiska partistyrelsen fann det till sist nödvändigt att försöka infånga den växande oron.¹²

För att avstyra de krav på generalstrejk som restes från mer än hundra olika fackföreningar tvingades slutligen LO-ledningen proklamera en proteststrejk som dock bara fick omfatta 3 eftermiddagstimmar och verkställas under förutsättning att arbetsköparna gav sitt tillstånd. Samma dag som lagarna behandlades i riksdagen genomförde arbetarna de största protestdemonstrationer som någonsin förekommit i vårt land. Sammanlagt deltog ca 360 000 arbetare i demonstrationer och strejker på över hundra platser i landet.

V

Reaktionen på denna väldiga massrörelse blev blandad inom riksdagens väggar. En bondeförbundare som sade sig ha varit tveksam till lagarna förklarade att arbetarnas protester hade

¹¹ Prot. från representantskapet d. 25/4 1928, i LO:s arkiv.

¹² Ragnar Casparsson, *Saltsjöbadsavtalet*, 1966, sid. 40.

fått honom att bestämma sig. Han förklarade att han nu såg som sin 'demokratiska uppgift' att rösta för lagarna. I de borgerliga partierna röstade samtliga utom två för förslaget. De politiska 'vildarna' Kerstin Hesselgren och Israel Holmgren röstade liksom de socialdemokratiska och kommunistiska riksdagsmännen mot förslaget.

Det visade sig snart att de båda progressiva liberalernas inställning rymde mer av ärlig motvilja mot strejklagarna än den socialdemokratiska ledningens.

De socialdemokratiska riksdagsmännen tog i sina inlägg inte upp några principiella frågor i samband med strejkrättens inskränkande. Deras inlägg blev i stället en valdebatt mot den Ekmanska regeringen. Inte sällan återkom de till det 'psykologiskt olämpliga' i att genomföra en lagstiftning på det sätt som skedde. Social-Demokratens chefredaktör Arthur Engberg förklarade i andra kammaren att han liksom kammarens övriga ledamöter kände 'djupt bekymmer' för den kraftmätning som pågick ute i landet. Han förklarade vidare att regeringen handlat psykologiskt:

Jag måste säga, att dylikt är ett nytt steg i hela den serie av — låt mig uttrycka det så — psykologiska klumpigheter och missgrepp som satt sin prägel på regeringens handläggning av detta ärende
...

Engberg menade vidare att högerledaren Lindman hade ådagalagt större psykologiska insikter än statsminister Ekman:

Jag har nämligen den uppfattningen, att herr Lindman med sitt mera utpräglade sinne för psykologiska realiteter, icke skulle om han varit i hans excellens nuvarande ställning, ha lagt fram ett dylikt förslag.

LO-sekreteraren Edvard Johansson i andra kammaren hade heller inga principiella invändningar mot förslaget. Lagar hade ju tidigare stiftats med resultat 'som varit till fromma för arbetsfreden och för utformningen av rättsförhållandena mellan arbetare och arbetsgivare'.

Protestdemonstrationerna förklarade han något överraskande med att arbetarna var

motståndare till förslaget därför, att de överhuvud är medvetna om att det icke kommer att främja arbetsfreden.

Ernst Wigforss förklarade också att han inte trodde att 'de psykologiska förändringarna' blivit så stora att de juridiska formerna 'med framgång' kunde användas. Wigforss vände sig vidare till första kammarens gamla tyskaktivister som ju ansåg att Versaillesfreden och de avtal som ingicks i samband med den var orättvisa för Tyskland.

Jag vill gärna att denna grupp av kammarens ledamöter, då det gäller att taga ståndpunkt till den nu föreliggande frågan skall erinra sig att det på samhällsstridernas område, förekommer ett förhållande, som är jämförbart med det jag nyss pekade på, och att det är ur denna synpunkt man bör bedöma det motstånd, som från ena partens sida reses mot den föreslagna lagstiftningen.

Wigforss resonemang visar att socialdemokraternas principiösa opportunistiska ibland kunde leda till ståndpunkter och jämförelser som var rent förolämpande mot de protesterande arbetarna.

Pressdebatten var jämfört med den övriga utomparlamentariska aktiviteten jämförelsevis matt.

I sin skildring från vad tidningen kallar 'demonstrationsupptågen' berättar Svenska Dagbladet att en banderoll med inskriptionen 'Ned med strejkbrytarregeringen och dess tvångslag' beslagtogs av polisen i Stockholm.

Den 26 maj förmedlar tidningen den lättnad som borgarklassen kände under rubriken

‘Arbetsfredslagen i hamn’.

De socialdemokratiska tidningarna innehöll i motsats till protesttalen ingen egentlig kritik mot lagarna. I stället angrep man regeringen Ekman. I *Ny Tid* hade Per-Albin Hansson sedan länge förordat en lagstiftning. Han var också välvilligt inställd till lagens utformning:

Det är för starkt att säga att lagprojektet är ett försök att klavbinda fackföreningarna. Organisationsfriheten finnes kvar, strejkrätten lämnas orörd — rätten att eventuellt strejka mot avtal är ingen rätt, det är våld — och arbetarnas solidaritetsbegrepp kränkes icke.¹³

I *Social-Demokraten* hade Östen Undén likaledes trätt upp till strejklagens försvar.

Sedan lagstiftningen väl genomförts sökte de socialdemokratiska tidningarna leda arbetarnas opposition bort från lagen och mot regeringen Ekman. Arbetarna tillhölls att respektera lagarna och inte försöka några ‘odemokratiska metoder’.

VI

På representantskapets sammanträde den 28 augusti skulle LO besluta hur den skulle ställa sig till de nya lagarna. Det visade sig snart att det skarpa apriluttalandet uteslutande varit en skenmanöver för att ‘infånga oron’.

Johan-Olov Johansson som tillhörde landssekreterariatets äldsta garde var förespråkare för den minoritet som vände sig mot lagarna också efter deras antagande:

Lagen bör saboteras ty med den inträder en ny rättspraxis i strid mot den, vilken fackföreningsrörelsen åstadkommit ... Det viktigaste är att vi inte utse ledamöter till arbetsdomstolen.¹⁴

Den övriga LO-ledningen var emellertid för lagarna. Visserligen väntade arbetarna nu direktiv från LO-ledningen men flera talare ansåg det ändå nödvändigt att vänta med att deklarerat sin inställning till efter valet. Under flera dagar gick diskussionen fram och tillbaka. Den 29 augusti började allt flera inse nödvändigheten att framför allt verka till fromma för den pågående valrörelsen. Det var inte möjligt att kategoriskt ta avstånd från lagen men på grund av valrörelsen var det även omöjligt att inför arbetaropinionen avslöja att den socialdemokratiska ledningen i LO nu var beredd att acceptera lagarna. Flera av LO-ledarna hade ju gått främst i demonstrationstågen några månader tidigare.

Sedan J. A. Lundin i Järnvägsmannaförbundet yttrat sig tycks riktlinjerna ha klarnat. Lundin förklarade att han liksom Edvard Johansson, Albert Forslund, Arvid Thorberg och Fritiof Ekman stödde lagarna. Han föreslog att man dock skulle vänta till efter valet att avslöja sin ståndpunkt. Iven om arbetarna väntade på riktlinjer var det säkerligen otaktiskt att avslöja sin positiva inställning till lagarna:

Om man inte vill slå undan benen på den agitation som under valrörelsen utföres av arbetarpartiet, så vore det väl klokast att man idag icke fattade något beslut alls utan låte därmed anstå till dess valrörelsen är över.

Berg i Skogs- och flott understödde Lundins linje:

Så vacklande som ställningen är, vore det kanske likväl bäst att gå på Lundins medellinje, dock under förutsättning att man kunde vara säker på att medborgarna ute i samhället icke förmådde räkna ut vad som ligger bakom densamma.

¹³ *Ny Tid* 18/5 1928.

¹⁴ Liksom följande cit. ur representantskapets protokoll i LO:s arkiv.

Den 30 augusti hade så sekretariatets majoritet kommit fram till sin nya linje. Man borde fatta beslut nu, men hemlighålla den del av beslutet där man godkände strejklagen till efter valet. Johan-Olov Johansson anmärkte med anledning av landssekretariatets förslag att

förslaget är endast nytt såtillvida att meningen är att en del av beslutet skall offentliggöras och en del hållas hemligt.

Förslaget om hemlighållande utvecklades nu av Arvid Thorberg, Edvard Johansson och Fritiof Ekman och det blev också det som representantskapet stannade för.

I del a) som var avsedd att offentliggöras omedelbart förklarades att

de nya lagarna ... åstadkommit ändrade förhållanden på det arbetsrättsliga området. Då lagen emellertid inte var tillämplig på de gamla avtalen var tillkomsten av lagen ej anledning till uppsägning av gällande avtal.

I detta kryptiska uttalande hade LO-ledningen således dolt sin verkliga inställning till kärnfrågan, de nya avtalen, i något som vid flyktigt påseende kunde tagas som en kritik av lagarna.

I den del av beslutet som hemlighölls till efter valet godkändes lagen, och det fastslogs att förbunden inte, som den mera populära agitationen betonade, skulle vägra att ingå nya avtal. I del b) hette det alltså:

Representantskapet godkänner att de av landssekretariatet föreslagna riktlinjerna innebär att avtal ej skola uppsägas allenast på grund av lagarnas tillkomst och att förbunden på grund av lagarna ej skola vägra ingå nya kollektivavtal.

Den sista meningen var alltså direkt riktad till de förbund som förklarat att de för att skydda sig mot strejklagens verkningar skulle vägra ingå nya kollektivavtal.

Arbetarklassens livsintressen hade därmed fått ge vika för den socialdemokratiska valtaktiken.

Sedan Per-Albin Hansson blivit ledare för socialdemokraterna tvingades han uppfylla vallöftet att motionera mot strejklagen. Det måste ha varit med blandade känslor som lagstiftningens gamle förespråkare tillsammans med kommunisterna 1929 inlämnade en motion om strejklagarnas upphävande. Motionerna avslogs naturligtvis av den stabila borgerliga majoriteten.

När kommunisterna följande år åter motionerade om strejklagens upphävande avvisades motionen, nu med stöd även av de socialdemokratiska riksdagsmännen.

Arbetsrätt och klassamarbete

Fackföreningsbyråkratin som den kapitalistiska hungeroffensivens verktyg

I

Den väldiga proteströrelsen mot kollektivavtalslagen gjorde att arbetsköparna och deras parlamentariska företrädare började tveka om det var möjligt att fortsätta på lagstiftningsvägen. Samtidigt som SAF-direktören hade förklarat att man med 1928 års lagar genomfört den politik som SAF 'oavlatligt kämpat för sedan 1907',¹ ansåg han att mycket fortfarande fanns att göra för att trygga 'arbetsfreden'.

Strejklagen hade inte heller förmått att stoppa de konflikter som pågick vid lagens antagande. Pappersmassearbetarna segrade till slut i sin tre månader långa kamp mot lönesänkningar och gruvarbetarna uppnådde efter sju månaders strider en stor framgång, trots att motståndaren var landets då starkaste monopolkapitalistiska konstellation, Grängesberg-Kreuger. Motståndarna var alltså beredda att söka sig nya vägar.

De organisatoriska förändringar och framstötter som genomfördes efter strejklagens genomdrivande skedde till stor del utanför riksdagen. Utvecklingen hade trots detta tydliga drag av rättsbildning. Den utomparlamentariska vägen till arbetsfred och klassamarbete valdes med direkt hänvisning till de vanskligheter som lagstiftningen fört med sig. Man ville inte i onödan frammana massrörelser av det slag som uppstod våren 1928. Som vi skall se var gränsen mellan organisationernas och parlamentets rättsbildande verksamhet tämligen flytande och det berodde på de tillfälliga politiska omständigheterna om den ena eller andra vägen skulle väljas. En rad av de frågor som lagstiftarna tidigare sysslat med togs nu i stället upp av organisationerna själva. De regler som i fortsättningen tillkom genom att organisationerna 'lagstiftade' i riksdagens ställe bör därför systematiskt räknas till arbetsrätten.

II

Allt efter som kapitalismens krissymptom blev tydligare mot 20-talets slut blev den borgerliga pressens propaganda för arbetsfred och klassamarbete intensivare. Man förklarade med stegrad frenesi att arbetare och arbetsköpare 'i det betryckta läget' egentligen hade samma intressen. Det myntades slagord där arbetare och arbetsköpare framställdes sittande på samma gren och man menade att vad som var bra för den ene också var till nytta för den andre.

Det blev också nödvändigt att engagera arbetarna på 'sitt' företags sida i den skärpta konkurrensen mellan de kapitalistiska företagen både på den nationella och den internationella nivån. Syftet med den propaganda som nu spreds i alla kapitalistiska länder var också att få arbetaren att känna den falska solidariteten med sin egen arbetsköpare som betydelsefullare och mera patriotisk än en 'förlegad' klassolidaritet eller proletär internationalism.

Presskampanjerna utmynnade inte sällan i kravet på sammankallande av en arbetsfredskonferens.

Initiativet till den arbetsfredskonferens som sammankallades i november 1928 utgick från de ledande monopolkapitalisterna i Kreugergruppen. Socialminister Lübeck i den nya högerregeringen var själv styrelsemedlem i Kreuger&Toll.

¹ Första kam. prot. 25/5.

Socialminister Lübecks initiativ i syfte att 'öka samförståndet inom landets näringsliv' upptogs i allmänhet välvilligt i den socialdemokratiska pressen. I Ny Tid skrev Per-Albin Hansson: 'Tills vidare kan man hälsa med tillfredsställelse att det göres åtminstone ett försök att komma in på förnuftiga vägar.' Han beklagade samtidigt att konferensen skulle bli offentlig, vilket kunde 'lägga en viss dämpare på diskussionen.'

Konferensen möttes dock i allmänhet med misstro på arbetarhåll och man fann det misstänkt att 1925 års storlockoutledare nu talade sig varma för 'arbetsfred'.

Invändningen att initiativtagarna dessutom själva genom 'rationaliseringarna' bar skulden till arbetslösheten avfärdades av Svenska Dagbladet som välkomnade konferensen och samtidigt förklarade:

Arbetsgivare och kapitalister äro ju icke skuld till arbetslösheten. Tvärt om är det ju de som genom sin företagsamhet och sin kapitalbildning undan för undan gör det möjligt att öka arbetstillfällena. Den sociala oviljan borde således snarast drabba dem, som brista i företagsamhet och sparsamhet, den stora oanträffbara massa som aldrig lämnar något positivt bidrag till framåtskridandet. (*Ledare* 3/11 1928)

För säkerhets skull hade denna 'stora oanträffbara massa' lämnats utanför konferensen. Svenska Dagbladet kunde bara upptäcka en arbetare 'en hr Lundqvist från Göteborg' vilken var 'en ganska sällsynt fågel bland arbetarrepresentanterna vid denna konferens, där huvudmassan består av organisationernas helt avlönade tjänstemän'. (30/11.)

Konferensen avslöjade en uppseendeväckande enighet mellan fackföreningsbyråkrater och kapitalister. Eftersom konferensen blev av avgörande betydelse, och dess anda är betecknande för det fortsatta samarbetet mellan SAF och LO, kan Svenska Dagbladets livfulla skildring vara till nytta för förståelsen av klassarbetets känslomässiga och politiska grundval. Under rubriken 'Social julotta och kärleksmåltid' summerar tidningen (1/12) arbetsfredskonferensens första dag:

Om det inte varit för den uteblivna psalmsångens skull, kunde man ha trott sig vara i julottan. Är liknelsen förresten så tokig? Kom inte socialministern med ett julbudskap: frid på arbetsmarknaden och arbetsgivare och arbetare en god vilja ... Medan förlikningsman Olle Ekblom därefter uppläste en redogörelse för vad man åtgjort i andra länder för att främja arbetsfreden, antecknade sig delegaterna för middagen på Gillet ... Sedan herr Ekblom slutat följde de utlovade sex vittnesbörden av arbetsgivare och arbetarrepresentanter... På kvällen hölls den redan på förhand uppmärksammade kärleksmåltiden i Gillets festvåning. Vid honnörsbordet presiderade statsminister Lindman med arbetsgivarföreningens direktör häradshövding von Sydow på sin högra sida och landsorganisationens ordförande hr. Thorberg på sin vänstra ... statsrådet Lübeck bekände under allmän munterhet i sitt hälsningstal att en av avsikterna med denna gemensamma middag just varit att förhindra att parterna gingo var för sig på olika lokaler och smidde ränker för morgondagen ... Matsedeln är redan offentliggjord, det var smörgåsar, oxfilet och tunga med legymer och tårta ...

— Vi sitta ju dock — när allt tages i betraktande — alla i samma båt, vi leva i samma land (*Lindman*)

— Det blir bättre och bättre för var dag ... Nog har det förekommit övergrepp från arbetarnas sida, det ville talaren gärna medge, men att övergreppen inte varit värre visar vilket gott folkmaterial vi ha. Nu skola också arbetarna uppfostras till större förståelse för ekonomiska ting ... (*Thorberg*)

Sedan hade man inte mer att säga varandra officiellt, men så mycket mer privat. Sedan punschen kommit på borden, vandrade man omkring och skakade händer och dunkade ryggar och det var harmoni och glädje på aftonen den första dagen.

På konferensen framfördes en rad förslag som syftade till att göra arbetarklassen mindre motspänstig och underlätta de massavskedanden och lönesänkningar som krisen skulle framkalla. Inte minst var det viktigt att få arbetarna att acceptera arbetsköparnas termer. 'Det kunde vara på tiden att arbetarna lade bort de gamla slagorden om kapitalet och arbetsgivarna som utpressare och utsugare', förklarade SAF-chefen.

Direktör Göransson ansåg att arbetarnas motstånd berodde på 'okunnighet, känsla av otrygghet och känsla av otrevnad'. Han menade att det främst gällde att undanröja arbetarnas okunnighet och psykologiska missuppfattningar genom en effektiv propaganda för förståelse t.ex. genom personaltidningar. En annan talare föreslog 'undervisning i nationalekonomi redan i folkskolan'.

Det gällde alltså en form av psykologisk krigföring från den härskande klassens sida med avsikt att minska arbetarklassens motstånd mot rationaliseringar och försämrade arbetsvillkor. Tankarna var inte nya. De hade tidigare framförts t.ex. i den dicksonska kommittén och de hade i årtionden predikats i *Industria*. Det nya var att 200 fackföreningsfunktionärer nu lyssnade till propagandan och var beredda att föra ut *Industria*ideologin till arbetarna.

Förutom denna borgerliga indoktrineringskampanj berörde man också mera organisatoriska åtgärder för att stärka arbetsfreden. Flera framstående arbetsköpare förklarade att det innebar 'en stor fara för arbetsfreden' att arbetarna inte sände 'befullmäktigade delegerade' till förhandlingsborden. 'Följden härav är, att preliminära överenskommelser som förhandlingsdelegerade med stor möda kompromissat sig till, ofta sönderrivas vid omröstning ute på arbetsplatserna'. Det var därför viktigt att förändra omröstningsreglerna så att arbetarna inte skulle ha rätt att avvisa ett avtal som förhandlarna gjort upp. Arbetsfreden krävde alltså att den fackliga demokratin, rätten att godkänna eller förkasta det avtal som man skulle arbeta under inskränktes eller helst avskaffades.

I både höger- och socialdemokraternas tidningar hälsades arbetsfredskonferensen som 'en god början'. Svenska Dagbladet fann att konferensen 'hållits på ett högt plan och alltigenom haft korrekthetens prägel'. Detta kunde, menade tidningen, 'säkerligen i främsta rummet tillskrivas kommunisternas frånvaro'. Även på handelssidan märktes en ny stämning av tillförsikt.

Stämningen var något bättre på lördagens börs och kurstendenserna verkade strama. Det stimulerande momentet var synbarligen den pågående arbetsfredskonferensen. (2/12)

Stämningen på måndagens fondbörs var mera tillitsfull och köplusten, som ju en längre tid varit synnerligen minimal, visade en tendens att tilltaga. (4/12)

Vid sidan av aktiekursernas stegring blev det första yttre resultatet av konferensen en stående arbetsfredsdelegation som skulle sprida klassamarbetsidéerna bland folket.

I arbetsfredsdelegationens propagandaskrift som spreds i massupplaga över landet betonades 'rationaliseringarnas' nödvändighet och nytta:

Det framstår sålunda som önskvärt, att en ändamålsenlig rationalisering genomföres i den utsträckning som är nödvändig för att förbilliga och öka produktionen. Rationaliseringen kan således till sina första verkningar medföra en viss arbetslöshet, men den kan också frigöra kapital till utvidgningar och nya företag, möjliggörande nya arbetstillfällen. Rationalisering blir för övrigt ofta nödvändig om vår industri skall kunna bestå i konkurrens med utlandet. Och genom

rationalisering ökas möjligheterna att bibehålla eller öka arbetarnas lönestandard.²

Den annalkande kapitalistiska krisen var alltså inget oundvikligt internationellt konjunkturfenomen, utan framställdes som en i allas intresse planerad 'rationalisering' vars ändamål och yttersta syfte var att öka produktionen.

III

Arbetsfredsdelegationens propagandaskrift bildar i själva verket epok i det svenska klassarbetets historia. Den var bekräftelsen på en lång process av växande borgerligt inflytande i den fackliga ledningen. Fackföreningsledningen hade inte bara upphört att göra motstånd. Den var nu beredd att aktivt verka för arbetsköparnas ståndpunkt och föra ut en propaganda för underkastelse bland arbetarna. I stället för att rusta fackföreningsrörelsen mot den värsta arbetslöshetskris som drabbat arbetarklassen proklamerade LO-ledningen i stället facklig avrustning. Redan i november 1928 talade Svenska Dagbladet om 'krissymptom' i tyska varvsindustrin.³ Först 1930 började krisens verkningar att allmänt ge sig till känna på den svenska arbetsmarknaden. Antalet arbetslösa steg mot slutet av året till samma höga siffror som 1921. Under de följande två åren ökade antalet arbetslösa för varje månad. Mot slutet av 1933 var i det närmaste var tredje fackföreningsmedlem arbetslös.

Redan 1929 gick arbetsköparna till attack för att utnyttja arbetslösheten för lönesänkningar. Inom pappersindustrin krävde man kraftiga lönesänkningar. En medlingskommission tillsattes våren 1930 och förhandlarna kom överens om att acceptera en lönesänkning. Arbetarna avvisade förslaget. I detta läge proklamerade ledningen en 'partiell strejk' vid 16 pappersbruk. Det blev en produktionsinskränkning som arbetsköparna med tanke på överproduktionen inte såg med oblidla ögon. Denna strid förklarades i tidningen Fackföreningsrörelsen liksom i *Industria* som en epokgörande händelse. I stället för att svara med lockout gav SAF nämligen ekonomiskt understöd. Att denna taktik avspeglade en ny 'försonlig' attityd från arbetsköparna är dock knappast rimligt att påstå. Pappersstrejken innebar i stället att byråkraterna tog ledningen för att leda kampen till nederlag och därigenom bota arbetarnas 'strejkfeber'. Efter två månaders strejk slutade striden med att arbetarna tvingades godkänna lönesänkningen.

Även sedan krisens verkningar blivit uppenbara tvekade LO-ledningen att erkänna dem och manade med hänvisning till 'affärsmän och andra sakkunniga' till optimism. På följande sätt summerade LO:s tidning Fackföreningsrörelsen krisens första år:

Ur fackföreningsrörelsens synpunkt har 1930 icke erbjudit något större intresse, om man undantar den ekonomiska kris och industriella depression som gjort sig gällande under det senaste kvartalet ... Uttalanden från affärsmän och andra sakkunniga ha givit vid handen att omsättningen på hemmamarknaden knappast varit mindre än föregående år ... Man synes också räkna med att krisen icke kommer att bli så långvarig. I pressen nyligen publicerade uttalanden om tendensen i utlandet ha gått ut på att man där ser ganska förhoppningsfullt på den närmaste framtiden.

För oss vanliga dödliga återstår väl intet annat än att avvakta händelsernas gång. Optimismen saknar säkerligen icke sin betydelse ens när det gäller rent affärsmässiga angelägenheter.⁴

Denna blandning av lättsinne och fatalism är karaktäristisk både för de socialdemokratiska och öppet borgerliga partiernas inställning till den kapitalistiska krisen i alla europeiska länder. Den överensstämde också med den Socialistiska internationalens beslut från 1927 som

² Arbetsfredskommitténs rapport, nr. 1 1929.

³ *Svenska Dagbladet* 29/11 1928.

⁴ *Fackföreningsrörelsen* nr 2 1931.

fastslagit att kapitalismen övergått i ett krisfritt stadium. Att utvecklingen i stället besannade Kommunistiska Internationals bedömning från 1929 påskyndade naturligtvis inte heller de socialdemokratiska ledarnas uppvaknande inför krisens bittra realiteter.

1931 fortsatte lönesänkningsoffensiven. Även i de många fall då de gamla avtalen förlängdes kunde arbetsköparna i realiteten sänka lönerna. De i avtalen fastslagna minimilönerna var nämligen i regel betydligt lägre än de i verkligheten utgående lönerna. Utan att formellt bryta mot avtalen kunde alltså arbetsköparna med framgång hävda sina intressen. I flera industrier genombröts också avtalsprincipen genom att arbetsköparna egenmäktigt sänkte lönerna.

Den allvarligaste konflikten 1931 inträffade vid Versteeghkoncernen. Ägaren hade här redan hösten 1930 sänkt lönerna för vissa arbetargrupper till 91 öre per timme utan att meddela de berörda. Samtidigt höjde bolaget hyrorna för arbetarna vid fabriken i Långrör. Därmed var svältgränsen nådd och våren 1931 gick arbetarna i strejk. I april godkände förbundsledningen sänkningarna men de avvisades vid omröstningarna. Sedan SAF beslutat häva sympatiblockaden för de strejkande med hjälp av yrkesstrejkbrytare ledde konflikten till den bekanta Ådalsmassakern då fem arbetare dödades.

Den 5 juni tillsattes en ny medlingskommission och förbundet manade på nytt arbetarna att inte vidare göra motstånd mot lönesänkningarna. Även här drev svälten arbetarna att återgå till arbetet med sänkta löner.

Hösten 1931 uppsade arbetsköparna i de flesta branscher de gamla avtalen och krävde nya lönesänkningar. I allmänhet godkändes sänkningarna av förbundsledningen men avvisades av arbetarna. Sedan arbetsköparna proklamerat allmän lockout i verkstadsindustrin sänktes lönerna också här.

I pappersindustrin avvisade arbetarna 1932 återigen nära nog enhälligt arbetsköparnas och förbundsledningens förslag till lönesänkningar. Sedan arbetarna mot förbundsledningens vilja lagt ned arbetet utbröt sympatiblockad bland hamnarbetarna i Norrland. Transportarbetarförbundets ledning utslöt nu de avdelningar som inte ville finna sig i ledningens samarbetslinje. I Luleå och Söderhamn utslöts avdelningarna, de tidigare fackföreningsledarna avskedades och förbundsledningen bildade nya avdelningar där 'nya' medlemmar kunde inväljas.

I pappersindustrin slutade konflikten först sedan förbundsledningen kringgått omröstningsbestämmelserna genom att inrätta en ny 'representation', en avtalskonferens där i realiteten endast de avdelningar som godtog förslaget fick rösta.

1933 tillkännagav arbetsköparna i byggnadsindustrin, mitt under pågående förhandlingar att man från den 1 april ämnade sänka lönerna oavsett förhandlingarnas resultat. Som svar gick byggnadsarbetarna vid en rad företag i strejk och striden fortsatte ända in på 1934. Sedan LO:s representantskap uppfordrat förbundsledningarna, vilka stött arbetarnas krav att godkänna lönesänkningen och SAF proklamerat lockout mot 200 000 industriarbetare tvingades de strejkande att ge vika. Uppgörelsen medförde inte bara lönesänkningar utan också försämringar i kollektivavtalets allmänna bestämmelser. I slutskedet utgick starka påtryckningar också från den socialdemokratiska regeringen. Även LO uppträdde hotfullt och förklarade att om arbetarna vägrade godta lönesänkningarna skulle 'statsmakterna' dvs. regeringen göra 'ingripanden, vilka otvivelaktigt skulle komma att hårt drabba hela fackföreningsrörelsen'. I Social-Demokraten förekom också hetsartiklar om byggnads-

arbetarnas svindlande löner och 'asociala tendenser'.⁵

Under tiden efter 1928 upphörde LO-ledningen på det hela taget att fungera som stöd åt arbetarna. På ett par undantag när gäller detsamma för förbundsledningarna. Under 30-talets kris bestod fackföreningsbyråkratins verksamhet i stort sett i att verka för att arbetarna skulle godkänna de lönesänkningar arbetsköparen begärde.

Kreuger & Tolls årsberättelse 1931 föranledde Nya Dagligt Allehanda att göra några allmänna reflektioner om det ekonomiska läget. Man hävdade att de fackliga ledarna verkat för uppgörelser på basis av sänkta löner, men att detta motverkats av de allmänna omröstningarna.⁶

Händelserna under 30-talets första år visade att stadgebestämmelserna om medlemmarnas rätt att yttra sig över avtalen försvårade fackföreningsbyråkratins klassarbetslinje. Det gällde alltså att centralisera och avdemokratisera för att ledningen i fortsättningen skulle slippa bli påmind om att dess verksamhet inte längre överensstämde med medlemmarnas intressen. Arbetarnas ovilja att underkasta sig arbetsköparnas och den fackliga byråkratins lönesänkingsförslag gjorde det omöjligt att behålla den fackliga demokratin.

Kapitalets ekonomiska intressen fick nu den borgerliga statsapparaten nya förvaltare att medverka både till en skärpning av strejkförbudet och en förändring av LO:s och förbundens stadgar i centralistisk riktning.

Saltsjöbadsavtalet — handklovar i julklapp

Direktör Hugo Hammar, före chefen för Götaverken höll ett som vanligt roligt anförande, som slutade ungefär så här: Nu ska ni vara tysta, ty nu kommer jag till det allvarliga. Det är inte Sigfrid (SAF-ordf.) utan Lindberg (LO-ordf.), som ordnat något som jag har drömt om hela mitt liv, och det är Saltsjöbadsavtalet! Jag har en känsla av att jag inte kan gå härifrån, utan att säga att det var en av mina drömmar i livet att något sådant skulle kunna ordnas. Kom ihåg att det är samma kaka vi skall leva av. Vi kunna inte ordna det så att pojkar i verkstaden får kaviar att börja med ... Jag har nog en känsla av att de som arbeta hårt skola kunna få kaviarsmörgåsar, men det är dock inte det viktigaste, utan huvudsaken är att vi får behålla smöret på brödet.

Ur SAF-ordföranden Sigfrid Edströms memoarer Stockholm 1950

I

Arbetsfredskonferensen var en strategisk manöver från arbetsköparnas sida. Den angav startsignalen för en tid av allmänt experimenterande i syfte att undertrycka den fackliga kampen. De initiativ som togs gällde dels en utbyggd strejklagstiftning, dels en förändring av fackföreningarnas konstitution. Sedan lagstiftningsförsöken visat sig mindre framgångsrika ökade intresset för centrala förhandlingar i syfte att 'trygga arbetsfreden'.

1929 motionerade högermannen Anders Frändén om en lagstiftning som kunde sätta stopp för 'okynnesstrejkerna' och skydda 'allmänheten' mot strejker. Frändén var sedan 1922 ordförande i strejkbrytarorganisationen Arbetets Frihet. Hans initiativ ledde så småningom till att högerregeringen tillsatte en utredning. Till enmansutredare utsågs professor Ragnar Bergendahl.

I och med denna utredning infördes begreppet 'tredje man' i arbetsrätten. Uttrycket var hämtat från civilrätten där t.ex. avtalslagen innehöll bestämmelser om 'tredje man' i avtalsförhållan-

⁵ Se Casparsson *LO:II* s. 331.

⁶ *Nya Dagligt Allehanda* 9/4 1931.

den. Genom att införa begreppet i arbetsrätten kunde man under en juridiskt respektabel täckmantel utvidga strejkförbudet på ett drastiskt sätt. I populära sammanhang fick 'tredje man' samma betydelse som 'allmänheten'.

Under intryck av de skärpta klasstriderna och de borgerliga tidningarnas skildringar av strejkandes våldsdåd mot strejkbrytare och andra oskyldiga och utomstående näringsidkare hade Bergendahl hetsats till att utarbeta ett förslag som gick utöver de ursprungliga direktiven. I förslaget som framlades i november 1933 stadgades fängelsestraff för en rad handlingar som riktade sig mot 'utomstående'. Organisationerna skulle garantera för sina medlemmar och de enskilda arbetarna skulle inte ha rätt att besluta om stridsåtgärder.

Enligt den föreslagna ändringen i 11 kap. strafflagen skulle det i fortsättningen vara förbjudet att ordna blockadvakthållning. Den som genom 'personligt tilltal, utspridande av skrift, vakt-hållning eller dylikt' sökte påverka allmänheten till deltagande i blockad eller bojkott skulle straffas med böter. Genom en ändring i tryckfrihetsförordningen ville Bergendahl förbjuda publicering av namnen på strejk- och blockadbrytare. Detta förslag hade för övrigt redan i början av 1900-talet framförts av högern (Lex Hildebrand).

II

Omdömena om den utredning som påbörjats av högern och fortsatt under den socialdemokratiska regeringen var mycket skarpa från fackföreningarnas sida. Många ansåg att regeringen var alltför undfallande mot den borgerliga hetspropagandan mot fackföreningarna, samma hets som i Tyskland just fört Hitler till makten med stöd av de borgerliga partierna.

Carl Bengtsson, socialdemokrat och ordförande i Hotell- och restauranganställdas förbund fann det uppseendeväckande att 'demokratin måste räddas genom att regeringen vidtager diktatoriska åtgärder och berövar fackföreningsrörelsen dess demokratiska karaktär'. I tidningen Hotellrevy riktade han följande angrepp mot regeringens förslag:

Ett riksdagens bifall till detsamma innebär realiter, att arbetsgivarna kommer att fullständigt diktatoriskt avgöra kollektivavtalens innehåll i framtiden. Strejkvapnet i effektiv form skall vridas arbetarorganisationerna ur händerna. Det är utredningens kontenta ... Vad är nu denna tillämnade lagstiftning om inte en tudelning av den tyska nazismen i tillämpning? När detta bragts i hamn ha de borgerliga därmed infört samhällets diktatur över arbetarna ... Inte ens på högerhåll har man vågat sig på att föreslå direkt förbud för fackföreningarnas existens, utan högern har i stället nu hittat på en lagstiftning angående skydd för tredje man varigenom fackföreningarna väl inte förbjudas på papperet, men i praktiken ändå nekats utöva sin naturliga funktion.⁷

Av de protester att döma som avgavs från fackföreningar förefaller Bengtssons ståndpunkt vara representativ för en stor del av den svenska arbetarklassen vid denna tid.

Regeringen Hansson var emellertid inställd på att genomdriva strejklagarna. I februari 1934 tog regeringen initiativet till ett extra sammanträde med representantskapet. Här deltog från regeringen förutom statsministern Gustav Möller, Karl Schlyter, Osten Undén, och Fritiof Ekman. Regeringens försök att övertala representantskapet att godta Bergendahls förslag understöddes nu av LO-ordföranden Edvard Johansson och August Lindberg i landssekretariatet. Edvard Johansson klargjorde strejklagens nödvändighet med byggnadsstrejken som exempel. Efter vanligheten yttrade sig LO-ordföranden på ett sätt som visade förakt och oförståelse för de kämpande arbetarna.

Byggnadsarbetarna har inte varit i tillfälle att delta i detta sammanträde. Emellertid är det ju känt

⁷ Hotellrevy nr 1 1934.

att byggnadsarbetarnas metoder för att få ut intjänta löner bedömas såsom terror och utpressning.⁸

Professor Bergendahl försvarade själv sitt förslag och fick stöd av socialminister Möller. Möller menade att opinionens inställning 'förskjutits' och att det inte var möjligt att avvisa en lag som inskränkte strejkerna. Förskjutningen berodde enligt Möller helt på 'missgrepp från fackföreningarnas sida'•

Det betydde i realiteten att den socialdemokratiska ledningen hade anslutit sig till högerens ståndpunkt i tredje mans-frågan.

Den borgerliga hetsen mot fackföreningarna hade på några år dragit med sig den socialdemokratiska ledningen. När högern 1929 i riksdagen lagt fram sitt förslag hade Möller själv uttalat att det hade 'en otäck karaktär av klasslagstiftning'.⁹ Fem år senare arbetade han aktivt för förslaget genomförande.

Representantskapets majoritet vände sig dock häftigt mot förslaget och mot regeringens inställning. Karl Karlsson i Sko- och läderarbetarförbundet fick den enda i protokollet noterade bifallsyttringen då han förklarade:

Part tyckes endast fackföreningsrörelsen vara och tredje man alla andra, inklusive arbetsgivarna, vilka skola skyddas. Representantskapet bör därför uttala sig emot en sådan lagstiftning och vänligt men bestämt råda de socialdemokratiska riksdagsmännen att inte under några förhållanden medverka till en sådan. (Instämmanden)

När det stod klart att denna ståndpunkt delades av majoriteten fann regeringen det nödvändigt att blanda bort korten och tillsätta en ny utredning. Utredningen förstärktes i all hast med Arthur Lindhagen som tillsammans med Bergendahl utarbetade en del ändringar. Brådskan var så stor att de fackliga representanterna inte hann delta i slutbehandlingen utan fick det färdiga förslaget i sin hand den 4 maj 1934.

III

Det omarbetade förslaget var knappast mera sympatiskt ur arbetarnas synpunkt än det tidigare. Rätten att igångsätta stridsåtgärder som berör tredje man hade endast en förening. Om denna tillhörde en huvudorganisation skulle 'igångsättande av massåtgärd' tillkomma denna. Det innebar att förbundsledningen skulle ha vetorätt när det gällde strejker och att ledningen inte behövde ta hänsyn till medlemsomröstningar.

Om arbetare utan förbundets tillstånd startade en strejk skulle de drabbas av kriminellt ansvar. I 20 § angavs straffsatserna:

Anordnas massåtgärder i strid mot 2 § vare envar som biträtt beslut härom eller som uppmanar eller eljest söker förmå annan att delta i åtgärden förfallen till dagsböter. Äro omständigheterna synnerligen försvårande må till fängelse i högst ett år dömas.¹⁰

Dessutom ville man omintetgöra arbetarnas traditionella metod att upprätta strejkkommittéer. Man menade att 'myndigheter och allmänhet' hade rätt att veta vilka som stod bakom en strejk. Detta skulle hindra att 'okända eller obetydliga organisationer utan synliga ledare' eller 'lösa och endast för tillfället bildade sammanslutningar' ingångsatte strejker.

Tidigare hade högern krävt att Bergendahls förslag skulle upphöjas till lag. När det nya

⁸ Representantskapsprotokoll 2-4 febr. 1934 LO:s arkiv.

⁹ Möller i FK 1929 cit. efter Westerståhl.

¹⁰ Betänkande med först. till lag ang. vissa ekonomiska stridsåtgärder m.m. 1934. Bergendahls förslag: Utredning ang. tredje mans rätt till neutralitet i arbetskonflikter 1933.

förslaget offentliggjordes förklarade högern genast att detta förslag i stället omedelbart borde genomföras. De föreslagna reglerna hade också begärts av flera högermotionärer under tiden 1929 till 1934. Bland annat hade högern föreslagit att man skulle införa mera 'betryggande' omröstningsregler i fackföreningsrörelsen och i flera motioner hade man begärt att omröstningar om avtalen blott skulle vara rådgivande och att det slutliga avgörandet skulle falla på förbundsledningen.

När det stod klart att regeringen hade fallit undan för reaktionen och tänkte lägga fram förslaget med några revideringar växte en proteststorm fram ute bland fackföreningsmedlemmarna. Det kommunistiska partiet, som efter 1929 års partisprängning för första gången reorganiserats kring en revolutionär linje, hade genom sitt kraftfulla ställningstagande mot 30-talets hungeroffensiv ökat sitt inflytande inom arbetarklassen. Det blev nu den samlande kraften bakom den protesterörelse som utvecklade sig mot regeringens förslag. De hundratals protestresolutioner som strömmade in i samband med riksdagsbehandlingen av tredjemanslagen visade att regeringens uppslutning bakom högerlinjen riskerade att allvarligt rubba dess förtroende inom arbetarklassen. Man hade helt enkelt gått så långt när det gällde att tillfredsställa arbetsköparna att man samtidigt riskerade att förlora greppet om arbetarklassen.

Trots att LO och regeringen i det längsta försvarat tredjemanslagen inträffade nu det anmärkningsvärda att socialdemokraterna vid omröstningen övergav sitt eget förslag. Inte ens lagens tidigare förespråkare vågade rösta på sitt förslag och under den största förvirring föll lagen i riksdagen.

Den enda del av strejklagsförslaget som gick igenom var den av högern länge begärda bestämmelsen om varsel vid strejker. Den alltjämt gällande bestämmelsen om sju dagars varsel-tid vid arbetsinställelser infördes som ett tillägg till 1920 års medlingslag. Enligt denna lag stadgas böter vid åsidosättande av varselskyldigheten. Några åtal enligt denna lag har dock sällan förekommit. Det är emellertid att märka att alla 'vilda' strejker är brott mot varsellagen.

IV

Återigen hade det visat sig att den parlamentariska vägen till en utvidgning av strejkförbudet innebar att man fick räkna med stor uppmärksamhet och livlig debatt. Det stod också klart att arbetarklassen inte följt med den socialdemokratiska ledningens omsvängning i tredjemansfrågan.

Det var emellertid uppenbart att den härskande klassen hade gott stöd i sin föresats att inskränka strejkrätten och förändra omröstningsreglerna inom de fackliga organisationerna. Redan när man började ana att det folkliga motståndet kunde stoppa lagförslaget i december 1934 hade nämligen regeringen tillsatt en 'reservutredning'.

Den bestod av Åtvidabergschefen och sedermera fp-riksdagsmannen Elof Eriksson, redaktör Frans Severin och överståthållare Torsten Nothin som ordförande.

Severin tillhörde liksom Ragnar Carparsson de syndikalistiska överlöpare som lämnat SAC i samband med förhandlingarna om sammanslagning med LO 1929. Sedan de understött det förslag till uppgörelse som på SAC-kongressen 1929 avvisats av samtliga ombud hade de gjort sig omöjliga i den syndikalistiska rörelsen. För sitt fraktionsarbete inom SAC vilket fört en del medlemmar över till LO hade de belönats med poster inom den socialdemokratiska pressen. 1933 anställdes Casparsson av Edvard Johansson som LO:s pressombudsman. Hans uppgift blev att bedriva 'upplysningsarbete' mot kommunisterna inom fackföreningsrörelsen.

Severin tillhörde den minoritet i representantskapet som 1934 stött den bergendahlska tredjemanslagen. Torsten Nothin hade tidigare varit socialdemokratisk minister och tillhörde den yttersta partihögern. Det var Nothin som 1941 föreslogs som ny statsminister av den grupp nazistiska officerare som ville ombilda Per-Albin Hanssons samlingsregering.

Till den utredning som kommittén framlade i december 1935 (Mammututredningen) hade fogats två positiva redogörelser för Mussolinis och Hitlers sätt att lösa arbetsfredsfrågan.

För Sveriges del utmynnade kommitténs synpunkter i följande förslag:

1. Förbud mot strejker vid samhällsviktiga företag.
2. Fullmakt åt regeringen att ge laga kraft åt medlingsförslag eller att besluta om tvångsskiljedom.
3. Förbud mot blockader och bojkotter annat än i samband med avtalskonflikter (Dvs. förbud mot politiska bojkotter).
4. Avskaffande av medlemmarnas rätt att verkställa omröstning om medlingsförslag som antagits av förhandlingsdelegerade.

Det var alla krav som under de sista åren ständigt framförts av arbetsköparna och som återfunnits i de tidigare lagförslagen.

Förbudet mot blockader och bojkotter som inte rörde avtalskonflikter anknöts till det bergendahlska förslaget. Där stadgades förbud mot 'politiska' strejker och bojkotter. Att det nu åter aktualiserades berodde säkerligen på den i borgerlig press synnerligen impopulära åtgärden att bojkotta tyska varor som LO, mot Edvard Johanssons vilja, beslutade 1933.

Vid samma tid som högern i riksdagen motionerade om ändrade omröstningsbestämmelser lade en stadgekommitté i LO fram förslag till ny normalstadga där högerens krav hade tillgodosetts. I den stadga som började föras ut till förbunden 1933-34 stadgades i 14 § 8 mom. att förbundsstyrelsen skulle ha det slutliga avgörandet då det gällde nya avtal. När det gällde att genomdriva den nya normalstadgan antydde LO-ledningen att förbunden för att få kvarstå inom LO måste godta den nya stadgan. 1933 förklarade LO-ordföranden att pappersindustriarbetarförbundet skulle vägras inträde i LO om man inte fråntog medlemmarna rätten att besluta om avtal.

I mammututredningen finns det första principiella rättfärdigandet av den fackliga avdemonstreringen som framförts från officiellt håll:

Givetvis är det en i och för sig riktig princip, att omröstningarna endast är vägledande och att avgörandet tillkommer vederbörande förbundsstyrelse. Mindre lämpligt synes vara att ett förslag, som godkänts av parternas förhandlingsdelegerade, över huvudtaget skall göras till föremål för omröstning. Först och främst ligger det i sakens natur, att de som icke deltagit i förhandlingarna, ej äger samma möjlighet som förhandlarna själva att bedöma läget. Omröstningen föregås också ofta av mer eller mindre ensidigt inriktad agitation, varvid i allmänhet blott den ena sidans skäl framföres, under det att motpartens synpunkter skjutes i bakgrunden.

Ur alla synpunkter är det därför önskvärt, att båda sidor företrädes av ombud, vilka äga fatta beslut i frågan.¹¹

Tydligare än här kan de borgerliga elitidéer som präglade den fackliga 'nyordningen' under trettioalet knappast blottläggas. Det som tidigare utgjort själva grundvalen i de fackliga

¹¹ Detta och följande cit. från *SOU* 1935:65.

organisationerna, att medlemmarna genom demokratiska beslut skulle få yttra sig om de avtal de hade att arbeta under blev nu 'mindre lämpligt'. När profitintressena så krävde gjordes arbetarklassens demokratiska rätt att bestämma över sina arbetsförhållanden till en fråga om 'möjligheterna att bedöma läget'.

I utredningen fanns slutligen också en del lönepolitiska resonemang. Tankegångarna som aktualiserats särskilt genom de 'högavlönade' byggnadsarbetarnas kamp gick ut på att lönekraven måste hållas tillbaka. De anknöt tydligt till 1800-talets borgerliga nationalekonomer som sökt bevisa att fackföreningarna och deras lönekrav var skadliga. Redan Bentham förde fram en 'lönefondsteori' som delvis upptogs av Ricardo och Mill. Lönerna kunde inte stiga på annat sätt än att det förhandenvarande kapitalet ökade i förhållande till antalet arbetare.

Samma naturlag, som i längden förhindrar att arbetslönen genom överenskommelser mellan arbetsgivarna i väsentligare mån nedtryckes, samma lag omöjliggör jämväl arbetslörens allmänna höjande genom överenskommelse emellan arbetarna,¹²

förkunnade professor G. K. Hamilton redan på 1860-talet.

Att denna åsikt upphöjdes till rang av naturlag var synnerligen behagligt för arbetsköparna som bakom den sökte skydda sig mot arbetarnas lönekrav. Att denna naturlag var en uppfinning av den härskande klassen och dess vetenskapliga propagandister upptäckte arbetarklassen snart. I varje fall förmådde den inte hindra arbetarna från att sluta sig samman i sina lönekrav.

Det innebar dock inte att lönefondsteorin övergavs. I ett av de första numren av *Industria* 1905 förkunnade SAF-organet att en grupp arbetare endast kan höja sina löner på andra arbetargrupperns bekostnad.

Då därför lönerna pressas upp för enskilda arbetarkategorier så blir det en verklig inkomstförhöjning endast under förutsättning att det ligger ett brett lager under som icke kommer i åtnjutande av bättre villkor. Det är därför som, inte minst ur synpunkten av arbetarklassens allmänna bästa, det socialekonomiska värdet av enskilda arbetarkategoriernas lönerörelser ofta är så tvivelaktigt. Vad byggnadsarbetarna vidkommer, ligger det emellertid i öppen dag, att de njuta sina inom arbetarklassen exceptionella förmåner, i främsta rummet på bekostnad av sämre lottade bröder bland arbetarna.¹³

Härmed ville *Industria* visa att byggnadsarbetarna, som genom strejk just lyckats pressa upp sina löner, av solidaritet med sina sämre lottade kamrater borde ha avstått att kräva högre lön hos byggmästarna. Vid denna tid vann *Industrias* plädering för en solidarisk lönepolitik ingen förståelse inom arbetarrörelsen. Att den reaktionära vågen under 30-talet fick socialdemokraterna att godta detta Industriaresonemang är dock inte helt överraskande. I mammututredningen hade emellertid för första gången denna lönepolitik officiellt accepterats av ledande socialdemokrater. I utredningens gestaltning fick naturlagen om löneökningars skadlighet följande utformning:

Principiellt torde gälla, att under rådande produktionsförhållanden den sammanlagda löneinkomsten ej må bringas att överstiga den summa som återstår, när från värdet av den sammanlagda produktionen drages dels ränta å det för produktionen investerade kapitalet, dels ock skälig företagarvinst.

Det skadliga i att begära höjda löner underströks kraftigt:

¹² Cit. efter Adlercreutz a.a.

¹³ *Industria* nr 3 1905.

Bringas löneinkomsten att stiga över en sålunda tänkt nivå, måste arbetslöshet med därav följande nedgång i levnadsstandarden för hela folket bli den oundvikliga följden.

överbudtaget var det meningslöst att tänka sig en löneförhöjning över en 'tänkt nivå' och problemet gällde i stället att fördela den lönekaka som fanns. Att snekla åt den 'skäliga företagarvinsten' var inte lönt, det skulle ju oundvikligen leda till 'sänkt levnadsstandard för hela folket'.

Vad var i detta läge naturligare än att liksom Industria fästa uppmärksamheten på kakans fördelning och hetsa olika arbetargrupper mot varandra för att avleda intresset från företagarvinster och annat ovidkommande! 'Olikheten med avseende å löneinkomst inom skilda arbetsfack' krävde därför 'särskild uppmärksamhet' förklarade utredarna.

För att leda denna lönepolitik och eftersom alla har ett gemensamt intresse av 'lönens riktiga avvägning' var det nödvändigt med en central ledning av den fackliga lönepolitiken, förklarade mammututredningen.

Våren 1935 förklarade den nye SAF-direktören Gustav Söderlund att man inte längre önskade någon 'statlig inblandning' på arbetsmarknaden. Denna helomvändning berodde naturligtvis på strejkförbudslagets fall. Mammututredningen anknöt till denna ståndpunkt. Överraskande nog ansåg man alltså att det 'ur alla synpunkter vore bättre' att organisationerna själva genomförde de förändringar man föreslagit. Den statliga utredningen utmynnade alltså inte som man kunde vänta sig i något förslag till statliga åtgärder.

Denna ståndpunkt skulle mammututredningen knappast ha kommit till om utredarna inte från högsta ort fått bekräftelser. På att man avsåg att lösa 'arbetsfredsfrågorna' utan att utsätta sig för de risker en ny framstöt i riksdagen skulle för med sig.

V

Sommaren 1935 förklarade SAF-direktören i ett föredrag på LO-skolan i Brunnsvik åter att han ansåg att SAF och LO gemensamt skulle lösa problemen. När förhandlingarna startad: våren 1936 förklarade tidningen Fackföreningsrörelsen:

Initiativet till förhandlingarna ... har båda parter i lika hög grad äran utav ... Det initiativ som nu tagits var ingalunda spontant Det kan ej heller sägas vara förhastat.¹⁴

Att de s.k. Saltsjöbadsförhandlingarna som nu inleddes oc som representantskapet i efterhand gav klartecken för inte var förhastade är tydligt. Allt tyder på att den omsorgsfullt utvalda LO-delegationen var inställd på att genomföra de förslag som mammututredningen kommit fram till i samförstånd med arbetsköparna. De ändrade omröstningsreglerna enades man dock om att LO-ledningen borde försöka genomdriva på egen hand.

I LO-delegationen ingick Gunnar Andersson och Johan Larsson från Metallindustriarbetarförbundets styrelse, Oscar Carlén och Hilding Molander vilka tillhörde den minoritet som 1934 stött det bergendahlska förslaget. Sedan Albert Forslund utnämnts till kommunikationsminister 1938 och August Lindberg trätt in i hans ställe som LO-ordförande och delegationsledare gick förhandlingarna av allt att döma smidigare och i september förelåg ett omfattande förslag till huvudavtal det s.k. Saltsjöbadsavtalet färdigt.

På representantskapsmötet den 12 augusti behandlades huvudavtalet. Förhandlingarna förklarade att SAF gått med på en 'lösning' av § 23 och att man därför i utbyte hade accepterat en rad av

¹⁴ Fackföreningsrörelsen nr 13 1936.

SAF:s önskemål. Albin Lind förklarade att 'en fly anda' nu präglade arbetsmarknadspolitiken och att det var nödvändigt att frigöra sig från 'gamla och förlegade tänkesätt'.

Flera talare menade att LO inte hade rätt att besluta utan att överhuvudtaget låta förbunden och medlemmarna yttra sig om det nya huvudavtalet. Erik Jonsson i Elektrikerförbundet hade i likhet med flera andra talare svårt att förstå en ny anda som gick ut på att klavbinda fackföreningarna. Hans inlägg präglades av resignation inför ledningens och SAF:s gemensamma attentat mot den fackliga friheten:

I likhet med Berg håller jag före, att detta (förslag) inte har så stort värde för oss. Blir det föreliggande förslaget antaget så blir det icke så svårt att vara strejkbrytare i fortsättningen. Jag varnar för att vi skulle binda förbunden utan deras hörande. De bör i varje fall få granska förslaget först ... Skulle detta tillvägagångssätt vara karaktäristiskt för brytningen mellan gammalt och nytt på detta område, då taga vi hellre till tiggarsstaven och ställa oss på tiggarsidan.¹⁵

Efter flera dagars debatt föreslog LO-ledningen att representantskapet 'i princip och i huvudsak' skulle godkänna Saltsjöbadsavtalet. Trots att det alltså inte gällde ett accepterande av hela förslaget röstade en stor grupp för bordläggning.

Ett tjugotal ledamöter reserverade sig också mot antagandet av Saltsjöbadsavtalet. Med tanke på frågans betydelse är detta tämligen unikt i fackföreningsrörelsens historia.

Dagarna före jul 1938 undertecknades så Saltjöbadsavtalet. Därmed hade ett viktigt steg tagits mot fullbordandet av en facklig rättsbyggnad i klassarbetets tecken.

Att Åkarpslagen avskaffades 1938 var ett tecken på att en skyddslagstiftning för strejkbrytare var obehövlig efter Saltsjöbadsavtalet, eftersom det, för att använda Erik Jonssons ord, inte skulle bli så svårt att vara strejkbrytare efter Saltsjöbadsavtalets införande. Genom detta avtal hade alla arbetsköparnas gamla önskemål uppfyllts. Det man tidigare misslyckats med att införa lagstiftningsvägen påtvingades i stället arbetarklassen bakvägen och med fackföreningsbyråkraternas hjälp.

VI

I avtalets första kapitel stadgas om inrättande av en 'paritetiskt' sammansatt nämnd, Arbetsmarknadsnämnden. Den består av 3 representanter från vardera LO och SAF. Den har som uppgift att handlägga frågor om uppsägning och permittering av arbetare, tolkning av avtalet, begränsning av de 'ekonomiska' stridsåtgärderna, konflikter som berör 'sällsviktiga funktioner' m.fl. arbetsmarknadsfrågor. Nämnden har alltså ett avgörande inflytande som domstol vid konflikter. Nämndens utslag prövas inte av någon högre instans. Dess protokoll offentliggörs inte och därmed saknas varje möjlighet till insyn och demokratisk kontroll av nämndens avgöranden.

Genom huvudavtalet överflyttades den bestämmanderätt (vetorätt) som enligt den nya normalstadgan tillkom förbundsledningen delvis på Arbetsmarknadsnämnden. Det gäller t.ex. avtalsuppgörelser som gäller företag med 'sällsviktiga funktioner'.

I andra kapitlet finns nya regler för förhandlingsordningen. De motsvarar på det hela taget de principer som SAF ville införa 1909. Tvister om arbetsvillkoren får inte föranleda stridsåtgärder innan parterna förhandlat enligt en detaljerad och tidsödande förhandlingsordning. Även om stridsåtgärder är tillåtna enligt 1928 års kollektivavtalslag är stridsåtgärder förbjudna innan förhandlingsordningens procedur genomgåtts.

¹⁵ Protokoll i LO:s arkiv.

Först skall en tvistefråga dryftas i lokala förhandlingar. Kan man inte nå en lösning där, skall frågan upptas till centrala förhandlingar. Därifrån kan tvisten antingen återbördas ned till lokala förhandlingar eller hänskjutas till Arbetsmarknadsnämnden om de centrala förhandlingarna inte leder till en uppgörelse. Visserligen stadgas vissa tidsgränser men den byråkratiska processen kan ändå dra ut i månader. Genom dessa skyddsbestämmelser mot oväntade strejker hade SAF nått den lösning som man alltsedan sin tillkomst arbetat för.

Tredje kapitlet gäller frågor omkring § 23 (numera § 32). När man granskar bestämmelserna skall man finna att problemen omkring § 23 inte lösts till arbetarnas fördel som LO-ledningen påstod. Huvudprincipen om arbetsköparens rätt att leda och fördela arbetet och fritt antaga och avskeda rubbades inte. Den enda förändringen gällde rätten att underhandla om avskedanden. Egentligen var inte heller detta någon avgörande förbättring, ty de flesta förbunden hade redan den rätten inskriven i sina kollektivavtal. Vidare stadgades nu en varselperiod om sju dagar vid avskedande och permittering av arbetare som varit anställda mer än ett år. Detta kunde ha inneburit en uppluckring av arbetsköparens makt men effekten försvinner genom sista meningens förbehåll:

Inträffar omständighet, som påkallar minskning av arbetsstyrkan inom kortare tid än den föreskrivna varselperioden, och har detta förhållande ej kunnat förutses av arbetsgivaren, skall varsel lämnas så fort ske kan.

Det är självklart att det är arbetsköparen själv som avgör om en förändring kunnat förutses. I själva verket var uppluckringen av arbetsköparens makt alltså helt illusorisk. I ett avseende kan man i stället tala om en skärpning till arbetsköparens förmån. Enligt huvudavtalet skulle hänsyn vid avskedandet tagas till 'arbetskraftens duglighet och lämplighet'. Det är ju helt i arbetsköparens intresse att avskeda olönsamma eller misshagliga arbetare. I och med huvudavtalet hade arbetsköparen i detta fall fått en bestämmelse som man i fortsättningen kunde hänvisa till som ett stöd då man vill avskeda 'olämpliga' arbetare.

I samma kapitel finns ytterligare bestämmelser som förbättrar arbetsköparens ställning. Om arbetare säger upp sina anställningar i sådan omfattning eller på sådant sätt att arbetsköparen råkar i 'trångmål' kan denne hänskjuta fallet till Arbetsmarknadsnämnden. Nämnden kan i sådana fall genom förbundet ålägga arbetarna att återta sina uppsägningar.

I 4 kap. finns bestämmelser om begränsning av stridsåtgärder där 'tredje man' drabbas d.v.s. den inskränkning i rätten att strejka som avvisats av en väldig arbetaropinion i samband med riksdagsbehandlingen 1935. Bestämmelserna i huvudavtalet överensstämmer i stort med det bergendahlska förslaget, 1935 års förslag och mammututredningens riktlinjer. Till neutrala tredje män räknas alla som inte 'har del i tvisten'. Det kan gälla strejk- och blockadbrytare men också andra näringsidkare som förmedlar eller bearbetar produkter från det företag som är indraget i striden. En bulvan som t.ex. övertar ett konfliktdrabbat företag för att byggherren skall slippa betala ut intjänade löner är neutral och får inte kränkas tills arbetarna i en domstolsprocess bevisat att den nye ägaren inte hade vetskap om skälet till överlåtelsen. Härigenom fanns fortfarande möjligheter för en byggmästare att hindra en indrivningsblockad som byggnadsarbetare inte sällan tvingades till för att få ut sin rätt.

Frågan om skydd åt 'neutrala' näringsidkare hade särskilt aktualiserats i samband med 1931 års konflikt i färgbranschen. För att stödja arbetarna vid Beckers butiker i deras krav på upprättande av kollektivavtal hade transportarbetarna utfärdat blockad mot bolagets varor. Redan under konflikten hade högern krävt en lagstiftning som förbjöd sådana aktioner. Genom Saltsjöbadsavtalets bestämmelser hade högerns gamla krav i detta stycke tillfredsställts.

Enligt huvudavtalet är en arbetsköpare som äger upp till 50 % av aktierna i ett konfliktföretag 'neutral' men en arbetare som lämnar ekonomiskt stöd till strejkande har förverkat sin rätt som neutral tredje man.

Också bestämmelserna om skyddsarbete är gynnsamma för arbetsköparparten. Till skyddsarbete räknas inte bara arbete som kan erfordras för att avvärja skador på maskiner, byggnader och anläggningar utan dessutom skall driften avslutas på ett 'tekniskt försvarligt sätt' d.v.s. så att arbetsköparen får minsta möjliga olägenhet och kostnad av en strejk. Bestämmelserna om skyddsarbete är mycket obestämda och tidningen Byggnadsarbetaren kommenterade:

Det skulle inte förvåna om arbetsgivarna med stöd av avtalet kräver att arbetet vid ett påbörjat bygge ej får avbrytas vid en konflikt förrän taket är pålagt.

I femte kapitlet finns slutligen bestämmelser om strejkförbud vid företag med s.k. samhällsviktiga funktioner. Här heter det bl.a.:

För att i möjligaste mån förhindra att arbetskonflikter inverkar störande på samhällsviktiga funktioner skola Arbetsgivarföreningen och Landsorganisationen till skyndsam prövning gemensamt upptaga varje konfliktsituation, där skydd för ett allmänt intresse påkallas antingen av endera organisationen eller av offentlig myndighet eller annat därmed jämförligt organ, som företräder det ifrågakommande allmänna intresset.

Därmed har ytterligare ett av den härskande och samhällsbevarande klassens gamla önsknings gått i uppfyllelse.

Naturligtvis hälsades uppfyllandet av reaktionens gamla önskelista med entusiasm i den borgerliga pressen. Svenska Dagbladets ledare den 21 / 12 bär huvudrubriken MONDISMENS MAGNA CHARTA och i underrubriken frågar man förhoppningsfullt 'Slut på de "vilda" strejkerna?'¹⁶

Den starkt pro-nazistiska Nya Dagligt Allehanda skriver också entusiastiskt och högtravande om 'den nya andan':

Pacifieringen av arbetsmarknaden har nu efter mer än tioårigt arbete genom det s.k. Saltsjöbadsavtalet krönts med ett på papperet formulerat resultat. Det går en klar linje från Mondkonferensen under högerregeringen 1928 och till det nu föreliggande huvudavtalet. Som ett led i en av båda parterna önskad sanering av stridsåtgärderna på arbetsmarknaden har utfästelsen ... ett moraliskt värde som icke bör underskattas. Över huvudtaget gäller om hela detta avtal att dess betydelse för samhälle och näringsliv framför allt ligger på det samhällsetiska planet och att praktiska resultat i avtalets syfte vinnas endast i den mån som den nya andan genomsyrar arbetsmarknadens hela organisationsväsende.¹⁷

Ny Tid jublar över den slutliga lösningen av § 23:

Denna existerar icke längre sedan överenskommelsen vunnit kraft ... Nu är detta gamla arbetsgivarfäste genom frivillig överenskommelse raserat.¹⁷

Även utanför det 'samhällsetiska' fältet fick Saltsjöbadsavtalet omedelbart konsekvenser. Svenska Dagbladets börskommentar den 20/12 1938 hade rubriken: MATT OCH TRÖG TISDAGSBÖRS. Onsdagen den 21 december blev huvudavtalet offentliggjort. Reaktionen lät inte vänta på sig: *Ökat köpintresse och stigande kurser på torsdagsbörsen (22/12). God stämning sista börsen före jul (23/12).*

¹⁶ Sv. Dagbl. 21/12.

¹⁷ NDA 22/12.

Ny Dag, som då var huvudorgan för Sveriges Kommunistiska Parti, var inte lika entusiastisk. Dess lakoniska rubrik var: HANDKLOVAR I JULKLAPP.

‘Att fackföreningsrörelsens konstitution skall ändras till andra samhällsgruppers behag och möjligen också nytta’

I

När Landsorganisationen bildades genom att 24 fackförbund med 50 000 medlemmar 1898 sammanslöt sig var organisationens uppgift inte att utöva någon central ledning av lönerörelserna. LO:s uppgift var i stället dels att insamla rapporter från den fackliga verksamheten, dels att fungera som central strejkkassa. Detta avspeglas också i LO:s första stadga:

Ändamål

Att genom upptagande av rapporter och meddelanden få en så fullständig översikt som möjligt av den fackliga verksamheten i landet. att genom sekretariatet uppsamla och förmedla dessa rapporter. att ömsesidigt understödja varandra då arbetsköparna genom lockout söka hindra organisationsarbetet eller arbetarnas försök att förbättra sina avlöningsförhållanden, ävensom vid alla tillfällen då föreningsrätten hotas och arbetarna utestängas vid försök att bilda organisationer, samt vid lönenedsättningar.

Stadgan innehöll också bestämmelser om beslutsordning och kompetens hos organisationens olika organ:

Sekretariatet

Ledningen av landsorganisationens verksamhet tillkommer ett av kongressen och styrelsen för Sveriges Socialdemokratiska Arbetarparti valt sekretariat.

Representantskapet

Representantskapet har till uppgift att mellan kongresserna kontrollera sekretariatets verksamhet samt är mellan kongresserna vid alla viktigare tillfällen landsorganisationens beslutande myndighet. Representantskapet består av representanter för fackförbunden ...

Kongressen

Landsorganisationens högsta myndighet är dess kongress. De anslutna föreningarna äga rätt till kongressen sända två representanter var ...¹⁸

Trots den livliga debatten om LO:s förhållande till det socialdemokratiska partiet under organisationens första år uppställdes aldrig det alternativ som Axel Danielsson från början förordat om arbetarrörelsens uppdelning i en facklig enhetsorganisation och ett socialdemokratiskt parti. I stället integrerades de båda grenarna i en rörelse där den socialistiska strategin underordnades taktiken och där den politiska taktiken i sin tur snart underordnades valtaktiken. Tydligast kom denna svaghet fram i samband med arbetsköparnas offensiv mot arbetarklassen under tiden 1908 till 1909.

De skadliga följderna av det ömsesidiga beroendet underströks eftertryckligt i samband med summeringen av 1909 års storkonflikt på 1909 års LO-kongress. Flera talare menade att LO-ledningen försummat tillfället att gå till motattack mot kapitalets offensiv 1908 av valtaktiska skäl. Att göra kanske onödiga eftergifter 1908 endast för att ‘rädda valen’ var ‘en högst besynnerlig logik för Sveriges organiserade arbetare’ menade en talare, och Axel Karlsson i

¹⁸ LO:s stadga 1898. Liksom senare program och stadgar i Arb. ark.

Grov- och Fabriksarbetarförbundet menade också att arbetarklassen 1908 ' varit bättre rustad till en storstrejk men hänsyn togs till riksdagsmannavalen.'

Trots dessa brister kunde LO och framför allt dess förbund spela en betydelsefull roll som understödjare i många av tidens talrika konflikter.

II

Först på LO:s 4:e kongress 1906 förekom öppen kritik mot ledningens och särskilt LO-ordföranden Lindqvists kapitulationspolitik i ett par större konflikter. Från Stenhuggeri-arbetarförbundet framlades en motion som bifölls av kongressmajoriteten mot sekretariatets avslagsyrkande.

Kongressen uttalar sitt ogillande av representantskapets beslut den 21-22 nov. 1904 då representantskapet uppdrog åt landssekretariatet att helt och hållet indraga understödet för de i mellersta Bohuslän i konflikt indragna stenhuggarna .. .

Att på ett sådant sätt av organisationernas organisation bli tvingad till underkastelse på nåd och onåd ... måste leda till att en demoralisation inom Landsorganisationen måste bli följd, då solidariteten sviker sin plikt i det kritiska ögonblicket.

En motion med liknande innehåll från Transportarbetarförbundet stöddes också av kongressen.

En lång rad av de motioner som gällde stadgeändringar krävde att LO skulle bli en 'anfallsorganisation'. Detta gäller för alla kongresser fram till 1936 då de heltidsanställda funktionärerna för första gången kunde utöva ett dominerande inflytande på kongressen.

Dessa initiativ vann inget gehör i ledningen och i stället strävade man att minska organisationens understödspflicht vid strejker. När ordet 'arbetsköpare' 1922 byttes mot 'arbetsgivare' i stadgans första paragraf skedde det på förslag av en ledning som för egen del sedan länge tänkt i den härskande klassens termer och nu fann det naturligt att också i stadgan acceptera dess språkbruk.

1931 framfördes en rad motioner som krävde att LO i enlighet med sitt uttalande från april 1928 skulle verka för avskaffande av den strejkförbudslag som var 'fotad på samma princip som Åkarpslagen.' Förslagen avvisades nu liksom i fortsättningen. Strax efter Adalsmassakern var emellertid klassmotsättningarna så stora att ledningen fann för gott att ge vika för kongressens krav på upplösning av 1928 års 'arbetsfredskommitté.'

III

Till 1936 års kongress framlades en rad motioner som krävde att samarbetet med SAF som börjat under våren skulle avbrytas. De avvisades dock under hänvisning till att man genom dessa förhandlingar skulle kunna nå fram till en lösning av stridsfrågan kring § 23.

De flesta motionerna till denna kongress gällde dock en annan och betydligt känsligare fråga. Vid bouppteckningen efter LO-ordföranden Edvard Johansson avslöjades att han ägde två aktieposter i Grängesbergsbolaget och Stockholms Enskilda Bank på sammanlagt 118 000 kronor.¹⁹ När man samtidigt påminde sig LO-ledarens agerande i samband med avtalsupp-görelserna alltifrån 1928 års gruvstrejk kom aktieinnehavet i en synnerligen tvivelaktig dager. 1929 bedrev LO-ledaren ett framgångsrikt fraktionsarbete på Gruvindustriarbetarförbundets

¹⁹ Som jämförelse kan nämnas att årslönen för genomsnittliga LO-medlemmar 1936 låg mellan 2 000 och 2 500 kronor.

kongress och kommunisterna som var i majoritet bland förbundets medlemmar uteslöts från alla förtroendeuppdrag. 1931 var Edvard Johansson initiativtagare till uteslutningen av avdelningarna i Kiruna och Malmberget ur förbundet. 1933 satt LO-ordföranden med i den medlingskommission som beslöt om drastiska lönesänkningar vid grängesbergsbolagets gruvor osv.

I hela 86 motioner krävdes nu att kongressen skulle besluta att förtroendemän och funktionärer i LO skulle förbjudas att inneha aktier i 'kapitalistiska företag' och att 'mångsyssleriet' skulle stoppas. Betecknande för den stämning som gjorde sig gällande på kongressen är en motion från Grov- och Fabriks avd. 574 i Vaggeryd:

Studerar man närmare inkomsterna och huru de tillkommit och stigit under olika år, så kan man konstatera, att under krisåren, då arbetarnas löner reducerades, steg samtidigt LO-chefens förmögenhet. Om man betänker att Edvard Johansson parallellt härmed oftast tillstyrkte förslag om kraftiga reduceringar av olika arbetargrupperns löner, ja i vissa fall dikterade för arbetarna att antaga desamma då faller domen hård över förre LO-ledaren. En person som innehar aktier i ett företag, är givetvis intresserad av att detta företag ger så mycket profit som möjligt. Så var det väl också med Edvard Johansson.''²⁰

IV

Det intressanta med dessa 86 motioner är att de nästan alla innehåller mer eller mindre socialistiska tankegångar. De etablerade LO-historikerna brukar emellertid, med förbigående av 'affären Edvard Johansson' betrakta just 1936 års kongress som en vändpunkt beträffande fackföreningsrörelsens inställning till det kapitalistiska samhället. Hur kan man då komma till en sådan slutsats?

Orsaken måste sökas utanför själva kongressen. I Saltsjöbadsförhandlingarna hade ju de nothinska förslagen om ändrade omröstningsregler och en ansvarsfull och centralstyrd lönepolitik lämnats utanför förhandlingarna. Uppgiften att intro, ducera dessa problem på kongressen föll på de båda förhandlingarna från Metallindustriarbetarförbundet. I en motion från Metallindustriarbetarförbundets styrelse hade de nothinska för, slagen vävts in och omformulerats för att bättre motsvara stämningarna på kongressen. Kravet som egentligen gick ut på att fackföreningsrörelsens demokratiska karaktär skulle sprängas och rörelsen inordnas som en lojal del av den kapitalistiska staten, hade alltså i motion nr 224 sammanvävts med oklara socialistiska vändningar och fraser om 'industriella rov. riddare'. I motionens allmänna motivering hette det bl.a.:

Med ökat inflytande följer ökat ansvar för det helas väl... fackföreningsrörelsen kan inte försvaga denna grundval, genom att betrakta sig själv såsom stående utanför samhället. Den måste i stället lägga samhällssynpunkter på sitt handlande, bortse från gruppsynpunkter, och verka i positiv och samhällsupbyggande riktning ... Därav följer att fackföreningsrörelsen måste medverka till näringslivets sunda utveckling och stärkande ...

Denna borgerliga programförklaring som beträffande 'näringslivets sunda utveckling och stärkande' helt överensstämde med arbetsköparnas egen målsättning innebar en fullständig omorientering av fackföreningsrörelsen. Den skulle inte längre vara en arbetarnas intresseorganisation, (bortse från gruppsynpunkter) utan i stället inordnas i det kapitalistiska systemet.

I motionen krävdes en stadgeändring som skulle möjliggöra en 'enhetlig lönepolitik' och den nothinska kommitténs krav på återhållsam lönepolitik hade formulerats som ett krav på 'so-

²⁰ Liksom följ. motioner och yttranden publ. i resp. kongressprot. Arb. ark.

cialistisk (solidaritetsbetonad) lönepolitik'. Det 'socialistiska' inslaget skulle bestå i en strävan mot 'likartade levnadsbetingelser för olika arbetargrupper'. Tvärt emot fackföreningsrörelsens gamla strävan att utjämna förhållandena inom hela folket hade kapitalistklassen här lämnats utanför jämlikhetssträvandena. När man alltså undersöker vad metalledningen menar med 'socialistisk lönepolitik' finner man att den solidariska lönepolitik som Industria förespråkade 1905 med lika stor rätt kan kallas socialistisk.

I sitt utlåtande över motionen förklarade sekretariatet som första och andra punkt att det i motionen yrkades på

att fackföreningsrörelsen skall stödja kravet på samhällelig kontroll över näringslivet;

att fackföreningsrörelsen bör eftersträva vidgat inflytande för de anställda i fråga om företagens skötsel och ledning.

Mitt bland kraven på 'kooperativa produktionsföretag' och annat upptogs de punkter som var motionens huvudsyfte. I punkt 4 och 5 förklarades alltså att motionärerna önskade 'en solidaritetsbetonad lönepolitik' och 'vidgat inflytande för LO över lönerörelserna.' Här innefattades alltså den ändring av omröstningsreglerna och den centralisering som den nothinska kommittén krävt.

Landssekreteriatets sätt att framföra motionens krav var i själva verket så försåtligt att kongressdeltagarna inte kunde få klart för sig att den dolde några av de största stridsfrågorna i 30-talets fackliga debatt. Ingen tyckte sig ha anledning att motsätta sig en utredning som syftade till att ge arbetarna vidgad bestämmanderätt på arbetsplatserna. Strax före lunchpaus klubbades det historiska beslutet utan debatt. Dessförinnan hade man i flera timmar fört en häftig debatt om arbetslöshetsfrågorna. Det är svårt att frigöra sig från intrycket att LO-ledningen vid genomdrivandet av nyorienteringen 1936 förde kongressdeltagarna bakom ljuset.

V

Den kommitté som tillsattes för att inkomma med förslag valdes av sekretariatet bland de fackföreningsbyråkrater som under hela trettioåret aktivt understött en centralisering och avdemokratisering av fackföreningsrörelsen. Bland de tongivande i den s.k. 15-mannakommittén märktes August Lindberg, Ragnar Casparsson, Torvald Karlbom och senare Gunnar Sträng.

Under tiden fram till 1941 års kongress vidtog nu en intensiv propaganda i pressen för klassamarbetsideologin och 'Saltsjöbadsandan'. Propagandan tog även sikte på historieskrivningen. 1941 nytrycktes t.ex. 1882 års program för 'arbetarföreningar' i 20 000 exemplar att användas i ABF. Detta program som författats av doktor Nyström, var alltigenom borgerligt och dess ideologi bekämpades också av 80-talets socialistisk banbrytare. Genom att nu presentera det som 'Sveriges förstäv fackliga program' visade den socialdemokratiska ledningen att den var beredd att vrida klockan tillbaka och inta samma ståndpunkt som 80-talets antisocialister.

VI

Sommaren 1941 var LO:s nya program och stadga färdiga. Programmet bar namnet Fackföreningsrörelsen och näringslivet och omfattade nära 300 sidor. Det inleddes med en om. fattande historik över fackföreningsrörelsen och innehöll också en del synpunkter om arbetsrätten. I kapitlet om fackförenings. rörelsens uppkomst förekommer en del tidstypiska

kannstöperier som inte är invändningsfria. Man dryftar således religion och ras som möjliga förklaringar till 'industrialismens' och därmed fackföreningsrörelsens uppkomst.

Måhända är det icke alldeles utan sitt intresse, att gränserna för industrialismen och fackföreningsrörelsens utbredning tämligen nära sammanfaller med gränserna för den reformerta kyrkans område. Det skulle sannolikt vara en förhastad slutsats, att protestantismen utgjorde en av de direkt verksamma faktorerna i den utveckling, som framkallat industrialism och fackföreningsrörelse. Å andra sidan är det ingalunda utan vidare givet att förhållandet är en ren slump. Måhända kunna i stället alla tre företeelserna föras tillbaka på vissa andra gemensamma orsaker. Det är lätt att iakttaga, att de angivna gränserna äro gemensamma med gränserna för den s.k. nordiska rasens utbredning.

Att på detta sätt förklara både kapitalismen och fackföreningsrörelsen ur rasförhållanden är säkert oriktigt. Den moderna fackföreningsrörelsen uppstod i England vars inbyggare åtminstone enligt Hitler inte tillhörde 'den s.k. nordiska rasen' och rörelsens gränser sammanfaller visst inte med den 'nordiska rasens' påstådda utbredning.

I kapitlet om Staten och Fackföreningsrörelsen finns en arbetsrättslig översikt. Det förklaras där att staten i arbetarrörelsens 'barndom' uppfattades som 'den härskande kapitalismens maktapparat'. Nu är emellertid förhållandena annor lunda. 'Vår sociala revolution har fullbordats under fem årtionden' (D.v.s. i huvudsak under 1890 till 1917 års många högerregimer!) Man förklarar också att fackföreningsrörelsen aldrig haft någon 'principiell motvilja mot staten' alltså inte heller under den tid då den uppfattades som 'den härskande kapitalismens maktapparat.' För att bevisa att staten i Sverige inte är 'ett instrument för kapitalistiskt förtryck' tiger man om arbetarklassens oavlåtliga kamp mot försöken att med hjälp av staten krossa och förlama fackföreningarna. Högerförslagen 1910 och 1911 blir förslag i syfte att 'främja arbetsfreden'. I stället för att avslöja att partimedlemmarna och de fackliga ombuden 1917 vände sig mot all lagstiftning mot strejker talar man bara om 'meningsskiljaktigheter mellan de närmast intresserade parterna'. De 'farhågor' som arbetarklassen hyste om 1928 års lagar 'har dessbättre inte besannats' och motståndet har nu bortfallit.

För att bevisa att staten genom lagstiftningen städse uppträtt demokratiskt och neutralt och med stöd från arbetarklassen tvingas sålunda 15-mannakommittén till de grövsta historieförfalskningar. Genom att tuga om arbetarrörelsens kampraditioner gör den helt enkelt den 'nya' arbetarrörelsen urarva.

Under rubriken 'Förenings- och förhandlingsfriheten, en värdefull tillgång,' dryftar man ironiskt nog nödvändigheten av att avskaffa medlemmarnas rätt att godkänna eller förkasta avtalsförslag. Den nothinska kommittén betecknade ju införandet av normalstadgan som ett betydelsefullt steg, påpekar man. I och med införandet av den nya normalstadgan har därför skälen att lagstifta fallit bort.

Om paragraf 23 heter det nu, tvärt emot vad som sades efter Saltsjöbadsavtalet 1938 att detta avtal inte är 'sista ordet.' Men:

Huvudavtalet är ett betydelsefullt tecken på arbetsgivarnas växande insikt och större förståelse för psykologiska faktorer av den största vikt. En förutsättning för att arbetaren skall känna samhörighet med det företag han tjänar är nämligen, att han kan räkna med fortsatt anställning så länge han fullgör de skyldigheter, som åvilar honom. Han måste veta, att han icke kan avskedas på osakliga grunder ...

Detta att arbetaren får fortsätta att tjäna sitt företag så länge det inte finns några sakliga d.v.s.

ekonomiska skäl att avskeda honom är dock knappast någon nyhet från 1938 utan har alltid varit den ordning som hotat en arbetare alltifrån kapitalismens barndom.

I avsnittet om företagsdemokrati eller 'industriell demokrati' som för kommittén är en fråga om att 'knyta arbetaren närmare till företaget' citerar man ett yttrande av Branting i statsrådsprotokollet 1920 där det verkliga syftet med företagsdemokrati framstår helt öppet:

genom själva sin organisatoriska form måste den (företagsdemokratin) fästa arbetarna närmare vid produktionen och sålunda i hela samhällets intresse skapa en ny sporre till densammans ökning. (29/6 1920.)

Beträffande den 'solidariska lönepolitiken' som skulle motivera LO:s centralisering är kommittén förvånansvärt försiktig. Man hänvisar i första hand till socialpolitiken som ett instrument för omfördelning och den under senare år vitt spridda missuppfattning den 'solidariska lönepolitikens' utjämnande möjligheter avfärdas helt riktigt:

Arbetarna i den sistnämnda industrin (låglöneindustrin) få emellertid icke bättre löner, därför att deras kamrater inom en mera gynnad näringsgrupp avstå från sina möjligheter att ytterligare förbättra sin ställning.

Att man här alltjämt kunde säga sanningen om de lönepolitiska mekanismerna berodde väl främst på att motsättningarna ännu inte skärpts så att det var nödvändigt att hetsa olika arbetargrupper mot varandra med hjälp av den 'solidariska' lönepolitiken. Men försiktigheten berodde nog också på att SAF just i samband med byggnadsarbetarlönerna öppet förespråkade den solidariska lönepolitiken för att skydda profitterna. I Industria nr. 2 1941 skrev man t.ex.:

En lönepolitik som låter en av omständigheterna gynnad arbetargrupp hålla sig kvar på en hög lönenivå, som måste ha skadlig in' verkan på pris- och levnadskostnader är inte solidarisk.

I den solidariska lönepolitikens namn krävde därför Industria att 'ackordsförtjänsterna nedbringas till rimlig höjd över timlönerna, som även de behöva någon reduktion.' Industrias entusiasm för den solidariska lönepolitiken var pinsam för dess förespråkare i LO-ledningen och det var väl helt enkelt politiskt omöjligt att nu ställa sig bakom den i många arbetares ögon komprometterade parollen om 'solidarisk' lönepolitik.

VII

Trots detta föreslog kommit ten att LO:s stadga skulle ändras så att sekretariatet får överinseende över organisationernas politik.

Detta innebar inte bara att sekretariatet i fortsättningen skulle bestämma över lönerörelserna och LO:s allmänna politik. Man ville också att rätten att besluta om strejk i stor utsträckning skulle överföras till den högsta LO-ledningen. För att igångsätta strejk omfattande mer än 3 % av organisationens medlemmar skulle i fortsättningen fordras sekretariatets tillstånd. Om en strejk kunde antas föranleda lockout för mer än 3 % av en organisations medlemmar skulle bestämmanderätten också tillkomma sekretariatet.

Stadgeförslaget innebar också att endast de förbund som inskrivit vetorätten i sin stadga hade rätt att tillhöra LO. Att avskaffa demokratin blev det inträdes-krav som LO i fortsättningen ställde upp.

I stadgeförslagets första paragraf fastslogs att LO bl.a. skulle verka för:

att de anslutna organisationernas fackliga verksamhet bedrivs efter enhetliga linjer och under solidarisk samverkan, med beaktande av gemensamma intressen och under hänsynstagande till den enskildes rätt och samhällets berättigade krav.

I fortsättningen stadgades en lång rad nya maktbefogenheter som nu överflyttades från förbunden till LO. För varje vanligt fall av strejk fordrades sekretariatets tillstånd och där bestämdes också om utbetalande av konfliktunderstöd.

I representantskapet diskuterades förslaget på ett extra sammanträde den 10-12 juni 1941. Överhuvudtaget hade medlem marna aldrig fått tillfälle att yttra sig över förslaget. Även i representantskapet ville förslagens tillskyndare uppenbarligen hindra att de viktigaste punkterna ändrades. Sekretariatet förklarade alltså, utan att ställa proposition på förslaget, att ingen punkt kritik fick framföras mot förslaget. August Lindberg yttrade:

om någon vill framföra ett ändringsyrkande, skulle detta framläggas skriftligen, men sådana förslag skola inte ställas under proposition vid mötet, utan hänskjutas till sekretariatet som har att med eget utlåtande förelägga desamma på kongressen. Den proposition som ställes skulle alltså avse, huruvida representantskapet i princip godkänner eller avslår 15-mannakommitténs förslag.²¹

De som hade kritik mot delar av den nya stadgan och programmet hade alltså inte möjlighet att föra fram den och få understöd för sin ståndpunkt genom ett uttalande av representantskapet.

Mot Casparssons påståenden att det inte fanns något att diskutera utan att förslaget endast stadfäste den praxis som gällde inom fackföreningsrörelsen vände sig flera talare. Sven Ekström förklarade att sekretariatet tvärt om enligt gällande praxis inte hade makt att

utesluta ett fackförbund ur LO eller haft rätt att vid förhandlingar inom en viss industri förelägga ett förslag till uppgörelse utan att ta hänsyn till den ståndpunkt ett förbunds ledning intagit. Inte heller hade landssekretariatet haft rätt att bestämma över de anslutna förbundens politik... Man vill driva fram nya organisationsformer utan att medlemmarna fått tillfälle att yttra sig.

Vid försvaret av förslaget gick sekreteraren Ragnar Casparssom längst i demagogi. För att ha rätt att kalla sig demokrat måste man godta att den fackliga handlingsfriheten beskas:

Det innebär att man accepterar demokratin, då man kan tänka sig en lagstiftning som även begränsar fackföreningsrörelsens handlingsfrihet. Gör man inte det, är man bara en halv demokrat.

Den som höll fast vid fackföreningarnas frihet mot reaktionens hets under trettioalet var alltså odemokratisk. I polemik mot en talare som förmenade att LO:s nya programförklaring var borgerlig deklarerade Casparsson:

Vi utgå från den klart socialistiska meningen, att kapital och arbete, som äro de nödvändiga förutsättningarna för ett samhälles förkovran och utveckling, skola ha samma rättskapacitet i företaget.

Efter en livlig debatt under tre dagar beslöt representantskapets majoritet att tillstyrka förslaget.

VIII

För att eliminera de revolutionära och radikala arbetarnas motstånd mot fackföreningsrörelsens alltmera borgerliga politik hade redan Edvard Johansson företagit drastiska åtgärder. I samband med att den borgerliga hetsen mot kommunistpartierna skärptes i den kapitalistiska världen 1933 vidtog också LO-ledningen en rad åtgärder. Vid samma tid som Hitler i Tyskland inledde sin terror mot kommunisterna sände LO-ledningen ut ett cirkulär till landets samtliga fackföreningar där det förklarades att kommunistiska arbetare eller arbetare som stödde kommunisterna inte hade rätt att tillhöra fackföreningarna. De fackföreningar som

²¹ I LO:s arkiv.

protesterade hotades med uteslutning. Under hela 30-talet fortsatte den borgerliga hetsen mot kommunister och i en del förbund uteslöts mer eller mindre stadgeenligt de revolutionära arbetarna både från medlemskap och förtroendeuppdrag. I det största förbundet Metallindustriarbetarförbundet gick man mera grundligt till väga. Där utsändes i början av 1941 cirkulär nr 3 där det förklarades att kommunistiska arbetare inte hade rätt att inneha förtroendeposter. Om de trots detta valdes skulle valförrättningen förklaras ogiltig och icke-kommunister skulle insättas i deras ställe. Samma ordning tillämpades för arbetare som 'bedrev kommunistisk verksamhet'. I god tid före kongressen hade sålunda de revolutionära arbetarna eliminerats från fackliga förtroendeuppdrag och därmed minskades också motståndet mot LO:s nya linje.

Det gällde nu att lotsa förslaget förbi det sista hindret, 1941 års LO-kongress. Kongressbehandlingen inleddes med att Casparsson gjorde en allmän orientering utan tidsbegränsning.

Man måste ha klart för sig att Sverige 1941 präglades av en fosterländskhet och chauvinism som överträffade 1914 års borgfredsanda. Det nya fackföreningsprogrammet betraktades närmast som arbetarklassens lojalitetsförklaring mot fosterlandet och den nationella produktionen. Ett lägligare tillfälle för att införa ett borgerligt fackföreningsprogram kan knappast tänkas. Förslagets kritiker karaktäriserades närmast som opålitliga demokrater.

För att visa att arbetarrörelsen aldrig varit revolutionär lämnade Casparsson ingen möda ospard:

Den svenska arbetarrörelsen har heller aldrig varit revolutionär i ordets gamla mening. Den första kända arbetarföreningen, som bildades i Stockholm 1845 angav i sina stadgar att föreningen hade bildats till åminnelse av Hennes Kungliga Höghet Prinsessan Charlotta, Eugenia, Augusta, Amalia, Albertinas första nattvardsgång. Det kan väl inte sägas annat än att föreningen fyllde alla anspråk på lojalitet mot samhällsmakten ...

I debattens inledning uppträdde riksdagsmannen och ordföranden i Typografförbundet Sigvard Cruse som huvudopponent. Sedan starka påtryckningar utgått från LO-ledningen förmåddes han till slut uppge sitt motstånd. För att om möjligt undvika en reservation från de två kommunister som företrädde Grov- och Fabriksarbetarförbundet tog LO:s advokat Arnold Sölven kontakt med Valter Andersson, som var ordförande i grovarbetarnas stockholmsavdelning, för att förmå de båda kommunisterna att avstå från att reservera sig. Anbudet avvisades.

Utifrån landet kom flera motioner där det krävdes att förslaget skulle avvisas. Från de strejkande arbetarna vid Trelleborgs gummifabrik kom ett telegram:

Trelleborgs gummiarbetare framför sina hälsningar. Vi hyllar den frihet som ännu finns kvar.

Carl Bengtsson, en av de få förbundsledare som under trettioalet uppträdde mot nazism och klassarbete, ville inte tro dem som påstod att förslaget endast stadfäste den ordning som gällde:

Men det framhålles samtidigt, att det är absolut nödvändigt att förslaget antages för att fackföreningsrörelsen skall kunna undgå lagstiftningsåtgärder ... Detta senare måste betyda att man åsyftar något nytt, att fackföreningsrörelsens konstitution skall ändras till andra samhällsgruppers behag och möjligen också nytta ... 'Samhällets berättigade krav' varom stadgeförslagets ingress talar kan dölja många obehagligheter för arbetarklassen, som uppenbaras först längre fram.

Med stor majoritet beslöt LO-kongressen slutligen att avskaffa den frihet som ännu fanns

kvar.

Arbetsrätt och klassamarbete mellan två imperialistiska krig

Utom att bourgeoisin lockar till sig socialdemokratin, uppträder bourgeoisin i kritiska ögonblick och under vissa förhållanden på arenan även med den fascistiska regimen ... Mer eller mindre utvecklade tendenser och frön till fascistisk rörelse finns numera nästan överallt. Klassamarbetsideologin, som är socialdemokratiens officiella ideologi, har många beröringspunkter med fascismens ideologi ...

Ur resolution vid Kommunistiska Internationalens 6:e världskongress 1928

I

Mot slutet av 1800-talet övergick världskapitalismen i sitt imperialistiska skede. Denna utveckling möjliggjordes av det hopade kapitalets koncentration på allt färre händer. I de ledande kapitalistiska länderna uppstod redan under 1890-talet monopolistiska företag. Under den närmaste perioden sammansmälte så industrikapitalet med bankkapitalet till en centralisering i form av finanskapital. Kapitalexporten blev nu ett dominerande drag i de ledande monopolkapitalistiska ländernas ekonomi. Detta nödvändiggjorde i sin tur bildandet av internationella truster och karteller vilka under inbördes kamp och med hjälp av militärt våld delade och lade under sig världens marknader. Liksom i andra länder började i Sverige den snabbt växande monopolkapitalismen visa tendenser till att växa samman med den borgerliga staten. Monopolkapitalisterna började i allt högre grad mobilisera staten för att på olika sätt slå vakt om sin makt. En statsmonopolistisk kapitalism började redan under 1900-talets första decennium göra sig märkbar genom förstärkning av fallfärdiga eller tillfälligt olönsamma kapitalistiska företag. Redan 1904 lade den Boströmska högerregeringen fram ett förslag om förstärkning av de lappländska malmfälten. Snart började också staten att inlösa de mindre lönsamma privata järnvägarna sedan det ursprungliga materialet slitits ned. 1915 förstärktes genom Hammarskjöldregeringens försorg även tobaksindustrin och

Tobaksmonopolet bildades. Även här hade nedslitningen av produktionsmedlen ställt de tidigare ägarna inför nödvändigheten av kapitalkrävande nyinvesteringar. Under Hammarskjöld's tid tog sig kapitalismens 'förstärkning' uttryck i subventioner, skattelättnader och statliga lönerregleringar som gynnade de monopolistiska företagen.

Regeringen Hammarskjöld som innehöll en grupp ledande monopolkapitalister med Wallenberg och Broström i spetsen kan sägas vara banbrytare då det gällde att etablera samverkan mellan monopolkapitalet och staten. Också utrikespolitiskt förstod utrikesminister Wallenberg att utnyttja Sveriges ställning som icke krigförande nation för att själv skaffa sig beställningar från båda de krigförande sidorna.

Det första världskriget var ett imperialistiskt krig där storbourgeoisins chauvinism smittade av sig på socialdemokratiens revisionistiska eller öppna borgerliga överskikt till den grad att det inte bara övergav den proletära internationalismen utan var och en på sitt håll slöt upp bakom imperialistregeringarna. I Sverige slöt Branting genom Kisatelegrammet upp bakom regeringen Hammarskjöld.

Även i den högsta LO-ledningen spred sig den nya 'borgfredsandan'. I ett cirkulär 1916 förklarade LO att man nu måste överge 'den öppna konfliktens taktik'. Denna gång var man dock ute i tidigaste laget. Arbetarnas lönekamp intensifierades i stället i samband med

krigsslutet och 1918 kunde man återerövra en del av vad kapitalet tillskansat sig i form av ökade profiler. Arbetarna ökade 1918 sin andel av produktionsresultatet genom att lönesummorna steg med ca. 45 milj. kronor. Även LO fick medge att det skett tack vare strejkaktionerna.

Hösten 1919 blåste en proteststorm upp mot LO-ordföranden Herman Lindqvist. Protesterna gällde dels LO-ledarens samarbete med ledande kapitalister under de kritiska åren 1917 till 1918 dels hans engagemang i en rad gulaschföretag under kriget. I januari 1920 trädde Lindqvist frivilligt tillbaka från posten som LO-ordförande. I högre grad än någon annan hade han inverkat på LO:s politik ända från sekelskiftet. Hans inflytande hade fört fram de mest borgerliga elementen i fackföreningsrörelsen till de främsta posterna. Både Arvid Thorberg och Edvard Johansson kom till LO-ledningen under Lindqvists tid. På ett ödesdigert sätt länkade Lindqvist personligen Landsorganisationen i borgerlig riktning.

II

Det revolutionära uppsvinget under det imperialistiska krigets slutskede berörde de flesta kapitalistiska länder. I Ryssland hade bolsjevikerna skapat ett parti av ny typ — olikt Andra Internationals västeuropeiska partier — ett parti som utan tvekan tog upp kampen mot det imperialistiska kriget. Med hjälp av detta parti krossade folket i oktoberrevolutionen gods-ägar- och kapitalistväldet och upprättade den första socialistiska arbetar- och bonde-republiken.

I Sverige fanns det även i den socialdemokratiska partistyrelsen personer som ansåg att man nu borde 'göra rent hus med det borgerliga samhället.'²² Men det borgerliga samhället överlevde, inte minst genom att Branting och Lindqvist vände sig mot de folkliga kraven på en socialistisk republik och under samförstånd med de öppet borgerliga partierna länkade in massrörelserna i lagbundna former.

Den socialdemokratiska klassarbetspolitiken splittrade arbetarna i avgörandets stund och pånyttfödde den sammanstörtande kapitalismen.

När socialdemokraterna 1920 för första gången bildade en egen regering blev dess uppgift att förvalta och vidareutveckla ett system där monopolkapitalet redan börjat förena sig med statens politiska makt. För att lugna arbetarna tillsatte Branting 1920 en utredning om 'industriell demokrati.' Det var en avledningsmanöver och den utredning som bl.a. Wigforss och Lindqvist framlade 1923 ledde aldrig till något resultat. Samtidigt och i samma syften tillsattes en 'socialiseringsutredning'. Kommittén upplöstes 1936 utan att överhuvudtaget avge något betänkande.

III

I Tyskland hade socialdemokrater som Noske och Ebert med hjälp av kejsrerliga generaler krossat 1918 års uppror och räddat den tyska storbourgeoisin. I samband med att de tyska socialdemokraterna bildade regering tillkom en kollektivavtalslag. Den blev genast ett propagandamässigt slagträ mot arbetarna också i Sverige. I Social-Demokraten d. 4/9 1919 skrev östen Undén:

Jag kan för övrigt hänvisa till andra länder där arbetarne ingalunda hysa sådan misstro som här mot allt vad avtalslagstiftning heter ... Det kanske intresserar er att höra att när fackföreningsfolket i Tyskland fick ett så utomordentligt inflytande genom revolutionen, skyndade sig dess represen-

²² Olof Olsson. Cit. efter *Statsvetenskapliga studier*, 1944.

tanter i regeringen att såsom en bland sina första lagar utfärda en förordning just om kollektivavtal. Denna lag är undertecknad av Ebert ... och det torde bevisa, bättre än långa utläggningar att en avtalslagstiftning kan vara till gagn för arbetarklassen.

Men vilken var egentligen bakgrunden till den tyska lagen? Så här skriver A. J. Smålan i *Storm och dyning* (1950 sid. 46 f.):

Upprorsandan hade snabbt spritt sig ... och på alla större fabriker bildades arbetarråd som beredde sig att övertaga ledningen ... Det var då arbetsgivarförbundets styrelse på dr Reicherts förslag inbjöd landsorganisationens ledning till överläggning om kollektivavtal, vilket förbundet före kriget principiellt avvisat. Det kom också till förhandlingar och tack vare de socialdemokratiska ledarnas måttfullhet och ansvarskänsla kunde man redan den 15 november ... sluta en överenskommelse mellan de båda centralorganisationerna, sade dr. Reichert, som försäkrade att om det den gången inte lyckats mig och arbetsgivarförbundet att vinna samförstånd med socialdemokraterna så skulle ingen makt i världen ha kunnat förhindra de upphetsade arbetarmassorna att genomföra den socialisering av storindustrin som de krävde, såväl i Ruhrområdet som i Berlin och Oberschlesien.

För att återerövra sina internationella positioner måste det tyska monopolkapitalet tills vidare främst inrikta sig på att minska de arbetandes andel av produktionsresultatet och höja produktionen. Här uppträdde nu de socialdemokratiska ledarna på monopolkapitalets sida och utlöste om det var nödvändigt öppen borgerlig terror mot revolutionära arbetare.

1923 upphävde Stresemanns liberal-socialdemokratiska regering lagen om 8-timmarsdag d.v.s, revolutionens mest påtagliga landvinning. För stora arbetargrupper utsträcktes arbetstiden nu till 78 timmar per vecka. Den 3 augusti 1923 skrev det socialdemokratiska huvudorganet Vorwärts:

Fackförbunden är beredda att utöva hela sitt inflytande för att erforderligt övertidsarbete blir utfört såväl i gruvorna som inom andra industrigrenar. Den socialdemokratiska riksdagsfraktionen har inte lämnat någon i tvivelsmål om, att den skall sätta in hela sin auktoritet för att åstadkomma övertidsarbete, så att produktionen ökar, vilket är i det tyska näringslivets intresse ...

Sedan rikspresident Ebert samma år sänt 60 000 riksvärnsknektar för att med våld störta den delstatsregering som valts av den sachsiska lantdagens majoritet, blåste en massrörelse upp bland Tysklands arbetare. Delstatsregeringen i Sachsen hade vägrat upplösa de driftsråd och kontrollutskott som arbetarna bildat och det var anledningen till interventionen. I en rad stora socialdemokratiska organisationer krävde medlemmarna att Ebert skulle uteslutas ur partiet. Vid 1924 års partikongress förklarade dock ordföranden att kongressen inte hade befogenhet till detta.

Långt innan Fritz Ebert blev socialdemokratisk partisekreterare och slutligen president hade han varit sadelmakare, och tillhörde alltså detta yrkes fackförbund. Den 20 november 1923 kunde man läsa följande meddelande i förbundstidningen Sattler-Tapezierer- und Portfeuille-Zeitung:

På förslag av bisittarna i förbundsstyrelsen beslöts att utesluta medlemmen Fritz Ebert, bok nr. 16229, emedan han brutit mot stadgarnas paragraf 4 moment a)

Förbundsstyrelsen
Enligt uppdrag (Peter Blum)

Den återopade paragrafen lyder: Förbundets ändamål är att tillvarata och främja sina medlemmars andliga och materiella intressen genom sammanslutning till en gemensam kamporganisation, vars mål är att förverkliga socialismen ... Medlemmen Ebert har genom fullmaktslagen till riksstämman samt genom att underteckna marschorder mot det proletära Sachsen gått emot det mål som

är socialismens förverkligande.

I presidentvalet 1932 ställde sig socialdemokraterna bakom Hindenburg, som sedan kallade Hitler till rikskansler.

Riksvärnets blodbad på arbetslösa i Freiburg blev också en förövning för den terror som med de socialdemokratiska ledarnas stöd röjde vägen för den tyska reaktionen fram till maktövertagandet 1933.

IV

För att lösa de skärpta motsättningarna tvingades monopolkapitalet i alla länder under 20-talet att mera fullständigt mobilisera den borgerliga staten. Man sökte främst att använda lagstiftning till sin hjälp, men strävade samtidigt efter att förändra och anpassa arbetarnas klassorganisationer. Under slutet av tjugotalet förändrades den politiska överbyggnaden i de ledande monopolkapitalistiska länderna på ett i grunden likartat sätt. För att minska motståndet mot 'rationaliseringarna' förvandlades, ofta med lagstiftningens hjälp, arbetarnas traditionella klassorganisationer till klassamarbetsorganisationer.

1927 tog den engelske industriledaren Sir Alfred Mond initiativet till en konferens mellan ledande monopolkapitalister och representanter för fackföreningarna. Enligt initiativtagaren var syftet 'att rycka upp näringslivet ur dess vikande konjunkturer.' Mondkoncernen kontrollerade ett 70-tal företag med tyngdpunkt i krigsindustrin.

I januari 1928 bildades en kommitté med uppgift att förebygga strejker samt att underlätta 'rationaliseringar'. Som resultat kunde redan samma år frivilliga överenskommelser om lönesänkningar träffas för vissa arbetare. I samband med mondkonferensen igångsattes en häftig offensiv mot revolutionära arbetare inom fackföreningsrörelsen.

I hela världen hölls nu liknande konferenser samtidigt som monopolkapitalet gick till öppet angrepp. Mot den inhemska arbetarklassen och de anti-imperialistiska frihetsrörelserna mobiliserade de imperialistiska krafterna på nytt den traditionella chauvinismen i nya och radikala former. I Italien, Polen och Finland begagnade sig den härskande klassen av ultranationalistiska och anti-kommunistiska strömningar för att upprätta en ny fascistisk överbyggnad med varierande nationella drag. Snart följde de japanska och tyska imperialisterna efter. I Förenta Staterna, England och Skandinavien igångsattes ett forcerat lagstiftningsarbete för att förbjuda strejker och förlama arbetarnas klassorganisationer. Lagen om arbetsdomstol i Italien, riksekonmirådet i Frankrike, skiljedomsväsendets utbyggnad i Tyskland och fackföreningslagen i England var liksom 1928 års svenska lag uttryck för denna tendens.

Huruvida imperialisterna för sina syften skulle använda fascismen eller en modifierad borgerlig demokrati berodde på förutsättningar och traditioner i det enskilda landet. Både den fascistiska och den modifierade demokratiska organisationsformen gav uttryck för samma grundläggande ekonomiska och sociala behov. Överallt vände den härskande klassen sina vapen mot arbetarnas klassorganisationer. Terrorn i Japan och Polen, massavrättningarna i Kina och massakern i Ådalen var alltsammans uttryck för den härskande klassens ekonomiska och sociala behov i ett bestämt skede av imperialismens utveckling. För att blottlägga dessa gemensamma drag kan också arbetsrätten tjäna som exempel.

V

Den italienska fascismen som uppstod under början av 20-talet var en borgerlig reaktion mot den skärpta klasskampen. För att skydda sig mot arbetarklassen och för att eliminera det mot-

stånd som lönedepressningspolitiken gav upphov till såg snart den italienska storbourgeoisin fascismen som den enda möjliga lösningen. Den innebar ett tvångsmässigt undertryckande av klasskampen och de vanligaste formerna för denna kamp. Samtidigt som strejker förbjöds 1925 inrättades en ny facklig organisation på korporatismens och klassarbetets grundval. År 1926 upprättades en arbetsdomstol där alla fackliga konflikter skulle lösas samtidigt som straffen för deltagande i strejker skärptes. Den fackliga lagstiftningen gick helt ut på att trygga arbetsfreden.

I den nya arbetsfredslagstiftningen Carta Del Lavoro hette det bl.a.:

De av staten erkända syndikaten garanterar den juridiska jämlikheten mellan arbetare och arbetsgivare ... Korporationerna utgör de produktiva krafternas enhetsorganisation, och representerar däri oförmedlat de olika intressena.²³

De paritetiskt sammansatta korporativa organen representerade sålunda hela folket. Eftersom de enligt den totalitära definitionen i Carta Del Lavoro var ett uttryck för det samlade statsintresset var det helt följdriktigt att de juridiskt betraktades som statliga organ.

För arbetsköparna medförde den fascistiska organisationen påtagliga fördelar. Arbetsfreden garanterades, lönesättningen skedde efter 1927 efter en nästan kontinuerligt fallande skala och produktionsdirektiven innebar att avsättningen i viss utsträckning kunde garanteras. Men det var inte bara den för storkapitalet nödvändiga stabiliteten och förutsebarheten som tillgodosågs. Den fascistiska staten trädde även in med direkta finansiella stödåtgärder.

Om den fascistiska statsorganisationen visade sig väl förenlig med kapitalismens krav och behov, nödvändiggjorde den å andra sidan en fullständig omvandling av arbetarklassens kamporganisationer. Fascismen 'avskaffade' således klasskampen dels genom att proklamera solidaritet mellan klasserna dels genom att förändra de traditionella kamporganisationerna till korporativa organ och slutligen genom att kriminalisera klasskampens vanligaste form, strejken.

VI

En liknande utveckling kan iakttagas i det nazistiska Tyskland. Även här hade den hänsynslösa politiken mot arbetarklassen skärpt motsättningarna under början av 30-talet. Året innan Hitlers maktövertagande hade beväpnade och lagliga nazistiska kamporganisationer överfallit demonstrerande arbetare i Hamburg Altona. 200 arbetare hade mördats. Vid detta tillfälle hade den legala polismakten förenat sig med nazisterna. Följande år röstade de borgerliga partierna för Hitlers fullmaktslagar i förvisningen om att blott en starkt organiserad våldsmakt kunde garantera lugnet, säkerheten och profiterna.

I den svenska mammututredningen från 1935, som avsåg att formulera ett program för den fortsatta arbetsrättsliga lagstiftningen i Sverige finns en redogörelse för utvecklingen i tre andra kapitalistiska länder nämligen Italien, Tyskland och Förenta Staterna. Om näringslivets sociala organisation i det nazistiska Tyskland kan man bl.a. läsa följande:

I stället för klasskamp har nationalsocialismen satt den nationella solidariteten ... I förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare måste de nationalsocialistiska idéerna komma till ett så starkt och allsidigt uttryck att varje återfall in på de marxistiska tankebanorna förhindras... Människorna levde ju kvar i sin gamla tankevärld och deras inställning kunde endast så småningom förändras. Den första uppgiften blev därför att — jämsides med en successiv rättslig reglering av förhållandena på arbetsmarknaden — söka genom uppfostran avvänja dem från klasskampstänkande och i stället

²³ Detta och följande cit. om italiensk och tysk arbetsrätt ur *SOU* 1935:66.

skapa förståelse för folk- och arbetsgemenskapens idéer.

För detta ändamål skapades ett nytt korporativt organ Die Deutsche Arbeitsfront bildad i maj 1933. Inom DAF fick inte förekomma någon 'social skiktning'. Arbetsgivare och arbetare skulle stå sida vid sida. I beskrivningen av denna gemenskap blir t.o.m. Statens Offentliga Utredningar lyrisk:

Icke en särskild kast eller klass utan alla gemensamt skola uppbära kulturen och denna skall komma alla i lika mån till godo. En verklig folk- och arbetsgemenskap — byggd på de gamla germanska rättstankarna om den enes trohet och den andres omsorg — skall skapas mellan alla arbetande tyska män och kvinnor. Denna samhörighetskänsla måste prägla hela det tyska folklivet. 'Folket skall känna pulsslagen av sitt eget blod.' (SOU 1935:66 sid 535)

Vidare hade DAF till uppgift att 'trygga arbetsfreden genom att å ena sidan hos arbetsgivaren söka vinna förståelse för de anställdas berättigade anspråk,' å andra sidan hos de anställda sprida upplysning om möjligheterna för företaget att tillgodose dessa anspråk. DAF hade vidare en rad sociala välfärdsuppgifter på sitt program.

Den rättsliga regleringen av arbetslivet skedde först genom en lag i januari 1934. Liksom i Italien förbjöds strejker och lockouter. I den första paragrafen angavs den nya sociala ordningens grundval:

I företaget arbetar företagaren som ledare, tjänstemännen och arbetarna som hans följeslagare, alla gemensamt för att till nytta för land och folk förverkliga företagens uppgifter.

Vid företagsledningens sida stod ett förtroenderåd vilket inte fick företräda några 'särintressen' utan som enda uppgift hade att stärka och utveckla samarbetet i företaget.

Arbetarnas anställningsskydd var mycket bräckligt. Det var helt underordnat företagens ekonomiska vinstintresse som på alla sätt värnades. En arbetare kunde sålunda uppsägas på grund av

en av ekonomiska skäl betingad sanering, rationalisering eller fusion av företaget, samt minskning av företagens omsättning eller försämring av dess ekonomiska ställning.

Även i detta avseende stod alltså fascismens arbetsrättsliga regler helt i samklang med kapitalintressena. Liksom i Italien var de grundläggande arbetsrättsliga reglerna ett arv från den för-fascistiska tiden och ett uttryck för monopolkapitalets gamla intressen.

Att den arbetsrättsliga lagstiftningen i Tyskland liksom i övriga länder gynnade de härskande kapitalisterna är inte ägnat att förvåna. I Hitlers nya regering hade monopolkapitalet 1933 skaffat sig kontrollen över ekonomi-finans och arbetsministerposterna som alla besattes med ledande kapitalister.

VII

Den svenska fascismen under 30-talet var blott en del av den allmänna borgerliga strömning som fram till 1941 tvingade in fackföreningsrörelsen i arbetsfredspolitik och klassarbete. I Nationella Förbundet, som uppstod ur högerns ungdomsförbund, fanns en rad politiker som under 30-talets första år yrkat på lagstiftning mot fackföreningsterrorn och även förordat nya bestämmelser vid avtalsomröstningarna. Denna del av den svenska nazismen stödde öppet monopolkapitalet. Att inte heller övriga nazistiska organisationer var revolutionära i den meningen att de vände sig mot de ekonomiska makthavarna framgår t.ex. av Svenska National-socialistiska Partiets program från 1930 där man i punkt tre krävde:

Organiserandet av samtliga arbetsgivare och arbetare ... till av staten erkända och kontrollerade

facksammanslutningar (korporationer) med av statlig lagstiftning reglerad självstyrelse. Det enskilda initiativet uppmuntras och privategendomen ställes under statens beskydd. Det finnes endast ett sätt att skapa en sund samhällsorganisation: att till grundval för densamma lägga näringslivets utveckling inom alla dess grenar.²⁴

Under punkten Social Folkgemenskap heter det bl.a.:

Målmedvetet arbeta för social rättvisa. Åtgärder för att göra de i företagen arbetande ekonomiskt intresserade i desamma — vinstandelssystem — till förhindrande av för alla parter ruinerande strejker och lockouter ... överlåtande åt de statliga facksammanslutningarna att fördela arbetskraften inom respektive yrken ...

I den nationalsocialistiska staten upphäves den ekonomiska nävrätten ... Arbetsgivarnas egennyttan och svaret därpå, den skärpta klasskampen, äro sjukdomar hos en urartad ekonomi i ett kraftlöst samhälle ... Arbetslönerna skola bestämmas såväl med hänsyn till näringslivets bärkraft som arbetarnas välbefinnande. Strejker och lockouter göres härigenom onödiga ...

I samma riktning talade Nationalsocialistiska Arbetarpartiet som i sitt program från 1933 krävde bl.a.:

5) a) Förbud utfärdas för strejk, lockout och blockad. b) Lönestrider avgöres genom domstol.

Att de statliga arbetsfredsutredarna under trettioalet var starkt påverkade av fascistiska klassarbetstankar och idéerna om korporationer är uppenbart. I SOU 1935:66 var Tyskland och Italien de enda länder som togs upp till utförligare behandling när det gällde att finna exempel på lösningar av de arbetsrättsliga problemen. Att den fascistiska organisationstypen hade ett positivt gensvar visar redan den statliga utredningens sätt att presentera det fascistiska Italien:

Den fascistiska regimens betydelsefulla insats består främst i att ha drivit utvecklingen framåt i en bestämd riktning och på så sätt ur de givna förutsättningarna skapat ett som praktisk realitet i väsentliga stycken nytt system för reglering av arbetsmarknaden och statlig kontroll av produktionens olika grenar.

I det föredrag på LO-skolan i Brunnsvik sommaren 1935 som blev upptakten till en facklig nyordning tog SAF-direktören Gustav Söderlund också upp det italienska exemplet. Han erinrade således om

den samhälleliga nyorganisation, som under de senaste åren sett dagen i syfte att leda intresse-tvisterna på arbetsmarknaden in i lugnare banor. Italien var det första land som på detta sätt kanaliserade marknaden ... Man utgick från att näringslivets krafter till dels äro varandra motsatta ... men ovanför alla dylika motsättningar står det stora gemensamma intresset av att produktionen utvecklas och förkovras samt att fred och samverkan råder inom samhället. Inom de korporativa organisationerna skall detta intresse få sitt uttryck och öva sitt inflytande. Det är för tidigt att döma över detta system; om det hittills fungerat utan större svårigheter, får man icke förbise att den nya andan i Italien under dess nuvarande ledare härvid spelat en stor roll.²⁵

Att 'den nya andan' under trettioalet vann insteg i den högsta fackliga byråkratin är uppenbart. Att denna anda också igenkändes på nazistiskt håll visar bl.a. följande citat ur den nazistiska tidningen Nationell Tidning 1937 där LO-ledningens klassarbetspolitik hälsas med entusiasm. Artikeln är skriven av den kände nazistledaren Sten B:son Natt och Dag.

Hur rätt har inte August Lindberg! Tänk om den ömsesidiga misstänksamhet och misstro, som nu präglar förhandlingarna mellan parterna på arbetsmarknaden, veke för samarbetsvilja, nationell

²⁴ ILO:s arkiv Repr. 17-18/4 1934.

²⁵ Gustav Söderlund, *Motsättningen mellan arbete och kapital*. 1935.

solidaritet och ärlig uppskattning av allt hederligt arbetes värde ... Han (August Lindberg) har viktigare ting att syssla med i uppgiften att bygga det nya yrkesorganiserade Sverige icke som så många borgerliga, socialdemokratiska och kommunistiska reaktionärer i detta land vill det, på klasskampens gungfly och flygsand utan i stället på den nationella samhällssolidaritets svenska urgrund av gnejs och granit ... Herr Lindberg är välkommen till oss nynationella.²⁶

Arbetsrätten visar att den härskande klassen vare sig den begagnade sig av fascistiska 'arbetsfredslagar' eller 'frivilliga överenskommelser' överallt hade samma målsättning; att i profitens intresse ersätta klasskampens ideologi med klassarbetets.

²⁶ *Nationell Tidning* nr 15 1937 Ledare med rubriken 'Bra talat August Lindberg'. L. hade i ett tal inför Stockholms FCO 31/3 förklarat att det var 'nödvändigt att sammankoppla arbetarnas positiva intresse för produktionens effektivisering med deras ställning inom företaget'.

Monopolkapitalets skördetid

Monopolkapitalets skördetid i stället för socialismens

I

För det svenska monopolkapitalet, som nu utgjorde den dominerande delen av kapitalet, innebar andra världskriget stigande vinster. Särskilt gällde detta för de industrier som hade anknytning till krigsindustrin. Den svenska regeringens neutralitet speglas bäst genom monopolkapitalisternas eget agerande, vilket i hög grad bestämde utrikespolitiken. Marcus Wallenberg förhandlade sålunda om malmleveranser med västmakterna samtidigt som hans bror Jacob förhandlade med Hitler-Tyskland. För sin folkmordspolitik var de tyska imperialisterna också beroende av svenska malmleveranser.

I 1941 års program hade LO-ledningen indirekt givit löfte om att för sin del verka för att arbetarklassen i fortsättningen inte skulle öka sin andel av produktionsresultatet. I den chauvinistiska propaganda som under kriget östes över arbetarna betonades, liksom under det första imperialistiska världskriget det farliga i att 'i ett för landet allvarligt läge' kräva löneförhöjningar. I stället skulle alla 'dra åt svångremmen' och ta nya tag för produktionen.

Resultatet kan iakttagas t.ex. i aktiekurser och bolagsvinster. I förhållande till konsumentpriserna steg sålunda aktiekurserna påfallande just åren 1940 till 1941. Under dessa år förlängdes de tidigare gällande avtalen för huvuddelen av den lönearbetande delen av befolkningen, samtidigt som priserna steg snabbare än på många år.¹ Kursstegringarna hade också fog för sig då många storföretag gjorde väldiga vinster på sina leveranser till den tyska krigsindustrin. 1939 var t.ex. nettovinsten efter avskrivningar för Bofors 18 miljoner (Ca. 75 % av aktiekapitalet!) LKAB 44 miljoner, Grängesberg 39 miljoner och SKF 20 miljoner kronor.

Det första s.k. ramavtalet 1940 gav en reallönesänkning på 7 till 8 %. Enligt avtalets bestämmelser kunde ett företag vid konjunkturförsämring befrias från det blygsamma konjunkturtillägget som avtalet stadgade. Om å andra sidan en oförutsedd dyrtid skulle inträffa hade arbetarparten ingen motsvarande rätt till kompensation.

I sin kommentar till det andra ramavtalet 1941 förklarade LO-ordföranden August Lindberg:

Den nya överenskommelsen är emellertid betydligt ofördelaktigare än det gamla ramavtalet. Det har emellertid blivit en följd av försörjningsläget med avspärrningar, försvarsutgifter och annat betygande, arbetarna har enligt det nya avtalet frivilligt velat ge sin tribut till landet.

Ramavtalen var de första centrala löneuppgörelserna mellan SAF och LO. I samband med försvaret för dessa dåliga avtal förklarade Social-Demokraten den 10/11 1941 att ingen arbetargrupp fick kräva full kompensation för dyrtiden eftersom i så fall 'bördorna vältras över på andra grupper.' Frukterna av ramavtalen och den fortsatta s.k. stabiliseringspolitiken blev ökad kapitalackumulation och goda vinster för monopolkapitalet.

II

1945 års metallstrejk var delvis en parallell till strejkvägen efter det första imperialistiska kriget. Missnöjet vände sig mot krigsårens ökade utsugning och monopolkapitalets strävan att förlänga den vinstbringande stabiliseringspolitiken. Att den socialdemokratiska ledningen på

¹ SOU 1965:72.

förhand främst var inställd på att visa att strejker inte lönar sig är tydligt. I de socialdemokratiska tidningarna kungjordes redan i det inledande skedet hur mycket som fanns i strejkkassorna och hur länge det skulle räcka. Vid Flygmotor i Trollhättan och SAAB i Linköping fick arbetare som sysslade med utvecklandet av nya flygplanstyper inte delta i strejken. Även på andra nyckelplatser förbjöd regeringen på arbetsköparnas begäran arbetarna att delta i strejken. Det gällde vad som i Saltsjöbadsavtalet kallades 'samhällsviktiga' funktioner som samtidigt var de punkter där en snabb och framgångsrik lösning för de strejkande kunnat framtvingas. Att kommunisterna, som hade ett betydande inflytande bland de strejkande, aldrig ställde frågan om strejkens ledning berodde sannolikt på att 'ministersocialistiska' illusioner vunnit insteg i partiets ledning och att man därför inte ville ta öppen strid med den socialdemokratiska ledningen. Allt detta gjorde att strejkens omedelbara resultat blev dåligt för arbetarna.

Missnöjet bland arbetarna fanns dock kvar. Sedan 1946 års förhandlingar dragit ut på tiden till februari 1947 gick arbetarna vid en rad metallindustrier ut i spontana strejker.

Under rubriken 'Grundvalen vacklar' tog Svenska Dagbladet till orda mot de 'vilda' strejkerna, ett uttryck som kan sägas ha etablerats genom innötning från Svenska Dagbladet:

Ett sådant trots mot varsellagen och förhandlingsordningens bestämmelser i Saltsjöbadsavtalet blir värst för sådana tredskare ... äro underjordiskt manövrerade ... En så viktig faktor i vårt ekonomiska liv som verkstadsindustrin kan dock inte vara prisgiven åt en primitiv facklig demokrati. För att stävja dess (demokratins?) vådor har fackföreningsrörelsen själv under årens lopp mödosamt byggt upp en konstitution med tillräcklig myndighet för ledningen att förebygga de värsta missgreppen ... Över denna industriella demokrati som krönts med Saltsjöbadsavtalet, och som hittills förhindrat olika slags strejkspektakel, har vår fackföreningsrörelse med skäl varit stolt ...²

Det var veterligen första gången Svenska Dagbladet kallade fackföreningsrörelsen för 'vår fackföreningsrörelse'.

Resultatet av strejkerna lät inte vänta på sig. Redan efter en vecka var avtalet klart. Det gav arbetarna den största löneökningen sedan 1920. Att motståndarna nu visade sig medgörliga berodde säkerligen på att de hade metallarbetarnas kampvilja 1945 i friskt minne. Det är därför rimligt att summera resultatet av 1945 års metallstrejk med hänsyn tagen till 1947 års förmånliga uppgörelse. Man bör också komma ihåg att 1945 års strejk slog 115.1 på lönestoppspolitikerna i andra branscher. Under våren 1945, just i början av metallstrejken, slöts en rad förmånliga uppgörelser t.ex. för de järnvägsanställda och elektrikerna. Metallarbetarnas kamp kom sålunda direkt den övriga arbetarklassen till godo.

III

Socialdemokraternas 'efterkrigsprogram' tillkom 1945 i avsikt att förhindra farliga massrörelser. Det var i mycket en motsvarighet till 1920 års frariska socialiseringsdirektiv. I stället för en socialistisk skördetid som många socialdemokratiska och kommunistiska arbetare 1945 väntade sig, förberedde de socialdemokratiska ledarna en politik som i stället lade grunden för en monopolkapitalistisk skördetid.

I visst avseende liknar perioden av högkonjunktur efter 1945 de trettio åren före det första imperialistiska världskriget. De faktorer som nu drev fram kapitalismens utveckling var emellertid andra. Omedelbart efter kriget drogs utvecklingen igång av en efterfrågan som dämpats upp under kriget. Flyktingströmmen till Sverige var framför allt en ström av arbetskraft som

² Svenska Dagbladet, ledare 6/2 1947.

fick stor betydelse för den svenska kapitalismen. Dessutom gynnades det svenska kapitalet av att produktionsapparaten var intakt medan konkurrenternas industriapparat låg i ruiner eller var inställd på krigsproduktion.

Var och en av dessa faktorer var emellertid tillfällig. För att bevara sina profiter när konkurrenterna hämtat in försprånget måste kapitalet snart finna på nya vägar. Dels strävade monopolkapitalet efter att mera totalt engagera statsapparaten t.ex. genom att ge den vidgade lönepolitiska befogenheter och samtidigt införliva klassarbetet i den statliga förvaltningen. Dels sökte man med hjälp av nya avtal mellan SAF och LO få arbetarna att acceptera en stigande arbetstakt och ökad utsugning och i händelse av motstånd tillförsäkra sig fackföreningsbyråkratins stöd.

När den industriella reservarmén krymper samman som den gjort under efterkrigstidens fulla sysselsättning är detta en faktor som i och för sig stärker arbetarklassens ställning. Men monopolkapitalet kan å sin sida förta verkningarna härav dels genom att driva upp priserna, dels och framför allt genom att använda statsmakten för lönereglering.

IV

Under kriget hade monopolkapitalisterna stärkt sitt grepp över den socialdemokratiska ledningen på olika sätt. Ännu 1946 fanns det dock en differens mellan partiledningen och LO i viktiga frågor. Hösten 1946 krävde monopolkapitalet en 'stabiliseringskonferens' och regeringen ställde sig positiv. I representantskapet yttrade emellertid August Lindberg den 6 december:

Vi har för landsorganisationens del låtit regeringen förstå att vi i detta läge icke åstundar eller äro villiga att deltaga i någon konferens härom.

Bland förespråkarna för en centraldirigerad lönepolitik framträdde våren 1947 Axel Strand och Arne Geijer. I representantskapet förklarade Geijer att det klarare borde sägas att regeringens politik också är fackföreningsrörelsens. Strax herefter byttes August Lindberg ut mot Axel Strand som LO-ordförande och Arne Geijer tog plats i den högsta LO-ledningen. I delvis hård polemik mot olika fackföreningsmän förde nu Strand fram linjen om en återhållsam lönepolitik. 1948 förklarade Strand i representantskapet att

regeringen inte kunde ta någon storkonflikt 1948. Var det inte möjligt att komma överens i vanlig ordning, fick man inom fackorganisationerna acceptera en tvångsskiljedom av ett eller annat slag, eller också fick vi se oss om efter en ny regering.³

Därmed stod det klart att regeringen Erlander var beredd att satsa sin existens på försvaret av monopolkapitalet och dess lönepolitiska krav.

Hösten 1948 tog regeringen kontakt med några ledande kapitalister för att ge dem bättre möjligheter att medverka i den ekonomiska politiken. Vid årsskiftet 48-49 bildades ett 'samarådsorgan' som fick namnet 'Samarbetsorganet för export- och produktionsökning.' Ordföranden i detta organ, som snart fick namnet torsdagsklubben, var den nye finansministern Per-Edvin Sköld.⁴

Förutom Sköld bestod klubben av sju representanter för 'näringslivet', två från LO och två

³ Representantskapet d. 27/4 1948 I LO:s arkiv.

⁴ Sköld tillhörde Wallenbergarnas närmaste vänkrets och redan under kriget hade han flyttat in i Jakob Wallenbergs hus på Djurgården. Det var måhända ur detta vänskapsförhållande som idén till torsdagsklubben föddes.

från den 1944 bildade TCO.

När Sköld 1955 lämnade regeringen upplöstes klubben. I stället övertogs dess funktioner av de s.k. Harpsundskonferenserna. Sedan kritiken mot 'Harpsundsdemokratin' 1962 blivit besvärande, tog monopolkapitalet och regeringen steget ut och införlivade samarbetet med statsapparaten genom 'Ekonomiska planeringsrådet'. Det är ett organ för 'samråd mellan regering, näringsliv, arbetsmarknadsorganisationer och den samhällsvetenskapliga forskningen som avser ekonomins utveckling på lång sikt. Liksom i torsdagsklubben är förhandlingarna hemliga och stängda från all insyn och demokratisk kontroll. Inga protokoll offentliggörs. Utredningsrådet tillkom också 1962 och liksom planeringsrådet utan riksdagens hörande. Detta organ har stor betydelse för nationalbudgetens utformning och där sitter bl.a. representanter för näringslivets utredningsinstitut. Näringspolitiska rådet är ett informationsorgan mellan monopolkapitalet och regeringen. Här återfinns representanter för LO och SAF. Det tillkom genom regeringsbeslut 1968. Den drivande kraften bakom dessa nya organ har varit Gunnar Sträng som också är ordförande i Ekonomiska planeringsrådet.

Genom sin snabbt ökande makt har sålunda monopolkapitalet blivit i stånd att mobilisera statsapparaten på ett mera fullständigt sätt än tidigare. Liksom i de öppet korporativa systemen i Italien och Tyskland under 30-talet har det skett på så sätt att arbetarorganisationerna avväpnats och tvingats att godta klassamarbetspolitiken. Samtidigt har arbetarorganisationernas ledning smält samman med kapitalets organisationer och knutits direkt till statsapparaten. Det har också blivit nödvändigt att frigöra dessa organ från insyn och demokratisk kontroll. Exempel är de ovan nämnda samarbetsorganen, liksom Arbetsmarknadsnämnden. En avgörande skillnad är dock att man i 30-talets Italien öppet erkände att de korporativa organen hade makt.

Liksom under trettioalet stöder de svenska nazisterna idag monopolkapitalet och verkar liksom då främst som vänliga pådrivare i riktning mot ökat klassarbete och utbyggd korporativism. Vägen Framåt, den enda svenska tidning som ända sedan 30-talet konsekvent försvarat Hitlers insatser gjorde 1964 en intervju med Gunnar Sträng, uttryckligt godkänd för publicering påpekas det. Så här inleder nysvenska rörelsens och Per Engdahls organ sin karaktäristik av Sträng:

Regeringens starke man, finansminister Gunnar Sträng, är kanske det bästa bevis vi har i modern svensk politik på kraftmänniskor, som väcker fruktan hos strebrar och blötdjur, i verkligheten är de mest humana av allesammans.⁵

I intervjun heter det bl.a.:

Det är nog ingen tvekan om, säger finansministern, att parterna i årets avtalsrörelse ålagt sig en medveten moderation ... Vi har här i Sverige en helt annan inställning till förhållandet mellan näringslivet och de anställda än förr i världen. Se bara på Kugelberg och Arne Geijer. De far omkring som siamesiska tvillingar och säljer Sverige och svensk arbetsmarknad.

Men skulle man inte kunna dämpa 'kompensationstänkandet' genom att 'låta organisationerna även få positiva uppgifter i produktionslivet', undrar tidningens medarbetare. 'Det är nog

⁵ *Vägen Framåt* nr 10 1964. Strängintervjun tycks ha brutit isen kring den gamla nazisttidningen ty i nr 12 har man en intervju med centerledaren Gunnar Hedlund. Man förklarar sig ha en annan och mera positiv åsikt 'än främst den borgerliga pressen, när det gäller just Gunnar Hedlund, hans personlighet och hans intentioner'. I intervjun förklarar Hedlund att arbetarna i hans hemtrakt betraktades som 'en slags överklass'. Nysvenska rörelsens lösning är kanske svår att genomföra, men 'dess syfte, skapandet av en samkänsla inom företagen hör också enligt min mening till det önskvärda'.

redan på gång', förklarar Sträng.

'Det finns mycket sunt förnuft och framtidstro på båda sidor om det olycksaliga tuschstrecket' som skiljer de borgerliga partierna från det socialdemokratiska, slutar tidningen förhoppningsfullt.

V

Att monopolkapitalet alltmer lyckats göra LO till ett redskap för sina intressen framgår också av LO:s program efter 1941. I 1951 års program förklarade LO:

Fackföreningsrörelsen ser ... som en av sina viktigaste uppgifter att understödja och främja en utveckling som leder till höjd effektivitet i näringslivet.

Paragraf 23 försvarar man med hänvisning till att företagens ägare 'satsat det riskvilliga kapitalet'. Man diskuterar även möjligheten att fackföreningsrörelsen liksom i USA anställer 'egna rationaliseringsexperter, med uppgift att påskynda effektiviseringsåtgärder i enskilda företag'.

På LO:s kongress 1966 förklarade LO-ekonomen Rudolf Meidner att huvudtemat i det näringspolitiska program som LO framlade 1961 var att 'vårt näringsliv borde göras effektivare genom ökad rörlighet hos produktionsfaktorerna, kapital såväl som arbetskraft'.

Programskrivarna ansåg, att de för ett snabbare framåtskridande erforderliga strukturförändringarna skulle kunna vinnas genom bl.a. intensifierad arbetsmarknadspolitik, en konsekvent frihandelspolitik, en expansionsvänlig skattepolitik och en aktiv näringsfrihetspolitik.

Till skillnad från 1941 års program, där man blott talat om 'näringslivets sunda utvecklande och stärkande', dikteras det nya programmet av intressena hos den mäktigaste delen av näringslivet, nämligen monopolkapitalet. Dess målsättning är att krossa och sluka konkurrenterna och omfördela produktionsfaktorerna dit där profiten är högst. Monopolkapitalet är också den del av näringslivet som starkast eftersträvar maximal rörlighet hos arbetskraft och kapital. Under de sista decennierna har denna politik i tidigare okänd omfattning lagt hela landsdelar öde och tvingat stora delar av arbetarklassen att leva på resande fot. Under samma tid har LO tvingats överge sin passivt välvilliga inställning till denna politik och i stället ta på sig ett ökat ansvar för att monopolkapitalets strukturrationaliseringar kan fortgå utan att arbetarna gör motstånd. I 1966 års principprogram heter det också:

Endast en maximal rörlighet hos landets produktiva resurser kan skapa förutsättningar för framsteg ... Från fackligt håll har man inte nöjt sig med att passivt åse denna omdaningsprocess. Fackföreningsrörelsen har själv blivit en viktig och i inte ringa mån pådrivande kraft i utvecklingen. Det går en klar linje från 1941 års betänkande 'Fackföreningsrörelsen och näringslivet' där den fackliga rörelsen markerar sin nya ställning i välfärdssamhället, till 1961 års näringspolitiska program.

Man bör lägga märke till att termen 'produktiva resurser' inbegriper LO:s medlemmar och att det är människor som i framstegens namn skall utsättas för 'en maximal rörlighet'.

Att monopolkapitalets inställning till strukturrationaliseringar numera blivit högsta förnuft inom den fackliga byråkratin, vare sig den har beteckningen (s) eller (vpk) är uppenbart. På 1966 års LO-kongress förklarade Hjalmar Våppling (vpk) från gruvindustriarbetarförbundet:

Vi är också ... beredda att göra kraftfulla insatser för att medverka till den strukturrationalisering som redan lett till att LKAB i Norrbotten kunnat fördubbla sin produktion samtidigt som arbetsstyrkan minskats med 1000 man.

VI

Vad har då blivit resultatet av strukturrationaliseringarna. Att de betytt masspermitteringar, folkomflyttningar, ökade omflyttningar inom företagen, flera och längre resor för arbetarna osv. är ganska klart. Men har det ekonomiska resultatet varit till fördel för arbetarklassen?

Låt oss se vad t.ex. skattestatistiken säger om arbetarklassens och monopolkapitalets ställning och utveckling efter kriget. Så här summerar LO själv i *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen*, 1966:

Skattestatistiken ger belägg för att någon inkomstutjämning inte ägt rum under efterkrigstiden, samtidigt som en mer än genomsnittlig ökning av de större förmögenheterna inträffat ... Ett uttryck för denna tendens är att andelen personer med låg inkomst (högst 40 % av medelinkomsten) stigit kraftigt sedan 1948, samtidigt som gruppen med 'normalinkomster' minskat och andelen högre inkomster ökat. En tendens till ojämnare inkomstfördelning kan sålunda iakttas.

Men den viktigaste förändringen har skett i förmögenhetsutvecklingen, viktigast också därför att det är den som i sista hand bestämmer inkomstutvecklingen:

Ännu tydligare är tendensen på senare år till ökning av de större förmögenheterna med totalt 26 % men med 35 % för förmögenheter mellan 1 och 2 miljoner kr. samt med inte mindre än 48 % för de största förmögenheterna (mer än 2 miljoner).

Med andra ord, de fattiga har blivit både fattigare och fler de rika har blivit rikare. Monopolkapitalisternas förmögenheter är naturligtvis i genomsnitt betydligt större än 2 milj. och om man i stället hade undersökt utvecklingen för de allra största förmögenheterna hade tendensen till ökning av de större förmögenheterna antagligen blivit ännu kraftigare.

Men det brukar ju heta att vår lönenivå är högst i Europa. Till detta måste man svara att den svenska kapitalismen efter kriget befunnit sig i ett gynnsamt läge i förhållande till övriga Europa och att den tekniska nivån därför är relativt hög. Men Sverige har också de högsta skatterna i Europa. Dessa går till allt större del till nödvändiga serviceåtgärder åt monopolkapitalet och ingår i den för kapitalismen oundgängliga reproduktionsprocessen. Genom omsättningsskattens successiva skärpning har dessa kostnader efter 1960 i allt högre grad vält-rats över på lönarbetarna.

Om man dessutom ser på löne- och prisutvecklingen i Västeuropa efter 1953 skall man finna att Sverige relativt sett haft den näst lägsta timlöneökningen men den näst högsta prisstegringen (*The Economist* 3 / 11 1967).

Detta antyder för övrigt att det är andra faktorer än lönestegringarna som är den främsta orsaken till inflationen. Ett välkänt borgerligt argument är ju att lönerna inte får stiga snabbare än produktionsvolymen ty i så fall äts ökningen ofelbart upp av inflationen. I boken *Arbete och löner* i Sverige förklarar Per Holmberg att

åren 1949, 1950, 1953 och 1959 den nominella lönesumman steg mindre än produktionsvolymen men att trots detta den allmänna prisnivån ökade nämnda år. (sid. 131)

Det verkar alltså som om detta argument liksom den 'solidariska' lönepolitiken är en myt som kapitalisterna uppfunnit för att skydda sina profiter och att återhållsamheten inte hindrar kapitalisterna att höja priserna i vanlig ordning.

Själva den tekniska utvecklingen är inte heller något som i första hand kommer folket till godo. Tvärt om finns det tecken på att kapitalet också härigenom stärker sina positioner. I boken *Löneandelen och den tekniska utvecklingen* sammanfattar nationalekonomen Karl G.

Jungenfelt:

Den tekniska utvecklingen inom industrin synes därför ha haft en utpräglat arbetsbesparande inriktning och effekterna därav har varit starka nog att inte bara neutralisera de från arbetskraftens synpunkt positiva effekterna av kapitaltillväxten. Nettoresultatet har blivit en icke obetydlig omfördelning av inkomsterna till arbetskraftens nackdel. (sid. 207)

Av 1950 års folk- och bostadsräkning kan man få en föreställning om hur liten del av befolkningen som i huvudsak njutit frukterna av denna utveckling. Då ägdes 2/3 av alla aktier av 0,24 % av befolkningen. I dag är siffran i stort sett 3/4.⁶ Av dessa ägare till produktionsmedlen var 1950 närmare hälften 'icke förvärvsarbetande'. Att bejaka 'strukturrationaliseringar' och att kämpa för 'maximal rörlighet' hos arbetarna är det samma som att låta denna lilla klass av monopolkapitalister och deras förbundna stärka sin ställning på hela det arbetande folkets bekostnad.

Företagsdemokrati och tidsstudier — monopolkapitalets morot och piska

I

Tanken att driva på arbetarna med hjälp av ackord och tidsstudier härstammar från USA. Att arbetarna inte önskade detta system och insåg vad det syftade till framgår redan av den resolution som enhälligt antogs på Svenska Gjutarförbundets kongress 1896:

Då ackordssystemet i verkligheten är ett utsvettningsystem, som endast medför tillfällig vinst, men nedsätter arbetets värde och i förtid gör arbetaren utsliten ... så uttalar kongressen som sin mening att *timlönen* skall vara grunden för betalningen och att ackordssystemet bör avskaffas ...⁷

Att systemet trots arbetarnas motstånd infördes visar åter hur arbetsköparna kan tvinga igenom den ordning de finner fördelaktigast med hjälp av 'det fria avtalet'.

Tidsstudierna infördes efter hand på allt flera industrier. Särskilt under andra världskriget blev metoden vanlig. 1945 förekom en rad våldsamma demonstrationer mot tidsstudiemän och stämpelklockor. På flera arbetsplatser t.ex. i Norrahammar slog arbetarna sönder stämpelklockorna och kastade ut tidsstudiemännen. För att få arbetarna att foga sig tog SAF i Arbetsmarknadsnämnden initiativ till ett formellt avtal om tidsstudier som man i fortsättningen kunde stödja sig på.

Sedan man gemensamt utarbetat ett förslag och SAF framfört en del ändringsförslag vad gällde tillämpningen, kunde ett avtal om tidsstudier lyckligt undertecknas 1948. I den gemensamma motiveringen till det alljämt gällande avtalet heter det:

Effektiviseringen måste inom varje företag vara fortlöpande för att företaget skall kunna hålla jämna steg med den tekniska utvecklingen. Det är ett gemensamt intresse för samtliga vid ett företag anställda att medverka till att företaget kan hävda sig i konkurrensen. De anställda har liksom varje annan samhällsmedlem fördel av rationalisering vilket leder till ökad produktion och därigenom i sin mån skapar underlag för en allmän höjning av levnadsstandarden. I denna rationalisering ingår som ett viktigt led åtgärder med syfte att befria produktionen från onödiga utgifter för material och arbetskraft. Arbetsstudier äro, rätt utförda, ett rationellt hjälpmedel för vinnande av detta syfte.⁸

⁶ *Metallarbetaren* nr 12-13 1964.

⁷ Förbundens kongressprotokoll i Arb. ark.

⁸ Ur Tidsstudieavtalet 1948 i Arb. ark.

För att ytterligare öka arbetarnas förståelse för problemet att befria produktionen från onödiga utgifter för arbetskraft publicerade SAF och LO 1950 en propagandaskrift *Arbetsstudier i samverkan* i 100 000 exemplar. Den består av en tecknad serie där direktörer, tidsstudiemän och arbetare sliter i ett rep för att med gemensamma ansträngningar hiva upp 'en låda som är fäst vid talja och block och bär påskriften Produktionsökning. 'Då suger vi då alle man.'

Liksom 1920 aktualiserade de skärpta klassmotsättningarna 1945 även andra metoder att avleda arbetarnas kamp och få dem att acceptera den ökande utsugningen. Det gamla begreppet industriell demokrati eller företagsdemokrati kom nu åter till heders.

Problemen togs upp i arbetsmarknadsnämnden samtidigt med tidsstudiefrågan och 1946 var ett avtal om företagsnämnder klart.

Företagsnämnderna skulle fungera som samarbetsorgan och skulle även bibringa vissa representanter för arbetarna ökad förståelse för företagsekonomiska problem. Nämnderna skulle också yttra sig i olika trivsselfrågor. På SAF:s förslag bestämdes att företagsnämnderna även skulle ha hand om tillämpningen av tidsstudieavtalet. Ett nytt centralt organ inrättades och fick namnet Arbetsstudierådet.

I sin bok *Kollektiv arbetsrätt* förklarar professor Folke Schmidt som fungerade som juridisk rådgivare åt LO i fråga om företagsnämndernas uppgifter, att avsikten med företagsnämnderna var att 'genomföra industriell demokrati'. Beträffande syftet med företagsdemokrati är Schmidt lika öppen som Branting. Det gäller att öka produktionen.

Förebilderna har funnits främst i de engelska produktionskommittéerna från andra världskriget som utgjorde samarbetsorgan mellan arbetsgivare och arbetare i syfte att höja företagets produktion.

II

I en motion till 1951 års LO-kongress vände sig metallavdelningen i Gullänget mot den ökade hets som tidsstudierna förde med sig.

Arbetarnas arbetstempo har redan nu uppnått den gräns av hets där något måste göras för att begränsa arbetsgivarnas makt att med tidsstudieklockans hjälp pressa arbetarna till det yttersta.

I LO-ledningen hade man inga planer i denna riktning utan var i stället inriktad på att i samarbete med arbetsköparna finna nya raffinerade medel att öka produktionen. I ett representantskapsprotokoll förklaras att Arbetsstudierådet 1953 'animerade ... Arbetsledarinstitutet att vidga och forcera utbildningen av arbetsstudiemän'. Det gällde delvis utbildning i en ny metod den s.k. MTM-metoden (Metod Tid Mätning).

I MTM-boken (Stockholm 1953) berättar Sven Engelberg vid Arbetsledarinstitutet om hur metoden introducerats i Sverige:

Efter de erfarenheter man redan hade vunnit med MTM under en påbörjad tillämpning vid ett svenskt industriföretag, tog Arbetsledarinstitutet initiativet och lyckades våren 1951 med hjälp av amerikansk expertis och med Marshallbidrag få till stånd den första allmänna MTM-kursen i Europa med deltagande från olika branscher.

MTM-boken inleds med ett lovprisande av det kapitalistiska systemet:

Det kapitalistiska systemet självt producerar ingenting. Det snarare sörjer för de villkor och den uppmuntran som får stora människogrupper att ägna sin tid och energi åt produktion ...

De bägge amerikanska författarna ställer dock förhoppningsfullt dörren på glänt mot möjligheten att 'i framtiden något annat system utvecklas, som i ännu högre grad kan sporra

produktionsviljan ...':

Intill dess fortsätter åtminstone i USA de fördelar, som det kapitalistiska systemet skänker, att stimulera många människor att producera så mycket de kan.

På bokens bilder ler arbetskraften lyckligt över att få producera så mycket den kan i det bästa av alla system ...

Under 50-talet infördes MTM vid en rad stora verkstadsindustrier med början vid Volvo i Skövde. Men av arbetarna uttyddes det Mindre Till Mat och för att minska motståndet måste fackföreningsbyråkratin intensifiera sin propaganda. Det gällde att förhindra okontrollerad och destruktiv opinionsbildning förklarade Erik Hilbert i Metallarbetaren 1965:

Och hur kan man tro att man gör MTM en tjänst med hemlighetsmakeri och ängsligt uppträdande? Sådant är ett ofelbart sätt eller en perfekt metod, för att nu tala MTM-språk — att sätta igång rykten, och därmed är man inne på den okontrollerade och destruktiva opinionsbildningens väg.⁹

För att förebygga sådan okontrollerad opinionsbildning utgav Metall samma år en broschyr med namnet Vad är MTM? Under väl kontrollerade former intervjuas här fyra fackliga förtroendemän och fyra arbetsledare vid Volvo i Göteborg samt en ombudsman vid Metall. Så här resonerar en MTM-man:

Enklare arbete är leverans av grundrörelser ... vad arbetaren än gör, alltid är det endast i MTM-mannens ögon en leverans av grundrörelser. Att utföra ett arbete är att ställa sin arbetsförmåga till en kunds förfogande ... Arbetsförmågan det är 100 000 TMU grundrörelser i timmen. Vilka slag av grundrörelser och i vilket syfte och i vilka proportioner dessa hundratusen TMU skall användas under en arbetstimme det är det som har den juridiska termen att leda och fördela arbetet.

Att leda och fördela arbetet eller för den delen § 32 är alltså bara ett juridiskt uttryck för att arbetsköparna har rätt att utkräva hela den arbetskraft han köper dvs. han kan kräva att arbetarna ställer hela sin arbetsförmåga till förfogande.

Resonemanget visar samtidigt att arbetsköparens makt att suga ut arbetaren inte har några juridiska utan endast fysiologiska gränser. Denna gräns betecknas med 100 000 TMU grundrörelser per timme. Att driva arbetaren hårdare skulle blott vara lönsamt under en kort tid. Naturligtvis kan inte detta förhållande ändras genom att man 'avskaffar' § 32. Så länge arbetsköparen är arbetsköpare kommer han ändå att kräva att arbetaren ställer hela sin arbetsförmåga till förfogande.

Att arbetaren har sålt hela sin arbetskraft och att väntetider inte är någon rättighet understryks också med skärpa:

Vi har otaliga gånger understrukit att väntetiderna inte är någon rättighet eller extra spiltid utan en tid som arbetsledningen av praktiska skäl inte kan tillvarata för produktivt arbete ...

Mot detta har Metall inget att invända och tillfrågad om sin personliga syn på MTM förklarar ombudsman Eckerström:

Jag anser att MTM varken kan eller bör stoppas, eftersom vi siktar till att genom ökad rationalisering öka produktiviteten för att därigenom kunna höja levnadsstandarden.

1955 slöts ett centralt avtal om intensifiering av MTM-verksamheten. Särskilda ombudsmän utbildades för att ta hand om MTM-verksamheten och dessa hade fullständig rörelsefrihet på arbetsplatserna. Genom detta steg som till en del skulle bekostas av fackföreningarna, hade

⁹ Vad är MTM?, Metallindustriarbetarförbundet 1965.

dessa alltså delvis inordnats i företagets förvaltning. För arbetaren blev det rätt ointressant om en 'MTM-man' var anställd av fackföreningen eller företagsledningen. De representerade ju bägge samma intresse; produktionsökning.

När förhandlingarna rör MTM kan motsättningarna lätt manipuleras bort. Så här säger en MTM-man (anställd av företaget):

MTM innebär en betydelsefull förenkling av förhandlingsarbetet ... Ackordsförhandlingar i regelrätta protokollförda sammanträden slipper vi nu. Skärningspunkterna nu kan bara gälla olika synpunkter på metoden och de kommer nu fram i samband med metodinstruktionen.

III

Den företagsdemokrati som företagsnämnderna 1946 skulle införa och som numera skall 'utvidgas' är en kuliss som döljer maktförhållandena. Varje gång som klassmotsättningarna skärpts har denna kuliss på nytt släpats fram. Så var det i början av 20-talet, så var det efter andra världskriget och så är det idag.

'Utvecklingsrådet för samarbetsfrågor' är ett nytt organ som tillkom när det gamla företagsnämndsavtalet putsades upp 1967. I 11 § av företagsnämndsavtalet byttes samtidigt ordet 'disciplin' mot 'god ordning'. Men man förklarar samtidigt lugnande:

Den omständigheten att ordet 'disciplin' 1966 borttogs ur nämndsavtalets paragraf. Ordningsfrågor innebär ingen saklig ändring. Det innefattas i uttrycket 'god ordning'.

Visserligen skall företagsnämnderna dryfta planer och program som berör anställande och avskedande:

Men när dessa planer skall förverkligas och principerna och metoderna skall tillämpas i ett enskilt fall, föreligger det inte någon informationsskyldighet för företagsledningen.¹⁰

Den fackliga avdemokratiseringen

I

För att kunna fortsätta sitt klassamarbete med monopolkapitalet har den fackliga byråkratin efter hand tvingats bryta ned den fackliga rörelsens inre demokrati och uppbyggnad.

Genom en stadgeändring 1951 utvidgades strejkförbudet på nytt. Treprocentsregeln utvidgades genom ett tillägg i 15 § i LO:s stadga. Strejkförbudsparagrafen har nu följande lydelse:

Ansluten organisation må icke vidtaga strejk ... om strejken kan förutses medföra permittering av medlemmar vilka tillsammans med de av strejken direkt berörda uppgå till mer än tre procent av organisationens medlemsantal, eller ock kan förutses medföra permittering av ett betydande antal medlemmar av andra anslutna organisationer. Tillstånd må icke vägras, med mindre strejken eller därav föranledd lockout kan befaras medföra avsevärda olägenheter för andra anslutna organisationer, för fackföreningsrörelsen i det hela eller för vitala samhällsintressen.

Vid varje LO-kongress från 1931 till 1951 motionerades om avskaffande av de anti-fackliga lagarna. Det svar som sekretariatet lämnade på 1951 års motion säger en del om hur LO-byråkraterna numera ser på strejkrätten. Sitt yttrande över motionen började sekretariatet på följande sätt:

¹⁰ Cit. ur *Kommentar till företagsnämndsavtalet*, Sth 1968 resp. *Personalfrågor - en introduktion*, Utvecklingsrådet 1968.

Det genomskinliga syftet med förevarande motion är att möjliggöra strejkaktioner ...

II

Grundskottet mot den inre demokratin kom redan genom införandet av förbundets vetorätt. 1936 skrev Metallarbetaren om mammututredningens förslag att göra omröstningarna rådgivande:

Den dagen arbetarna överläte viktiga avgöranden i fråga om löne- och andra arbetsvillkor åt några fackföreningsledare att ensamt bestämma, vore vi framme vid förfallets begynnande.

Man behöver bara ställa frågan om vilka som bättre kunna bedöma värdet och verkningarna av en uppgörelse; de som sitta och förhandla om den ... eller de, som sedan kanske i årtal skola arbeta under den och därav ha sin utkomst?¹¹

Numera har t.o.m. de *rådgivande* omröstningarna i regel försvunnit. Under efterkrigstiden har flertalet omröstningar i stället gällt sammanslagningar av förbund. En av de få omröstningarna gjordes i Skogs- och Flottningsarbetarförbundet och gällde 1962 års avtal. Där avvisades avtalet av mer än 80 % av deltagarna. Därmed bekräftades misstanken att 1950- och 60-talets många dåliga avtalsuppgörelser aldrig hade kunnat genomföras om fackföreningsmedlemmarna själva fått bestämma.

Förbundsbyråkraterna anser det rent av överflödigt att medlemmarna *tar del* av avtalsförslagen innan de godkänns av förbundsledningen eller avtalsrådet. I ett brev till Metallarbetaren 1964 undrar klubbstyrelsen vid AB Jönköpings motorfabrik:

Har förbundsstyrelsen lagt sig till med diktatur? Medlemmarna bör väl ha rätt att få ta del av avtalsförslaget innan förbundsledningen godkänner detsamma?

Tidigare tillkom avgörandet i avtalsfrågor en avtalskonferens där lokal- och distriktsombudsmännen deltog. I förhållande till avtalskonferensen är avtalsrådet ett mera exklusivt organ genom vilket beslutanderätten ytterligare centraliserats. Högre upp i hierarkin har representantskapet fått ge vika för förbundsordförandekonferenser.

Redan 1935 föreslog disponent Gerhard De Geer s.k. underhandsöverläggningar innan avtalen sades upp. Redan följande år tillämpades principen vid förhandlingarna mellan Verkstadsföreningen och Metall. Förfaringssättet, som i hög grad gör avtalsförhandlingarna under 'konflikthot' till skenfäktningar, har efterhand etablerats också vid de centrala förhandlingarna.

De informella personliga kontakterna och diskussionerna i de statliga samarbetsorganen får heller inte underskattas. I *Den stora lönematchen*, 1969, förklarar Mats Fagerström helt i förbigående:

Både Arne Geijer och Curt-Steffan Giesecke brukar tillbringa somrarna på Kosteröarna, men sommaren 1968 var Arne Geijer alltför upptagen — bl.a. av valrörelsen — för att kunna utnyttja den möjligheten till ostörda och informella diskussioner med arbetsgivarchefen.

På Skogs- och Flottningsarbetarförbundets kongress 1969 inlämnades ett par motioner som vände sig mot avdemokratiseringen. Olle Andersson från avd. 12 försvarade avdelningens motion:

Jag hugger timmer bättre än jag pratar men jag har en motion som jag måste försöka förklara varför vi har lämnat den hit ... Vi har ställt motionen med bakgrund av LO:s och skogsarbetarförbundets

¹¹ *Metallarbetaren* nr. 11 1936.

stadgar. Vi har icke yrkat att omröstningarna skall vara avgörande utan har avsett att alla omröstningar måste vara rådgivande ... Vi möter ofta i sektionsarbetet följande argument: 'Vad faan skall jag på mötet att göra, vi har ingenting att säga till om.' Jag tror det skulle vara till hjälp ... om vi hade omröstningsförfarande.

Förbundsstyrelsen avslöt motionen och förklarade som försvar för sin vetorätt:

... måste man dock konstatera att en förbundsstyrelseledamot, vilken så att säga befinner sig i händelsernas centrum, har bättre överblick över de reella möjligheter som står till buds i varje särskilt förhandlingsläge än den enskilde medlemmen som inte har tillfälle att delta i förhandlingarna eller närvara vid centrala överläggningar.

Man förklarade också att vetorätten införts för att 'förhindra maktövergrepp'!

Under 50- och 60-talet har avdemokratiseringen minskat medlemsaktiviteten och drivit fram sammanslagningar av gamla fackföreningar till storavdelningar. När fackföreningsrörelsen inte längre kan uttrycka och föra fram medlemmarnas behov, när dess principer inte längre kan bäras upp av arbetarklassen, när medlemmarnas inflytande metodiskt avskaffas måste man ta konsekvenserna av detta. I dag uppbärs fackföreningsrörelsen på det hela taget av 2 000 heltidsanställda byråkrater som beslutar och administrerar i brist på medlemsaktivitet. Att fackföreningspressen till den grad blivit byråkratins språkrör att 'rörelsen' för den blivit identisk med funktionärerna framgår t.ex. av följande plädering för storavdelningar i Transportarbetaren nr. 3 1970:

Efter storavdelningsbildningen talas det allt för ofta om att medlemmarna kommer bort i den fackliga organisationen och att storavdelningarna skulle vara ett hot mot den fackliga demokratin. Detta är givetvis fel och sägs av dem som i eget intresse önskar skada den fackliga rörelsen....

'Finns det då inga nackdelar med storavdelningar', frågar tidningen.

Det finns det egentligen inte. Med storavdelningarnas samlade resurser har medlemmarna större möjligheter att tillvarata sina intressen genom en heltidsanställd funktionär ...

Förbundsledningarna har aktivt verkat för att storavdelningarna i största möjliga grad levat upp till sitt namn. Med tillfredsställelse hälsade Metallarbetaren 1964 bildandet av en storavdelning omfattande de båda landskapen Härjedalen och Jämtland. 'Det är en storavdelning i ordets verkliga mening', utropar tidningen. Att fackföreningsrörelsen i synnerhet efter storavdelningarnas införande, inte längre är någon 'rörelse' i ordets verkliga mening tycks däremot inte bekymra tidningen.

Det lagliga våldet

Vem är det dessa våldsinstrument skyddar och vem förtrycker de? Skyddar de proletariatet och det övriga arbetande folket och undertrycker monopolkapitalisterna, eller är det tvärt om?

Röda Fanan den 4 mars 1963, organ för Kinas Kommunistiska Parti.

I

I det feodala samhället hade de härskande uttryckligen tillämpat upprorsbestämmelser mot strejkande. Strejker och upplopp var också de situationer där det borgerliga samhällets härskande klass ansåg sig ha rätt att använda statens yttersta tvångsmedel, det militära våldet. Vid en lång rad tillfällen under 1800-talets sista decennier användes militär för att undertrycka strejker också när inget som helst våld förekom från arbetarnas sida. Om man läser landshövdingarnas femårsberättelser under tiden 1870 till 1900 finner man att inkallandet av militär närmast var en rutinåtgärd vid varje större arbetskonflikt.

Under 1900-talets första decennium kom militär till användning mot arbetare otaliga gånger. Militär sattes in mot arbetare i Arlöv 1901, i Stockholm och Eksjö 1902, i Gävle 1903, i Norrköping 1904 osv. Den revolutionära rörelsen i Ryssland och Finland 1905 satte också spår i Sverige. Samtidigt som borgarklassens revolutionskräck ökade, skärptes förtrycket mot arbetarklassen. I maj 1905 rekvirerade överståthållare Robert Dickson 1 000 livgrenadjärer att upprätthålla ordningen i Stockholm. När 15 000 arbetare samlades till demonstrationer mot det organiserade strejkbryteriet under kommunalarbetarstrejken i slutet av maj kom det till sammanstötningar med polis och militär. Natten till den 27 maj framkallade polisövergreppen blodiga gatustrider i Vasastan i Stockholm. Ett femtiotal arbetare skadades och 30 arresterades. Till det dåvarande polisbefälet i Stockholm hörde sedermera SAF-ordföranden Hjalmar von Sydow.

Det är mot bakgrund av militärens inrikespolitiska uppgifter man måste se de åtgärder som den härskande klassen nu vidtog för att tysta den antimilitära propagandan. Mitt under Mackmyrastriden 1906, då militär åter sattes in, interPELLERADE Christian Lundeberg i riksdagen om 'skärpt straff för antimilitär agitation'. 14 dagar senare framlade den liberala regeringen en proposition där Lundebergs krav tillgodosågs. Branting sökte liksom statsminister Staaff ge sken av att det endast var fråga om att klämma åt anarkisterna, men det blev snart uppenbart att såväl socialister som anarkister kunde räkna med likhet inför den nya munkorgslagen. Dess första offer blev redaktören för Östergötlands Folkblad Olov Sundström. Han dömdes till 1 års straffarbete för ett tämligen oskyldigt flygblad med rubriken 'Till kamp mot militarismen'. De som opponerade mot den militärmakt som under de följande åren fram till 1909 kom till flitigt bruk mot 'den inre fienden' riskerade straffarbete.

Efter ett stillestånd under början av 1910-talet kom polis och militär till desto flitigare bruk under åren 1917 och 1918. 1917 sattes t.ex. militär in för att hålla ordning bland de svältande sågverksarbetarna på Seskarö i Norrbottens skärgård.

I början av tjugotalet sattes också polis in för att skydda strejkbrytare och under telefoniststrejken i Stockholm kom det till öppna sammanstötningar. Under den Sändlerska ministären 1925 sattes polis in mot strejkande kommunalarbetare i Kalmar. Borgmästare Cassel dömde här under pågående strejk åtta arbetare till fängelsestraff på upp till 2 år, för uppvigling m.m. Som ordförande i magistraten hade han tidigare inkallat den ökända strejkbrytarorganisationen 'Samhällshjälpen' och det var den åtgärden som orsakade demonstrationerna.

När antalet regementen genom 1925 års försvarsbeslut skars ned något var de borgerliga tidningarna inte sena att reagera. Man föreslog att den frivilliga skytterörelsen skulle överta kavalleriets överblivna hästar och upprätta en beriden borgerlig 'skyddskår'.

1932 avslöjades att polismästaren i Stockholm Gustav Hårleman medverkat vid organiserandet av det fascistiska borgargardet 'Munckska kåren'. I sin förklaring till Svea Hovrätt förklarade Hårleman:

Dess ledning och sammansättning inger förtroende, dess lojalitet är höjd över allt tvivel... påtagit sig den hedersamma uppgiften att ... stå till polismyndighetens förfogande för ordningens upprätthållande ... att anse som en i förväg organiserad hjälp åt polisen...

Den ledning som enligt Hårleman ingav förtroende bestod av ett antal aktiva svenska och tyska Hitleranhängare utrustade med tyska vapen.

Redan 1926 avslöjades också att stockholmspolisen mottagit en större privat donation för inköp av kulsprutor åt polisen. Det var alltså ingen tillfällighet att den härskande klassen i 30-

talets klasstrider i huvudsak litade till stockholmspolisen.

II

För hundratusentals arbetare avslöjade Ådalsmassakern alla illusioner om den neutrala staten. Att de härskande åter var beredda att bruka våld stod klart redan i samband med konflikten i Halmstad i slutet av april 1931. Där hade strejkbrytare utsända av SAF skjutit skarpt mot demonstrerande arbetare. Samma dag som tidningarna berättade om massakern i Ådalen kritiserade SAF-direktören Ivar O. Larsson i Dagens Nyheter myndigheternas slappa upp-trädande mot de strejkande i Halmstad:

Nej, enda riktiga lösningen var utkommenderingen av militären med vapen — bajonetterna på — kulsprutor, tårgas och strålkastare. Då först blev det lugnt.¹²

Redan i samband med demonstrationerna mot strejkbrytarna i Halmstad hade också Ny Tid hotfullt förklarat:

Det svenska samhället saknar inte medel i sin hand att hålla bråkmakarna i styr. Skulle detta fortsätta, så lider det intet tvivel om att myndigheterna komma att vidtaga åtgärder som inte är behagliga för kommunistelementen i Halmstad och dem som man lyckas driva framför sig.¹³

Den proletära protestvågen efter Ådalsmassakern tvingade regeringen att avlägsna strejkbrytare och militär från Ådalen. SAF, som organiserat strejkbryteriet lät sig dock inte be-komma av blodsutgjutelsen, utan var beredd att fortsätta sin provokationspolitik. SAF JO-anmälde nu länsstyrelsen i Västernorrlands län för dess åtgärd att stoppa strejkbryteriet. I sin resolution förklarade JO att åtal borde väckas mot landshövdingen och landssekreteraren, inte för att de sänt militär mot arbetarna, utan för beslutet att skicka bort strejkbrytarna. Som stöd för åtalet anförde JO 1864 års lag om utvidgad näringsfrihet. Beslutet att stoppa strejkbrytarnas näringsidkande var olagligt, menade JO, och strejkbrytarna och SAF:s surtaxkommitté hade rätt att väcka skadeståndstalan mot kronan vid Svea Hovrätt.

Sedan folkopinionen lagt sig åtalades en rad kamrater till de mördade arbetarna. För brott mot Åkarpslagen i samband med demonstrationer mot strejkbrytarna dömdes tre kommunistiska arbetare till långvarigt straffarbete. En arbetare dömdes till två år och sex månaders straffarbete, en till åtta månaders och en till fyra månaders. Militären ansågs inte vållande till arbetarnas död och skadeståndsanspråken från de mördades familjer avvisades. Två officerare dömdes först till några dagars vaktarrest men friades senare helt av Högsta Domstolen.

I stället dömdes en rad journalister till fängelse för att de kritiserat olika myndigheter.

Följande år var man på nytt beredd att övertala strejkande arbetare med vapenmakt. När SAF den 6 juli 1932 skickade strejkbrytare till Klemensnäs i Västerbotten eskorterade av en polis-kontingent från Stockholm, möttes de av en röd fana som arbetarna hissade på massafabriken. Den bar inskriptionen 'Kamp mot fascism och strejkbryteri'. Striderna inleddes med att polisen öppnade eld mot demonstrerande arbetare utanför fabriken. 40 till 50 skarpa skott avlossades mot arbetare som överträtt de fridlysningsbestämmelser polisen angivit. Tre arbetare sårades allvarligt och intogs för vård på Skellefteå lasarett.

Ett par dagar senare var turen kommen till Söderhamnstrakten dit strejkbrytare också skickats. I Sandarne utanför Söderhamn hölls ett strejkmöte där Set Persson talade. Mötet protesterade framför allt mot strejkbrytarna men också mot den roll som SAF och förbundsledningen

¹² *Dagens Nyheter* 15/5.

¹³ *Ny Tid* 26/4.

spelat. Arbetarna tågade efter mötet till Folkets Hus i Sandarne där demonstrationen upplöstes. Under kvällen samlades tusentals människor vid fabriksområdet där strejkbrytarna var förlagda på pråmar. Området bevakades av ca. 50 stockholmspolis med kulsprutor, kulsprutegevär, tårgasgranater och stålhelmar. Om det fortsatta händelseförloppet berättar den borgerliga Söderhamnskuriren den 11/7:

På utomstående verkade det som om man ville driva med poliserna, men landsfogde Karl Björkling ... ämnade fabriksstaketet och framhöll för de civila att det komme att skjutas skarpt, om det skulle bli av nöden. Den provisoriskt anbragta bräda, som skilde det fridlysta området från grannskapet föll ned inför besökarnas tryck, men ingen av de civila trängde in på det förbjudna området. En polispatrull ryckte omedelbart ut och en yngling anhölls ... Landsfogde Björkling, omgiven av sina närmaste män ... förde en längre underhandling med demonstranterna dock utan att gå med på någon frigivning ... En av polismännen yttrade: Ni är fega som inte törs tala om vem det var som hade ned brädan. — Ni är fega själva, svarade någon i högen.

På ett ögonblick var sablarna ur slidorna, och huggen ven över dem som inte hann komma undan. Kvinnor och barn skrek i förfäran, allt under det slagen ven över ryggar och ben. Rent upprörande scener förekom. En yngling som inte hunnit undan i tid, fick slag på slag över ryggen av två polismän, vilka följde efter honom, och då han till sist stupade var också den tredje framme och gav ett par slag. Blodet rann efter ryggen på den slagne och färgade den tunna skjortan och han måste hjälpas bort ... Samtidigt med chocken välldes den tjocka röken från tårgasbomberna ut över folkmassan, vilken drog sig tillbaka upp mot vägen och lugn inträdde. Så småningom drog sig skaran åter ned mot magasinet och frigivning av den anhållne kom åter på tal ... något inträngande på det fridlysta området eller våld mot polismännen förekom icke. Brädan som av en polisman fastsatts med blotta handen föll åter ned. Sablarna åkte åter ur slidorna och polismännen, fler till antalet än förra gången, gick hårt fram och jagade folket upp bland buskarna samt slängde tårgasbomber. Även denna gång föll en yngling och genast var ett par polismän över honom och slog. En äldre kvinna stappade mellan de framrusande polismännen och föll till sist omkull ...

Nu började stenarna hagla ... Stenarna smattrade mot magasinsväggen, men till sist upphörde stenkastningen och någon polisman var inte synbart skadad.

Polismännen ställde upp på linje. Revolvra drages ur hölstren och som smattret från en kulspruta ekade det i nejen. Mördare, ropades det från folkmassan. Tre män hade stupat, träffade av kulor och bars bort.

De rättsliga efterräkningarna blev även nu hårda och drabbade endast arbetarna. För demonstrationerna i Klemensnäs dömdes två arbetare till vardera 2 1/2 års straffarbete för upplopp, och fyra arbetare till vardera 3 månaders straffarbete. För demonstrationerna i Sandarne dömdes en kommunistisk arbetare till 2½ års straffarbete, en till 7 månaders straffarbete och 6 till vardera sex månaders straffarbete. Under 1932 satt sammanlagt ett tjugotal arbetare i fängelse för olika brott i samband med strejker. I de flesta fall hade man valt ut ledande kommunistiska arbetare som ofta inte själva deltagit i 'upploppen'. I realiteten var det fråga om politiska fångar.

Innan ministären Ekman fallit på en mutskandal 1932, lyckades den genomdriva ett beslut om inrättande av statspolis. Att statspolisen var en politisk polis är uppenbart. Så här skriver G. A. Blomberg i sina minnesanteckningar från sin tid som stockholmspolis:

Att statspolisen ganska hastigt blev en verklighet den 1 jan. 1933 berodde väl till stor del på de många kravallerna i Norrland åren 1931 och 1932. Då visade det sig att det var svårt att helt hastigt få en poliskontingent om endast ett hundratal man till de olika platserna i Norrland.¹⁴

¹⁴ G. A. Blomberg, *Bakom polisens kulisser*, 1968.

III

Polismaktens kraftiga utbyggnad och polisens förstärkning 1964 måste ses mot bakgrund av de senaste årens skärpta klasskamp. Uppsvinget i den anti-imperialistiska kampen har redan börjat utöva inflytande på klasskampen i Sverige och Västeuropa. För att det svenska monopolkapitalets goda förbindelser med USA-imperialismen inte skall störas måste man ha tillgång till en växande polismakt för att slå ned protesterna. Efter 1965 har polisen också militariserats alltmer. Vid polisskolan tjänstgör officerare som lärare och polisen får undergå träning i stridsgruppering. Polisen har utrustats med helikoptrar, militärjeepar, kulsprutor och handgranater. Jämsides med den synliga polisen har den hemliga politiska polisen byggts ut kraftigt efter 1965.

På nytt har polisen börjat sättas in som försvarare av kapitalets profiter t.ex. mot den anti-imperialistiska rörelsen och för att skydda strejkbrytare. 1967 föll den första upploppsdomen sedan 30-talet, denna gång i samband med anti-imperialistiska demonstrationer.

Sedan statspolisen inrättats fick militärens användande mot strejkande mindre aktualitet. För säkerhets skull förnyades dock lagarna om militärs användande (Ådalslagarna) av den socialdemokratiska regeringen både 1948 och 1956. I 'Föreskrifter för militär trupp användning av vapen för upprätthållande av allmän ordning m.m.' 1958 heter det:

1. Upprätthållande av allmän ordning i samhället är i första hand den civila polisens uppgift. Då civil polis icke är tillgänglig eller då den är otillräcklig får militär trupp användas för ordningens upprätthållande. Den militära truppen kan därvid bli nödsakad att bruka våld och vid upplopp använda vapen.
2. Upplopp föreligger då en folksamling stör allmän ordning genom att ådagalägga uppsåt att, med förenat våld, sätta sig upp mot myndighet eller eljest framvinga eller hindra viss åtgärd samt underlåter att skingra sig på myndighets befallning.

I vilka situationer har då lagstiftarna tänkt sig att militär trupp skall använda vapen? Av senaste brottsbalkskommentaren framgår klart vilka fall som är särskilt farliga:

Det torde från samhällets synpunkt icke finnas tillräckliga skäl att göra skillnad mellan t.ex. det fallet att, vid en hyreskonflikt en folkmassa ådagalägger uppsåt att hindra verkställigheten av vräkningsdomar, och det att en folkmassa under en strejk ådagalägger uppsåt att med våld hindra arbetsvilliga från att upprätthålla driften ... Paragrafen är emellertid tillämplig även om folksamlingens uppsåt blott går ut på att framvinga eller hindra viss åtgärd av enskild t.ex.... att förmå en strejkbrytare att lämna arbetet.¹⁵

Allvarliga brott mot allmän ordning föreligger sålunda främst när en folkmassa sätter sig upp mot myndighets beslut. Man bör lägga märke till att de enda exempel som brottsbalkskommentaren ger gäller ekonomiska konflikter där klass står mot klass. Både strejkbryteri och vräkningar är vapen riktade mot arbetarklassen. Det är endast i dessa fall som den statliga våldsmakten får användas. Att en folkmassa stör ordningen på annat sätt t.ex. genom skrik och skrån eller urskiljningslös skadegörelse är inte lika farligt. Då kan heller inte militär sättas in.

Fall i vilka folksamling stör allmän ordning utan sådant uppsåt (att sätta sig upp mot myndighets beslut eller framvinga eller hindra viss åtgärd anm.) ter sig i jämförelse med dessa såsom mindre farliga.

Det är alltså att märka att upploppsparagrafen vänder sig mot folkliga opinionsyttringar och

¹⁵ *Kommentar till brottsbalken, 1964.*

inte mot vanligt 'gatubråk'. Den gäller inte heller i första hand till skydd för viktiga statsinstitutioner. I stället gäller den statsmaktens rätt att undertrycka folkliga opinionsyttringar som hotar t.ex. fabriks- eller fastighetsägarens ekonomiska rörelse. Statens våldsmakt skall helt enkelt skydda utövandet av den enskilda äganderätten, på den punkten ger brottsbalkskommentaren klart besked.

Hösten 1968 avslöjades dessa lagars existens för folket. Regeringen förklarade då att de naturligtvis skulle avskaffas och att det för övrigt var otillständigt att diskutera att militär skulle användas mot folket. Det skulle snart visa sig att 'avskaffandet' av Ådalslagarna inte var mera genomgripande än 'avskaffandet' av paragraf 23 1938.

Vad som egentligen aktualiserat den gamla frågan om militärs användande just 1968 framgår av regeringens proposition nr. 12 1969:

Under 1968 har frågan om upphävande eller ändring i de angivna författningsbestämmelserna övervägts inom berörda departement och försvarsstaben. I avvaktan på ett slutligt ställningstagande meddelade chefen för försvarsstaben i en skrivelse den 31 maj 1968 militärbefälhavarna, att framställning från civil myndighet om militär trupp för att upprätthålla ordningen i samband med demonstrationer eller motsvarande omgående borde underställas överbefälhavarens prövning. I samband därmed överenskomms att överbefälhavaren skulle underställa Kungl. Maj:t en eventuell framställning om militär handräckning.

Den 31 maj 1968, det var mitt under den franska majrevolten och fyra dagar efter den s.k. kårhusockupationen i Stockholm. Det är svårt att värja sig för tanken att det var dessa händelser som 1968 fick de härskande att på nytt intressera sig för militärens inre uppgifter. På liknande sätt förhåller det sig med de bägge tidigare tillfällen efter kriget då Ådalslagarna förnyades. 1948 och 1956 inträffade stora händelser på klasskampens fält i vårt grannland Finland. Just dessa bägge år sköts strejkande arbetare till döds i Finland, sista gången i Kemi 1956.

Att de härskande alltjämt saknar förtroende för folket visar deras vägran att uttryckligen förbjuda militärs användande vid folkliga opinionsyttringar. I 1969 års proposition heter det visserligen att det ankommer på polisen 'som nu förstatligats och förenhetligats' att upprätthålla allmän ordning. Men av lagrådets yttrande framgår klart att man inte är beredd att förbjuda militärs användande vid sociala konflikter:

I första hand ankommer det på polisen att upprätthålla allmän ordning. Kungl. Maj:t som ytterst bär ansvaret för ordningens upprätthållande i landet, kan dock vara nödsakad att använda militär personal, för den händelse polisens samlade resurser skulle visa sig vara otillräckliga. Detta gäller även om den föreslagna lagändringen genomföres.¹⁶

Detta är ingenting nytt. Det enda nya är egentligen att direktiven och reglerna för militärs användande vid strejker i fortsättningen hålls hemliga.

Har arbetsrättens klasskaraktär förändrats?

I

Det är lätt att se att arbetsrätten under den feodala tiden var ett verktyg i den härskande klassens tjänst och till och med ett brutalt verktyg. Det är heller inte så svårt att se klasskaraktären hos den borgerliga epokens första arbetsrättsliga lagstiftning t.ex. Åkarpslagen. Men har inte allting förändrats under folkhemmets epok och är inte lagarnas karaktär en annan

¹⁶ Lagrådsremiss.

idag? Mot detta måste man ställa frågan: När förändrades i så fall arbetsrättens klasskaraktär? Den förändrades knappast under 20-talet ty 1928 års lag har alltför tydliga drag av gammal högerpolitik.

Men har inte de lagar som stiftats sedan 30-talet haft en ny karaktär och har de inte tillkommit i arbetarklassens intresse? Låt oss alltså undersöka de lagar som tillkommit under denna tid.

Tredjemanslagen stoppades visserligen men diskussionen kring den lagen tyder inte på att arbetarklassen då nått större inflytande över lagstiftningsapparaten. 1935 års varsellag var i linje med arbetsköparnas gamla önskemål. 1938 kom den första semesterlagen. Den beskrevs som en stor seger för arbetarrörelsen. Betydelsen av semesterbestämmelserna får inte underskattas men man måste samtidigt hålla i minnet att den stegrade arbetstakten gjorde det nödvändigt och lönsamt att låta arbetskraften 'koppla av' några veckor. När man ser på 1939 års stigande vinster förstår man att denna reform lika lite som andra liknande var riktad mot monopolkapitalet. Liksom andra skyddslagar hade den det goda med sig att göra systemet uthärdligare utan att förändra dess karaktär.

1936 års lag om 'skydd mot vräkningar vid arbetskonflikter' är också en 'skyddslag' som beskrevs som en seger för arbetarklassen. Sedan gammalt hade en lång rad borgerliga rättslärdade propagerat för att det uppsägningsskydd som gällde för hyresgäster i allmänhet inte borde gälla för arbetare som hyrde bostad av arbetsköparen. Den alltjämt gällande lagen om 'skydd' vid vräkningar innebär endast att de ofördelaktiga specialbestämmelserna skall bibehållas och att arbetare med tjänstebostad alltjämt skall förvägras det skydd som nyttjanderättslagen ger andra hyresgäster. Vid en konflikt t.ex. en lockout eller strejk är uppsägningstiden 3 månader. Om arbetsköparen önskar använda bostaden för att inkvartera strejkbrytare, eller som det heter, 'arbetstagare, med vilken överenskommelse angående arbete ... träffats för den tid, konflikten varar' måste arbetaren lämna bostaden. Om arbetaren 'stört ordningen på arbetsplatsen' kan han enligt § 2 h) snabbvräkas. Så förvandlas vad som från början ter sig som en skyddslag vid närmare undersökning till en klasslag som tvärt emot att avskaffa en klassorättvisa är en förklädning för att dölja den.

På liknande sätt förhåller det sig med Lagen om förenings- och förhandlingsrätt från 1935. Enligt kap. 2 § 4 har varje arbetsköpare förhandlingsrätt. På arbetarnas sida tillkommer förhandlingsrätten endast föreningar. Det innebär att förhandlingsrätten i realiteten monopoliserades och begränsades till vad som i Italien kallades 'de av staten erkända syndikaten'. Man bör också komma ihåg att de härskande gav skydd åt den fackliga föreningsrätten först sedan de fackliga organisationerna pacificerats. Genom att försämma skyddet för de tillfälliga strejkkommittéerna, som idag för samma kamp som fackföreningarna under 1890-talet, ger lagen de härskande möjlighet att med fackföreningarna som 'väktare' hålla tillbaka strejker.. Förhandlingsreglerna i lagen är inte ens sanktionerade med straff. En arbetsköpare som vägrar träda i förhandlingar kan alltså inte med stöd av lagen tvingas betala skadestånd.

II

Inte heller utanför lagboken kan man märka någon förändring till arbetarklassens förmån under 30-talet. Påståendet att parterna nu 'möttes på halva vägen' står sig inte heller vid en närmare granskning. I stället var det LO som steg för steg närmade sig SAF:s gamla ståndpunkter. Enligt SAF:s stadga från 1902 var föreningens ändamål att verka för arbetsfred, att hävda arbetsgivarens rätt att leda och fördela och att verka för 'en sådan begränsning av företagens personalkostnader att utrymme finns för konsolidering, vidareutbyggnad och tillfredsställande avkastning'. Allt detta har arbetsköparna efter hand fått LO att acceptera genom

lagar, avtal och stadgebestämmelser. 1941 förband sig LO t.o.m. att verka för 'näringslivets stärkande och sunda utveckling'. I grund och botten hade LO därmed gjort huvudpunkten i SAF:s programförklaring till sin egen.

I motsats till LO har SAF kunnat verka utan att behöva göra några viktiga stadgeändringar. Den enda ändringen av betydelse gjordes 1928 då rätten att proklamera lockout överflyttades från stämman till fullmäktige.

En organisation som består av en hop bittra konkurrenter sammanslutna för begränsade syften, måste för att fungera ha en 'stram centralistisk disciplin', för att använda 15-mannakommittens ord. En demokratisk rörelse som byggts upp kring arbetarnas klassolidaritet behöver däremot knappast en sådan organisationsprincip för att hållas samman. Så snart arbetarklassen uppträder som klass förenar den de olika gruppintressena och underordnar dem under den gemensamma klassolidariteten. Det var just vad som skedde i de stora striderna under LO:s första decennium. Det är när den härskande klassen hotas av arbetarklassens tillväxt och politiska styrka, när arbetarklassens solidariska och samordnade uppträdande är ett dödligt hot för de härskande som det blir nödvändigt att 'avskaffa klasskampen' och att avdemokratisera och pacificera arbetarnas klassorganisationer. En sådan politik kännetecknade den härskande klassens uppträdande redan under 20-talet och den skärptes under 30-talet i alla kapitalistiska länder.

Det är heller knappast någon tillfällighet att den härskande klassen med 'arbetarrepresentanterna' som verktyg slår sönder fackföreningsrörelsens organisationsstruktur samtidigt som den lockar LO-ledningen att acceptera den 'solidariska' lönepolitiken. Därigenom inför man en idé om motsättning och konkurrens mellan olika arbetargrupper som strider mot klassolidaritetsens idé och är främmande för den gamla, genuina fackföreningsrörelsen.

III

Den som i likhet med Olof Palme (remissdebatten 1970) anser att den nuvarande fackliga rättsordningen uttrycker arbetarnas intressen kan också studera Verkstadsföreningens gemensamma verkstadsregler från 1970. De innehåller bl.a. följande bestämmelser:

Arbetare får under arbetstiden icke onödigtvis avlägsna sig från arbetsplatsen. Arbetet får icke upphöra före arbetstidens slut och får arbetare dessförinnan icke vidtaga någon förberedelse för sitt avlägsnande ... Under arbetstiden tillåtes icke tidnings- eller annan läsning, onödigt samtal, intagande av måltid eller annan förtäring ... Tobaksrökning är förbjuden ... I övrigt förbjödes allt som kan vara ägnat att störa arbetet.

Till vederbörligt beaktande uppräknas särskilt nedan angivna fall, i vilka arbetare må omedelbart avskedas, nämligen:

Den som icke iakttagit ärlighet, nykterhet och gott uppförande ... Den som å arbetsplatsen uppehåller sig med onödigt prat eller bedriver agitation.

Under början av 1900-talet var de principer som sedan infördes i rättsordningen 1928, 1938 och 1941 blott uttryck för kapitalisternas klassvilja. Efter 1941 är de i stället 'gällande rätt' och omfattas i huvudsaks också av arbetarrörelsens representanter. Det visar att utvecklingen gått mot ett stärkande och utvidgande av den borgerliga maktsfären. Den fackliga byråkratin har blivit delaktig i den borgerliga ideologin och genom avtal och lagar förbundet sig att verka för den borgerliga klassdiktaturens utvidgande och stärkande. Att LO i sin stadga inte längre kan kalla arbetsköpare för arbetsköpare visar att denna diktatur infört en ordning som inte tillåter landsorganisationen att ta till orda annat än på motståndarnas villkor.

Det är inte så underligt att denna ordning hälsas med tillfredsställelse av arbetsköparna. Om LO:s stadgeändring 1941 skrev t.ex. *Industria*:

För det organiserade företagarintresset erbjuder de föreslagna förändringarna endast förverkligandet av ett gammalt önskemål.¹⁷

Vid samma tillfälle förklarade Verkstadsföreningens ordförande Gustav Tham i *Social-Demokraten* att han numera betraktade 'arbetarsammanslutningarna mera som hjälpare än som motståndare'.

Som helhet är det alltså orimligt att påstå att arbetsrättens klasskaraktär skulle ha förändrats under denna tid. I stället stärktes det borgerliga klassherraväldet genom de lagar, avtal och stadgebestämmelser som tillkom under tiden 1928 till 1941.

1949 års lag om arbetsgivares rätt till arbetstagares uppfinning är också en lag som bekräftar arbetsköparens makt. Den utsträcker den privata äganderättens princip också till tankelivets område. Att köpa en arbetares arbetskraft innefattar alltså också intellektets verksamhet. Även här gäller den borgerliga principen att arbetets frukter tillkommer kapitalisten.

IV

Från tiden efter 1960 har klasskampen skärpts i hela världen. Den nationella revolutionen i den koloniala världen har satt igång rörelser som mer eller mindre direkt återverkat på kampen mot den skärpta utsugningen i Västeuropa.

I maj 1964 lade närmare ett tusen arbetare vid Scania-Vabis i Södertälje ned arbetet och tågade ut på verkstadsgården. Inte på trettio år hade arbetare på detta sätt i stor massa spontant och 'oförklarligt' lagt ned arbetet. De fackliga byråkraterna blev tagna på sängen och tills vidare valde Metallarbetaren att helt tuga om strejken. Under perioden 1960-64 översteg antalet olagliga strejker för första gången antalet lagliga.¹⁸ Under hela 60-talet minskade de av den fackliga byråkratin godkända strejkerna i antal samtidigt som arbetarnas egna aktioner ökade. Under 1970 utnyttjades också strejkförbudslagen och arbetsdomstolen flitigare än under någon period sedan 1932.

Under en period av skärpt klasskamp måste den härskande klassen mera totalt mobilisera staten till sitt försvar. Det ökade antalet fall då arbetsdomstolen beordrat strejkande att återgå är ett av uttrycken för denna skärpta mobilisering. Men därutöver började de makthavande 1966 för första gången sedan 30-talet på nytt intressera sig för strejklagar. Den 13 maj 1969 godkände riksdagen lagen om 'begränsning i samhällsstödet vid arbetskonflikt m.m.'. Det skedde nästan helt utan offentlig debatt. Ändå är denna lag en vidareutveckling av den tidigare arbetsrättsliga klasslagstiftningen.

Enligt denna lag skall arbetare som berörs av en konflikt inte ha rätt till utbildningsbidrag, flyttbidrag, arbetslöshetshjälp, arbetslöshetsförsäkring, studiemedel, studiehjälp m.fl. bidrag. Trots att det sägs att 'statens neutralitet' i lika mån skall drabba arbetare och arbetsköpare är det uppenbart att åtgärderna endast blir aktuella mot arbetare och tjänstemän. Det hör till sällsyntheterna att monopolkapitalister åtnjuter t.ex. omskolningsbidrag.

För att se att den påstådda neutraliteten döljer ett ställningstagande till arbetsköparnas förmån kan det vara tillräckligt att ta del av de skäl som propositionen (Nr. 76 1969) ger för att studie-
hjälp inte skall utgå till 'konfliktberörda' men att däremot statligt företagstöd kan utgå till

¹⁷ *Industria* nr 11 1941.

¹⁸ S. O. Andersson, *Vilda strejker* 1969.

ett 'strejkdrabbat' företag:

Studiemedel och studiehjälp utgör betydelsefulla förmåner för den enskilde. Om de får utgå utan begränsning vid en arbetskonflikt, måste man ... räkna med att de kan stimulera dem som är berörda av konflikten och vill göra den arbetsfria tiden under denna mera meningsfull, att använda tiden till studier... Eftersom förmånerna i allt väsentligt är avsedda för elevens uppehälle under studietiden måste det anses utgöra ett neutralitetsbrott från samhällets sida om de kommer även konfliktberörda arbetstagare till godo. Utredningen finner det vara ofrånkomligt att arbetstagare avstängs från rätten till studiemedel och studiehjälp.

Hur ställer sig då staten till den andra sidan, till arbetsköparna? Inledningsvis förklarar man visserligen att företagarstödet bör betraktas på 'i princip samma sätt'. Men en viss skillnad finns ändå när det gäller det 'neutrala samhällets' uppgifter i detta fall:

Samhällets lokaliseringstöd, kreditstöd samt stöd åt jordbruk och fiske är i allt väsentligt avsett att hjälpa företagaren med investeringar som är nödvändiga för att trygga deras fortsatta verksamhet. Stödet främjar också indirekt sysselsättningspolitiken.

Talet om jordbruk och fiske får inte leda oss att tro att denna del av företagarstödet är den viktigaste. Under företagarstödet faller de hundratals miljoner som ASEA och andra monopolkapitalistiska företag får i lokaliseringsbidrag av staten. Dessutom gäller det de väldiga summor som monopolkapitalet tillgodogör sig i statliga kreditgarantier. Hur skall då den neutrala staten handla i dessa fall? Detta är regeringens inställning:

Ingen har något att vinna på att sådant stöd dras in bara därför att ett företag är drabbat av arbetskonflikt. För arbetstagersidan är det ett intresse att efter konfliktens slut få återgå till arbetet i ett livsdugligt företag och från företagsekonomiska synpunkter är det önskvärt att kunna utnyttja den tid då produktionen ändå ligger nere till nödvändiga ombyggnader, installationer m.m. Därför anser utredningen att företagarstödet bör stå utanför konfliktdirektivens område.

Tydligare än här kan väl statens karaktär av verktyg för den härskande klassen knappast framstå. Inte nog med att strejkande arbetare och tjänstemän skall berövas en rad sociala rättigheter och förmåner. Staten åtar sig helt enkelt att träda in som en gigantisk 'strejkbrytarorganisation' på arbetsköparnas sida. Vad som egentligen sägs är ju att strejkbryteri i form av ombyggnader och installationer 'm.m.' bör uppmuntras och understödjas med skattemedel vid företag som är 'drabbat' av arbetskonflikt. Visserligen tillskötts ett par mildrande förbehåll av Lagutskottet. Men det tar inte bort totalintrycket av denna lag som ett märkligt utfall av statlig "neutralitet".

På detta sätt vill staten utöva sin neutralitet vid lovliga konflikter. Vad gäller det vanligaste konfliktfallet dvs. 'vilt' strejkande arbetare förklarar inrikesminister Holmqvist helt hotfullt:

Mot olovliga stridsåtgärder har samhället ingen anledning att vara neutralt.

Både med tanke på lagens innehåll och verkningar måste man säga att den är en bekräftelse på att arbetsrättens klasskaraktär inte har förändrats. I och med denna nya lag har i stället arbetsdomstolen, som är besvärinstans, fått ytterligare en borgerlig klasslag att tillämpa. Liksom det övriga arbetsrättsliga regelsystemet uttrycker den monopolkapitalets klassherravälde och bekräftar dess makt över den nuvarande statsapparaten.

MBL — En ny anti-strejklag

Hur har man utnyttjat den lagen [Kollektivavtalslagen]? Svaret har vi idag när vi ser gruvarbetarna som sitter här ...

Om en vanlig arbetarstäm vill ha sina mänskliga rättigheter tillgodosedda, reses ett våldsamt

motstånd av nästan samma slag som när kvinnorna ville ha sin rösträtt. Man måste nu bryta lagar av nästan samma storleksordning som dåför tiden. Dessa lagar visar nu i praktiken hur snedvridna de är för den stora massan. De kommer förr eller senare att rasa ihop. De har redan börjat rasa ihop. (Våldsamma applåder)

Gruvarbetaren Elof Luspa vid strejkmöte i Kiruna stadshus den 8 januari 1970

I

Tisdagen den 9 december 1969 gick 35 gruvarbetare vid den statliga Leveniämigruvan i Svappavaara ut i en spontan strejk. Det var början till den stora gruvarbetarstrejken vid LKAB 1969-70. Strejken varade i 57 dagar. 5000 gruvarbetare deltog.

Gruvstrejken var den största strejken i Sverige efter kriget. Den slog hål på myten om den så kallade arbetsfreden. Det är inte sant som Gunnar Sträng sa på Arosmässan — att gruvarbetarna uppvisats till strejken genom Sara Lidmans bok *Gruva* — fastän det var en bra bok. Orsaken till strejken måste sökas i försämrade arbetsvillkor och eftersläpande reallöner.

Gruvstrejken utlöste en våg av solidaritet i hela landet. Hundratusentals kronor samlades in. Enligt Sveriges Radios undersökningar stöddes de strejkandes krav på bättre arbetsförhållanden av 80 % av svenska folket. 60 % ansåg att det var rätt av gruvarbetarna att strejka fastän deras strejk var olaglig.

Men gruvarbetarstrejken slogs ned. Det skedde bl.a. genom en hetskampanj med Aftonbladet i spetsen, där de strejkande gruvarbetarna beskylldes för att vara 'splittrare'.

LKAB:s ledning fick direktiv att inte göra några som helst eftergifter till arbetarnas valda strejkkommitté. Först sedan arbetarna tvingats att återgå till arbetet och strejkkommittén 'förstärkts' bl.a. med LO:s dåvarande vice ordförande Curt Nordgren, kunde kampen knäckas.

Gruvarbetarna i malmfälten var inte ensamma om att strejka den här vintern. Gruvstrejken bidrog till att utlösa en våg av uppdämda protester och korta spontana strejker i hela landet.

Den 11 december 1969 gick 150 malmlastare i Luleå i strejk.¹⁹ Den 12 december gick 40 gruvarbetare i Bolidenbolagets Aitikgruva i Gällivare i strejk. Den 8 januari 1970 gick 170 lastare vid Arlanda flygplats i Märsta i strejk. Den 16 januari strejkade 1500 arbetare vid Volvo—Torslandaverken i Göteborg.

Den 19 januari strejkade över 1000 arbetare vid Saab-Scania i Trollhättan. Under veckan 19-23 januari förekom strejker vid Trelleborgs gummifabrik, Scania-Vabis i Södertälje, Elektrolux i Mariestad, ASEA i Västerås, Scantias plåtverkstad i Luleå, Jönköpings Mek. Verkstad i Torpsbruk, Televerkstaden i Vänersborg, Husqvarna vapenfabrik, Skånska Cement i Kalmar, Volvo—Skövdeverken, Volvo—Köpingverken, Strängbetong i Kungsör, AB Tuba i Eneryda, Bodens Träimpregnering, Bolinder-Munktell i Eskilstuna, BPA och Kullenbergs byggbolag i Göteborg, NEFA i Norrköping, Goodyear i Norrköping, LM Eriksson i Karlskrona, KF-ägda Kalmar chokladfabrik, LM Eriksson i Stockholm och Söderhamn.

Veckan därpå fortsatte strejkvågen bl.a. bland skogsarbetarna i Arvidsjaurområdet, på Bahco i Enköping, Rönnskärsverken i Skellefteå, Sundsvalls verkstäder, Sandvikens AB:s Lidköpingsfabrik, Ytongbolagen i Kvarntorp, Surte glasbruk, LM Eriksson i Kristianstad, Starprodukter i Lidköping.

Det centrala tvåårsavtal som gällde vintern 1969-70 gav ett utfall som varierade mellan 28 och

¹⁹ Sammanställningen av strejker, ur Anders Thunberg m.fl. *Strejken* Sth. 1970

59 öre/tim. Med strejkerna som påtryckning drevs nu igenom avtal som gav omedelbara höjningar på upp till 2 kr/tim. t.ex. vid Volvo i Göteborg och Skånska Cement i Kalmar.

I remissdebatten i riksdagen den 21 januari — mitt under strejkvågen — gick Olof Palme till skarp attack mot de strejkande. Han förklarade att 'vilda strejker' kan få:

förödande konsekvenser för samhället som helhet, men framför allt för arbetarnas möjligheter att hävda sina intressen.

Verkligheten talar ett annat språk. Om strejkvågen fick 'förödande' konsekvenser, gick de främst ut över Verkstadsföreningen och över Volvos och Skånska Cements aktieägare.

Genomgående var strejkvågen en reaktion mot alltmer centraliserade förhandlingar, det magra utfallet och de utdragna lokala förhandlingarna. Huvudtendensen var inte att ställa facket åt sidan utan tvärtom att aktivera och ge stöd åt förhandlarna. Strejkerna drev på förhandlingar som kört fast. I många fall togs förhandlingar upp på de strejkandes begäran; i vissa fall också under pågående strejk.

Genom sitt medvetande och sina tidigare erfarenheter lyckades så den svenska arbetarklassen lindra verkningarna av LO-toppens klassarbete och anti-strejklagarnas bestämmelser och genomföra en framgångsrik kamp mot monopolkapitalet. Många företag bröt mot § 33 i SAF:s stadgar, som säger att alla strejker skall anmälas till SAF. Metalledningens centrala flygblad, som krävde att 'alla stridsåtgärder måste upphöra', hjälpte inte heller. De enskilda företagen gjorde stora eftergifter men teg inför SAF. Trots att strejkerna bröt mot 1928 års kollektivavtalslag, kunde inte de tusentals strejkande arbetarna ställas inför arbetsdomstolen.

En enskild arbetsköpare vill leverera i tid och därför snabbt få slut på en strejk — särskilt om konjunkturerna är goda och profiten hög. SAF, som mera ser till monopolkapitalets samlade och långsiktiga intressen, var motståndare till alla eftergifter.

SAF-direktörerna var oroade.

II

Den lösning som SAF nu aktualiserade var skärpta anti-strejklagar med höjda skadestånd och möjligheter att straffa strejkande med avsked.

Den mera officiella 'beställningen' av en skärpt strejkförbudslag kom i maj 1971. I ett PM till Inrikesdepartementet den 11 maj framför SAF sina önskemål.

SAF-direktören Giesecke ger till en början Arbetsdomstolen ett välförtjänt erkännande:

Arbetsdomstolen har givit fredsplikten under kollektivavtalets giltighetstid en vidsträckt omfattning ...

Men Giesecke är ändå inte riktigt nöjd. Skadeståndet på högst 200 kr är på tok för lågt, menar han. Det har därför mist 'sitt ursprungliga syfte'. Därför behövs en översyn av skadestandsreglerna. Dels krävs en höjning av maximibeloppet, dels bör beloppet anpassas t.ex. till den strejkandes inkomst och strejkens längd.

I detta PM från SAF har riktlinjerna till en ny anti-strejklag redan dragits upp. Att den nya lagen så småningom fick namnet 'Medbestämmandelagen' och att den föregående utredningen kallades '§ 32-utredningen' framstår mot denna bakgrund som en falsk varubeteckning.

Enligt LO:s officiella syn kom initiativet till den nya lagen från den LO-kommitté som våren 1971 lade fram rapporten Demokrati i företagen. Parlamentariskt fullföljdes initiativet genom

en riksdagsmotion av LO-ordföranden Arne Geijer.

I en skrift som arbetsmarknadsdepartementet våren 1975 spred i massupplaga på arbetsplatserna påstås i förordet att den lag som § 32-utredningen föreslår 'ligger i linje med de krav som framförts i LO:s och TCO:s program för demokratisering av arbetslivet'.

Detta är uppenbart oriktigt. I LO:s företagsdemokratiska program från 1971 finns inga förslag att överhuvudtaget ändra kollektivavtalslagen. Det direktiv som utredarna säger sig ha fått från regeringen Palme är inte alls i linje med LO-rapporten och ännu mindre med den breda fackliga opinion som krävt utvidgad strejkrätt. Men i förordet till § 32-utredningen förklaras rent ut att syftet är 'en allmän översyn av arbetsfredslagstiftningen'. 'Arbetsfredslagar' är den gamla välkända beteckningen på lagar som syftar till att skydda arbetsfreden — anti-strejklagar med andra ord. Det är knappast i linje med att 'demokratisera arbetslivet'. Däremot stämmer inriktningen väl med SAF:s krav från 1971.

Och var det inte det som var meningen?

Till sitt reella innehåll har Medbestämmandelagen (MBL) inte avskaffat § 32, trots löften om detta. Rätten till s.k. tolkningsföreträdare och rätten att sluta medbestämmandeavtal i frågor som faller under § 32 var det stora genombrottet, menade LO — åtminstone innan lagen började tillämpas. Olof Palme gick så långt att han förklarade Medbestämmandelagen som den största reformen efter den allmänna rösträtten. Idag tar ingen socialdemokrat så stora ord i sin mun när han talar om Medbestämmandelagen.

Den mest negativa delen av MBL gäller det skärpta strejkförbudet, och främst borttagandet av 200-kronorsgränsen.

Detta var ett av SAF:s huvudkrav 1971. I § 32-utredningen gav både SAP, LO och TCO efter för SAF:s krav. Det var i den utredningen som alternativet om obegränsat strejkskadestånd slog igenom. Och det var genom SAP/LO:s principiella acceptering av detta som de öppet borgerliga partierna sedan vågade stå på sig i sina krav på obegränsat strejkskadestånd, trots att en kompakt proteststorm på arbetsplatserna till slut skrämde SAP/LO att ändra sig.

§ 32-utredningen har också den tvivelaktiga äran av att ha introducerat den gamla SAF-idén att skilja ut 'strejkledare' och andra aktiva. Den talar om 'de enskilda deltagarnas bevekelsegrunder' vid en strejk. Med 'bevekelsegrunder' kan väl inte menas något annat än 'upsåt'. Detta öppnar i sin tur möjligheterna att gå in på de olika strejkandens politiska åsikter. MBL:s anti-strejkbestämmelser har fört in ett element av straff efter åsikt och inte efter gärning. Det är en rättsprincip som i fackliga sammanhang är främmande för svensk civilrättslig praxis. Däremot är detta en allmän företeelse i fascistisk strejklagstiftning.

Hur dessa bestämmelser kan användas fick vi en föraning om vid städerskestrejken i Skövde våren 1975. Då berättade städerskan Ragnhild Andersson på ett möte i Åsö gymnasium den 2 februari hur både SAF:s och LO:s jurister förhört de strejkande i syfte att kartlägga deras åsikter; förbjudit dem att yttra sig för pressen om innehållet i förhören och förbjudit dem att ens tala med strejkbrytarna vid deras arbetsplats. (Jfr Åkarpslagen.)

Genom lottning i riksdagen våren 1976 gick paragrafen om obegränsat strejkskadestånd igenom, tillsammans med en rad andra försämringar av utredningens redan dåliga förslag.

Redan i de första målen mot strejkande efter MBL:s införande visade monopolkapitalet hur hårda straff man önskar. KF bröt isen genom att bli det första företag som överskred 200-kronorsgränsen. För att hämnas en strejk vid lagercentralen i Luleå krävde KF 600 kr av varje

deltagande arbetare. Det gav moraliskt mod åt IMA-tvätten i Sundsvall (Elektroluxägd) att klämma till med 900 kr mot 23 lågavlönade kvinnor. Wallenbergägda Tarkett i Ronneby höjde budet ytterligare till 1200 kr.

Genom en aktiv och vaksam facklig opinion, med protestuttalanden, solidaritetsmöten och demonstrationer tvingades AD att i de två sista fallen begränsa sig till 200 kr .i skadestånd. Ett mål, mot de strejkande Gunneboarbetarna, drog företaget tillbaka. Men i KF-målet överskreds gränsen. Som motiv att utdöma 300 kr angav AD den blockad av transporter som de strejkande genomförde. Om en strejk är effektiv då är den allvarlig, tycks AD mena.

Att opinionsrörelsen mot obegränsat strejkskadestånd också lyckades förmå SAP att skriva en riksdagsmotion om återinförande av 200-kronorsgränsen är en avgjord framgång. Men om motionen behandlas och naturligtvis avslås före nästa val och SAP sedan 'glömmer bort' den bör man inte bli alltför förvånad. Det innebär ju bara ett fullföljande av den förhållningstaktik som användes för att dölja kovändningen efter 1928 års lagar.

Arbetsköparens ökade rätt att svara med lockout är ytterligare en skärpning av anti-strejkbestämmelserna, som tillkommit genom MBL.

Varselreglerna har också skärpts — även vid lagliga stridsåtgärder. Numera gäller varsel-skyldigheten också vid blockad. När facket våren 1978 ville stödja strejkande Volvo-arbetare i Belgien med en blockad, lyckades Volvoledningen förhålla stödet med hjälp av MBL. Vid ett motsvarande fall 1975, också inom Volvo, medverkade en blockad i Sverige till arbetarnas seger.

MBL har även höjt den tidigare gränsen på 300 kr vid brott mot varselbestämmelserna. Nu gäller också här ett obegränsat skadestånd. I en tid när fackföreningarna vid de stora svenska monopolkoncernerna skulle behöva använda solidaritet över gränserna då har MBL i tysthet försämrat fackets ställning.

III

Kampen för strejkrätt har präglat den fackliga kampen ända sedan de första fackföreningarna bildades vid slutet av 1800-talet. Lika länge har arbetsköparna försökt bryta udden av kampen genom att försöka avskeda dem som gått i spetsen för kamraterna.

Alltifrån Norbergsstrejken 1891-92 och till städerskestrejken i Skövde 1975 har frågan om avsked vid strejk varit en stridsfråga.

Den fackliga ståndpunkten till avsked vid strejker har alltifrån början varit klar och otvetydig. De svenska fackföreningarna har genom decennier av kamp byggt upp en styrka som gjort det omöjligt att sparka strejkande arbetare. Så sent som 1970 tog Metall i Ford-målet i AD principiell strid emot bolagets försök till hämndaktion. Då gällde det inte heller ett direkt avskedshot utan suspension mot olagligt strejkande arbetare.

Ställningstagandet var helt i linje med det fackliga rättsmedvetandet och med LO:s linje alltsedan sekelskiftet.

Men i förarbetena till Lagen om anställningstrygghet (!) skriver statsrådet Erik Holmquist:

I kvalificerade fall, t.ex. när det rör sig om någon som agiterar för eller annars spelar en framträdande roll vid en allvarlig olovlig strejk, bör det även kunna bli fråga om omedelbart avskedande. (Prop. 1973: 129 s. 125.)

För första gången i svensk rätt har alltså en socialdemokratisk minister smugit in skrivningar

som gör det möjligt att avskeda strejkande. En facklig styrkeposition för arbetarklassen, som vunnits genom decennier av hård kamp av fackliga pionjärer, har därmed slagits i spillror.

I propositionen till MBL (sid. 294) utvecklar den dåvarande arbetsmarknadsministern Ingemund Bengtsson ytterligare den nya linjen och ger två exempel när han anser att arbetare skall avskedas. Det gäller när 'en olovlig arbetskonflikt blir långvarig till följd av att deltagande arbetstagare inte kan förmås att vika från klart avtalsstridiga krav', eller när 'någon arbetstagare driver fram en strejk i syfte att störa den ordinarie fackliga verksamheten på arbetsplatsen och liknande'.

Med det första exemplet har Ingemund Bengtsson fört in ett nytt ord i arbetsrättsliga sammanhang. Några 'avtalsstridiga krav' har aldrig existerat tidigare — däremot avtalsstridiga handlingar, t.ex. strejker. Är det nya avtalskonstruktioner sådana som i LO/SAF-avtalet våren 1978 som avses och som innebär att LO försöker att helt förbjuda lokala krav?

Det andra exemplet utgår från att arbetare strejkar inte för att de tvingas till det av motparten, utan för att de genom dolska anslag luras in i aktioner som syftar till att störa det fackliga arbetet. Detta är en fantasiprodukt som alltid frodats i reaktionära kretsar, som stått främmande för de stämningar och den verklighet som finns i ett arbetarkollektiv. Skillnaden jämfört med slutet av 1800-talet är att en socialdemokratisk minister nu ställer upp på tanken.

Men det obegränsade skadeståndet och möjligheterna att avskeda vid strejker är inte de enda skärpningarna jämfört med tidigare klasslagar. Ett nytt 'förbud mot solidaritet' har också införts genom att alla fackliga organisationer i motsats till tidigare förbjuds att understödja en olaglig strejk ekonomiskt.

I § 43 åläggs det lokala facket att ta upp förhandlingar inte för de strejkandes krav utan i syfte att få de strejkande att återgå till arbetet. Utöver det vidsträckta strejkförbudet i fyra punkter, som fanns i 1928 års lag, har MBL en punkt som säger att stridsåtgärden måste vara 'i behörig ordning beslutad av föreningen'.

Tillägget är inte bara en skärpning av strejkförbudet med udden riktad mot lokala aktioner. Det är ett ingrepp i den fackliga rörelsens inre angelägenheter. Det återspeglar också hur 70-talets lagstiftare — i den nya grundlagens anda — vill ställa strejkrätten som en naturlig demokratisk rättighet på huvudet. Att strejka är förbjudet om ej annat stadgas i lag. Så tycks dagens svenska lagstiftare mena.

Detta strider mot den rättsuppfattning som t.ex. under Sundsvallsstrejken hade stöd också i borgerlig press.

T.o.m. i den mycket reaktionära trettonmannakommitténs strejkförslag 1933 var grundlinjen en annan än i MBL. Då hette det t.ex.:

Kommissionen [har] icke vågat fränkänna enskilda personer formell behörighet att vidtaga arbetsinställelse. Det skulle enligt kommissionens mening verka synnerligen stötande att utkräva straff av arbetare, som i förekommande fall begagna sig av sin naturliga möjlighet att vägra tillhandahålla arbetskraft, endast därför att organisationsmässigt tillstånd till åtgärden icke erhållits, strejken kan ju i och för sig vara fullt lovligt och arbetarna kunna vidare tänkas vara oorganiserade.

Efter HD:s dom mot de strejkande taktäckarna 1974 och särskilt efter MBL, där även 'i och för sig' lovliga strejker blir olagliga, om inte beslutet att strejka fattats i behörig ordning, tycks den självklara rätten att vägra tillhandahålla sin arbetskraft vara satt i fråga.

Att låtsas som om den naturliga, demokratiska rätten att strejka aldrig existerat, att upphöja fackliga stadgar till rang av lag, att försöka locka lokala, fackliga företrädare att agera både åklagare, domare och polis mot egna arbetskamrater, det är MBL:s mest osympatiska sida. Den reaktionära strejkförbudsfilosofi som t.o.m. 13-mannakommissionen 1933 fann 'synnerligen stötande', den har 70-talets socialdemokratiska ministrar svält med hull och hår.

Den stora skogsarbetarstrejken 1975 skulle sannolikt ha varit olaglig enligt MBL, trots att strejken utlöstes sedan löneavtalet löpt ut. Enligt den gamla kollektivavtalslagen var skogsarbetarstrejken inte olaglig.

IV

Alla dessa anti-fackliga bestämmelser kan på intet vis uppvägas av det ökade 'medbestämmande' och den utvidgade förhandlingsskyldighet för arbetsköparna som MBL stadgar. Syftet med denna sida av MBL har inte varit att stärka arbetarklassens makt. Tvärtom har tanken nog snarare varit att bygga upp ett nytt samarbetsystem.

Därför ska man inte förvåna sig när VD:n för den nya statliga stålkoncernen, Björn Wahlström, uttalar sig smått lyriskt om MBL:s effekter i LO-tidningen nr 9/78.

Den fackliga kampen på arbetsplatserna har utvecklats sedan 1970. Jämfört med gruvarbetarstrejken innebar skogsarbetarnas strejk våren 1975 ett stort steg framåt när det gäller genomtänkt taktik och facklig framgångslinje. MBL har till syfte att möta denna mera medvetna rörelse och ta udden av den. I förlängningen av Hagauppgörelser, utbyggd facklig byråkrati, löntagarfonder och samrådsorgan kan man ana en framtidsvision där de lokala facken är tänkta att bli 'trivselkommittéer' som genom utstuderade klasslagar och centrala avtal förbjuds att lägga sig i lönefrågor.

Men lika lite som 30-talets japanska fascister lyckades avskaffa klasskampen genom att förbjuda ordet 'klasskamp', så kan strejker avskaffas genom skärpta klasslagar. Strejklagarna berör de arbetande människornas mest grundläggande intressen och ytterst deras ställning som objekt för kapitalistisk utsugning.

Hösten 1973 fängslades två svenska journalister. De hade avslöjat en för det svenska folket och riksdagen okänd statlig spionorganisation, kallad IB. Därvid framkom att statliga spioner och angivare nästlat sig in i olika organisationer, bl.a. i solidaritetsrörelsen för Palestina. När det framkom att den statliga spionbyrån också hade förbindelser med ett spionnät inom fackföreningsrörelsen kallat SAPO, utgick en order att debatten skulle strypas.

De första politiska fängslandena i Sverige efter kriget kan ses som ett led i en allmän offensiv mot demokratiska fri- och rättigheter. De nya anti-strejklagarna är en del av samma offensiv. MBL har presenterats som ett utslag av ökad demokrati och vidgat medinflytande. På liknande sätt har de nya grundlagarna marknadsförts. Den största attacken mot demokratiska fri- och rättigheter sedan kriget, 1975 års nya regeringsform, sägs ha grundlagsfäst de demokratiska fri- och rättigheterna. I själva verket innebar den nya grundlagen att statsmakterna skaffade sig lagliga befogenheter att över en natt upphäva folkets friheter.

I det ursprungliga förslaget till ny grundlag hade strejkrätten tappats bort. När en journalist på presskonferensen frågade om den saken blev Palme, Geijer och Lidbom enligt Dagens Nyheter 'helt ställda'. Palme fann sig först och förklarade att 'ingen kommit att tänka på strejkrätten'!

Nu finns strejkrätten med i den nya grundlagen. Det är alltså fritt fram att strejka 'om inte

annat följer av lag och avtal'. Strejker är tillåtna utom när de är förbjudna. Så kan dagens grundlagsfästa svenska strejkrätt sammanfattas.

Men trots att Sverige idag har en av Västeuropas hårdaste anti-strejklagar är det viktigt att värna om den strejkrätt som ändå finns. Därför måste man dra en skiljelinje mot länder som Sovjet, där alla strejker är förbjudna, och DDR, där det i § 106 i arbetslagen slås fast att den 'socialistiska arbetsdisciplinen', som inte tillåter strejker, 'grundar sig på en principiell överensstämmelse mellan samhällets intressen och den enskildes intressen'.²⁰

²⁰ Ur *Tyska demokratiska republikens arbetslag*, Berlin 1968. Sv. uppl. s. 135.

Rättsskapare och rättstillämpare i den härskande klassens tjänst

Juristerna i klasskampen

Juristerna: I präster måste proppa folket fullt av lögner och fördomar, vi jurister skola göra lag och rätt så tvetydiga, invecklade och oredliga att massan icke skall förstå dem.

Ur *Präster och jurister* av August Palm och Erik Nordman 1887

Ju mer jag har studerat rättsordningen, dess starkare har jag fått det intrycket av hur komplicerade även till synes enkla företeelser kan vara.

Ur *Forskningsuppgifter för svensk arbetsrätt* av prof. Folke Schmidt 1954

I

Arbetsrätten som en avgränsad del av den juridiska vetenskapen uppstod först efter det kapitalistiska genombrottet. Den förste arbetsrättsexperten i Sverige var A. O. Winroth som 1878 utgav sin avhandling *Om tjänstehjonsförhållandet*. Avhandlingen registrerar knappast brytningen mellan de feodala förhållandena och 'det fria avtalet' men innehåller en del intressanta uppgifter om arbetsavtalen i äldre tid och i främmande länder. Winroth skriver:

I allmänhet är i Tyskland legohjonsförhållandet både i lag och av rättslärare tillagt familjerätten. Uti England och Frankrike deremot samt även i Nord-Amerika och de tyska Rhenprovinserna har man tagit *locatio conductio operarum* till mönster för det obligationsförhållandet grundläggande avtalet i följd varav det blivit behandlat under förmögenhetsrätten.

Någon förklaring till denna olikhet kan Winroth inte ge. Det är annars rimligt att anta att skillnaden mellan de olika länderna berodde på de skilda produktionsförhållandena. I England, Förenta Staterna och Frankrike där industrikapitalismen vunnit fotfäste och borgarklassen tagit makten, hade arbetsavtalsförhållandena så som kapitalismen krävde gjorts till förmögenhetsrättsliga förhållanden. I de delar av Tyskland där de feodala produktionsförhållandena alltjämt levde kvar under 1800-talet räknades arbetsavtalet naturligt nog till familjerätten.

Rent instinktivt propagerar Winroth för den förra lösningen för den svenska arbetsrättens del.

Under 1800-talets senare del hade tvångsarbetsbestämmelserna i Sverige blivit föråldrade. Winroth får nu tillgripa idealistiska och ganska sökta betraktelsesätt för att förklara varför bestämmelserna om pass och laga försvar alltjämt måste bibehållas.

Mot dem som saknar laga försvar har det svenska samhället bibehållit sin uråldriga tvångsmakt och det är således från statens plikt att vårda om rättssäkerheten och speciellt äganderätten, som det moderna tjänstetvånget hämtar sitt berättigande.

De kringstrykande och sysslolösa utgör 'en fara för egendomen' särskilt på landsbygden och därför bör tjänstetvånget bibehållas, anser Winroth. Eftersom han inte kunde se de materiella orsakerna till tjänstetvångets uppkomst kunde han inte heller förutse att de förändrade materiella förhållandena höll på att göra bestämmelserna otidsenliga och att de därför måste avskaffas sju år senare.

Någon kritik mot den etablerade rätten förekommer inte hos Winroth. I stället ser han som sin uppgift att försvara den gällande ordningen, också då detta försvar tvingar honom till teoretiska tvetydigheter.

Därför är det svårt att hålla med Folke Schmidt då han i uppsatsen *Forskningsuppgifter i svensk arbetsrätt* förklarar att Winroth var en 'sann vetenskapsman'. Påståendet att Winroths avhandling är fylld av 'ungdomlig radikalism' får också stå för Schmidts räkning.

Genom sin motvilja att kritisera gällande rätt och sin böjelse att försvara det bestående är Winroth en typisk representant för äldre rättsvetenskaplig tradition.

II

1910 utgav advokaten Wilhelm Hellberg boken *Hava kollektivavtalen rättslig verkan mot fackföreningarna?* Hellberg var försvarare av Typografarbetarförbundet i ett mål där arbetsköparna krävde skadestånd av fackföreningen med anledning av 1909 års strejk. För att stödja fackföreningens ståndpunkt att avtalen inte grundade skadeståndsplikt anförde Hellberg framför allt franska jurister. För att förstå skälen till att detta arbete trots sina vetenskapliga ambitioner, inte blev erkänt som ett vetenskapligt inlägg måste man gå tillbaka i tiden och undersöka de klassintressen som här stod mot varandra.

I den s.k. Taff-Vale-domen i England 1901 hade en fackförening för första gången dömts till skadestånd för en strejk. Det var järnvägsmännens fackförening som fick betala en väldig summa motsvarande ca. 1/2 miljon för att föreningens funktionärer hade medverkat till en olovlig strejk.

Domen väckte stort uppseende i Sverige och de borgerliga tidningarna började intressera sig för vad de kallade 'fackföreningarnas rättsliga ställning'.

I en interpellation 1906 förklarade en högerriksdagsman att 'fackföreningarna voro juridiskt oåtkomliga' och att detta var orsaken till att 'en mängd brott mot arbetets frihet blevo ostraffade'.

Frågan skulle utredas av den av högerregeringen 1906 tillsatta utredningen. Redan 1907 fick arbetsköparna ett kärkommet stöd för sin ståndpunkt genom ett uttalande av Högsta domstolen. HD förklarade att fackföreningarna var 'juridiska personer som kunde förvärva rättigheter och ikläda sig skyldigheter'.

En konservativ tidning förklarade entusiastiskt att

Hela det hittills allmänna föreställningssättet bland både arbetare och arbetsgivare i fråga om möjligheterna till skadeståndstalan o.d. är med detta HD:s uttalande ställt komplett på huvudet.¹

Den 3/1 intervjuade Svenska Morgonbladet en medlem av HD, justitierådet Westring. Intervjuaren frågade om en fackförening kunde ådömas skadestånd. Denna fråga bejakades av hr Westring.

Social-Demokraten tvivlade inte på i vilket syfte man nu började diskutera fackföreningarnas rättsliga ställning:

Fackföreningarnas kassor vore ett skönt byte för arbetsgivarna stora och små, och så kunde öppnas ett oändligt perspektiv av processer och arbetarorganisationerna angripas från en ny anfallspunkt.

En ny uppmuntran i sin strävan fick arbetsköparna 1909 genom ett utslag i Danmarks Højesteret. Där dömdes en fackförening (tömmerne) till 4 000 kr. i skadestånd sedan arbetarna nedlagt arbetet. Tvisten rörde 61 kronor. Med tanke på att strejken varade i 7 veckor och endast berörde 31 arbetare var det ett gott utbyte för arbetsköparna. Domstolen stödde sig på att strejken var ett brott mot den fredsplikt som arbetsköparna framtvingat i 1899 års septem-

¹ Tidningscitaten efter Axel Raphaels klippsamling, Arb. ark.

berforlig. Där stadgades nämligen 14 dagars varsel tid innan strejk fick igångsättas. Handels-tidningen skrev:

Det kan synas hårt. Men lika betydelsefull som bestämmelsen om de 14 dagarnas varsel ... är, likaså viktigt är det att och lika riktigt är det att domstolarna strängt straffar varje brott mot denna överenskommelse.

Målen mot Typografförbundet avgjordes i Högsta Domstolen 1910 och 1915.

Domstolen avvisade Hellbergs och arbetarpartens påstående att kollektivavtal inte kunde inordnas i någon rättslig kategori utan var en ny avtalsform. Man avvisade också arbetarpartens påstående att fackföreningen som organisation inte var ansvarig för sina medlemmars brott.

Käranden dvs. arbetsköparparten hade betydligt lättare att vinna gehör för sin ståndpunkt att föreningen var skadeståndsskyldig. I sin motivering kunde domstolen hänvisa till doktrinen dvs. rättsvetenskapsmännen.

Käranden hade betydligt lättare att finna stöd för sin ståndpunkt i doktrinen, som ju till största delen hade till syfte att förklara kollektivavtalet som rättsligt bindande.

(Axel Adlercreutz)

Vilken var då 'doktrinen'?

År 1912 utgav östen Undén avhandlingen *Kollektivavtalet enligt gällande svensk rätt*. Undén ville inordna kollektivavtalen i rättssystemet och dessutom bevisa att kollektivavtal hade bindande verkan. Hans avsikt var att 'genom att framställa en konstruktion, uppförd på erkända rättsgrundsatser' visa att ett kollektivavtal var rättsligt bindande. Trots att Hellbergs arbete bara nämns i förbigående, är det klart att Undéns syfte var att gendriva Hellbergs påstående att kollektivavtal inte var rättsligt bindande. Undéns arbete fick stor betydelse för arbetsköparna då det gällde att finna stöd för kravet på skadestånd mot fackföreningar och hans åsikter om kollektivavtalets fredsfunktion återopades i HD:s dom. (NJA 1915 s. 233).

Som stöd för arbetsköparparten hänvisade domstolen till Undén när det gällde föreningens fredsplikt. Undén förklarade:

Det är emellertid allmänt erkänt, att kollektivavtalet invecklar dessa rättsförhållanden i hög grad genom att alstra en särskild förpliktelse för parterna att underlåta arbetsinställelse även där sådan enligt nyss angivna regler skulle vara lovlig. Denna uppfattning av kollektivavtalets rättsverkningar måste tränga sig fram.

Detta var en för arbetsköparna i hög grad behaglig åsikt och underlättade deras möjligheter att klämma åt avtalsbrytande arbetare.

Detsamma gäller Undéns acceptering av uppdelningen i rätts- och intressetvister. När det gällde intressetvister

har ingendera parten juridisk rätt till visst gestaltande av arbetsvillkoren i den omstridda punkten, men väl intresse därav.

I själva verket har dock arbetsköparparten med stöd av sin rätt att utnyttja arbetskraften, att 'leda och fördela', både rätt och möjlighet att 'gestalta' arbetsförhållandena. Om man som Undén bortser från detta är man inne på ett betraktelsesätt som i hög grad är gynnsamt för arbetsköparen och som kan göra varje ny tvist till en 'tolkningsfråga'. Med Undéns avhandling hade detta synsätt definitivt etablerats i den arbetsrättsliga vetenskapen.

Helt naturligt uttryckte Industria sin tillfredsställelse över Högsta domstolens domar, dessa,

för våra kollektivavtals rättsutveckling betydelsefulla prejudikat.²

I Arbetet hälsade Undén 1915 helt oskuldsfullt och med tillfredsställelse principen att 'kollektivavtal ha rättsligt bindande verkan'. Liksom *Industria* ansåg dock Undén att utvägen att låta allmänna domstolar avgöra tvister om kollektivavtal var opraktisk med tanke på den långa tid som förflutit mellan brott och straff i typografmålet. Därför borde man upprätta en särskild arbetsdomstol, eventuellt med Det faste voldgiftsret i Danmark som förebild. Följande år utvecklade han ytterligare sina tankar i skriften *Arbetsavtalet*. Det är uppenbart att lindens inställning fick stor betydelse då det gällde att övertyga de ledande socialdemokraterna om nyttan av en arbetsdomstol. Undén var också den som kraftigast propagerade för att inordna den kollektiva arbetsrätten i det etablerade rättssystemet dvs. i det rättssystem som den härskande klassen i Sverige etablerat.

III

Nästa större namn i den svenska arbetsrätts historia är Berndt Hasselroth. Hovrättspresidenten Hasselroth var justitieminister i den reaktionära hammarskjöldministären och dessutom direkt knuten till monopolkapitalet som styrelseordförande i Sv. Tändsticksaktiebolaget och andra storföretag. 1921 var han en av initiativtagarna till strejkbrytarorganisationen Samhällshjälpen.

Hasselroths bok *Juridik och politik* från 1920 är i den del som behandlar tjänsteavtal i långa stycken ett upprepande av de strejklagsförslag som riksdagen avvisat 1910 och 1911. Av Hasselroth redovisas detta som 'den juridiska doktrins ståndpunkt'. Som skäl till att en arbetare kan avskedas omedelbart om han 'gör sig skyldig till otrohet', hänvisar han till legostadgan. Också i allmänhet när arbetaren visar 'försumlighet, vårdslöshet, oordentlighet, lättja, gensträvighet eller uppstudsighet osv.' kan han avskedas. 'Stadgandet i 5 § legostadgan lär nämligen härutinnan bör analogiskt tillämpas.'

Med en viss tillspetsning kan man säga att det är Sv. Tändsticksaktiebolaget som skrivit detta rättsvetenskapliga verk och att Hasselroth endast gett ett juridiskt språk åt sina åsikter som ordförande i STAB. Enligt Schmidt är detta verk 'ett aktningvärt försök att notera de rättsregler som gällde de tjänsteavtal som föll utanför legohjonsstadgan'.³

Axel Adlercreutz, är inte i första hand arbetsrättsexpert, men hans akademiska avhandling *Kollektivavtalet* från 1954 innehåller en utförlig genomgång av kollektivavtalens uppkomsthistoria. Den lämnar viktiga fakta till den svenska arbetsrätts historia före 1928 års lagstiftning.

I dag anses professor Folke Schmidt vara den ledande arbetsrättsexperten. Hans böcker präglas av lojalitet mot saltsjöbadsandan liksom mot 1928 års 'arbetsfredslagar'. Vid flera tillfällen har han varit knuten som expert till LO. Hans viktigaste bok, *Kollektiv arbetsrätt* från 1950 är präglad av traditionell juridisk metod och består till stor del av ett okritiskt återgivande av den etablerade rätten.

I sin framställning av den nuvarande arbetsrätten ger Schmidt inte några förklaringar till rättens uppkomst eller drivkrafterna bakom den nyare arbetsrätts genomförande. När den kapitalistiska ordningen började göra sig gällande under 1840-talet talar Schmidt bara om att reformer 'genomförs' att näringarna 'friges' och att skräämbetena 'avskaffas'. Det nämns inte vem som genomförde dessa förändringar. Schmidts framställning saknar i denna del helt

² *Industria* 1915 s. 451 f.

³ Liksom följ. cit. av Schmidt ur *Arbetsrättsliga föreningens skrifter*, 1960.

enkelt subjekt. Av hans framställning framgår inte annat än att det var 'liberalismens frihets-idéer', som införde en ny ordning. Denna idealistiska inställning är genomgående hos Schmidt.

I november 1954 bildades Arbetsrättsliga föreningen. I dess styrelse ingick förutom representanter från LO och SAF ett antal jurister med anknytning till arbetsrätten. I ett anförande vid föreningens sammanträde förklarade Schmidt att rättsbildningen sker under 'fri debatt' och att föreningen var ett bevis på insikten om värdet av en sådan debatt. I själva verket förefaller det snarare som om föreningen var ett uttryck för de härskandes önskan att sluta sig samman för att *hejda* den fria debatt som just då rasade på svenska arbetsplatser och som ifrågasatte både arbetsdomstolen och kollektivavtalslagen. Efter massrättegångarna mot hamnarbetare samma höst utsattes nämligen arbetsdomstolen och den fackliga byråkratin för en häftigare kritik än på mycket länge. Naturligtvis var den fria debatt som ifrågasatte den etablerade arbetsrätten utesluten från föreningen.

Enligt Schmidt har arbetsrätten tre 'källsprång' nämligen 'arbetsgivar- och arbetstagar-organisationerna och samhället'. För Schmidt utgör samhället en 'självständig maktfaktor' som företräder medborgarna i gemen. Det är vid sidan av denna självständiga maktfaktor som juristerna kommer in också de som företrädare för medborgarna i gemen men därutöver begåvade med 'privilegiet att vara fria sanningssägare'.

IV

I egenskap av arbetsrättsexpert har Schmidt uttryckt sina åsikter om LKAB-strejken 1969-70. Till en början diskuterade Schmidt möjligheterna att höja skadeståndet för strejkande, men han fann till slut att det vore bättre att endast klämma åt 'strejkledarna'. (DN 1/3 1970.)

Massrättegångar mot strejkande arbetare avvisar Schmidt. främst med tanke på att de visat sig bli propagandavinster för arbetarna, men även på grund av de ekonomiska förlusterna för arbetsköparen.

Som exempel nämner Schmidt rättegången mot hamnarbetarna i Göteborg 1954:

De instämnda 1037 personer, tågade genom staden till den aula där arbetsdomstolen tillfälligt höll ting ... Det förekom inte några långa tal, ingen gjorde några utfall mot domstolen. Det samlades inte heller några demonstranter utanför rättssalen. Allt var sålunda långt värdigare än de spektakel av demonstrerande studenter som vi fått se vid rådhusrätten i Lund.

Som vi skall se är Schmidts skildring av hamnarbetarrättegångarna inte helt sanningsenlig, men den stora sympati som mötte arbetarna gör ändå Schmidt betänksam. 'Hela salen var fylld av blommor.' Därför anser Schmidt inte att 'massrättegångar är en riktig metod att inskräpa fredsplikt och avtalstrohet'.

Det är däremot en särskild fråga hur lagen bör bedöma 'strejkledare' och andra särskilt aktiva, förklarar Schmidt. 1936 års lag lämnar inget skydd för ledare av kollektiva lönerörelser även om de är fast organiserade i demokratiskt valda strejkkommittéer. Schmidt hänvisar beredvilligt till en dom i arbetsdomstolen 1937 där man godkände att arbetsköparen avskedade en arbetare som gått i spetsen för en lönerörelse. Vad Schmidt föreslår är en lagändring som gör det möjligt att effektivare straffa strejkledare.

I motsats till förhållandena under slutet av 1800-talet, då arbetsköparna också med alla medel straffade strejkledare, vill Schmidt nu att fackföreningarna skall sitta till doms över de ledare som arbetarna utsett.

Det anmärkningsvärda med Schmidts förslag är inte i första hand dess reaktionära karaktär. Att rättsvetenskapsmännen med stor beredvillighet ställt sin expertis i de härskandes tjänst är snarare en tradition inom svensk rättsvetenskap. Det otäcka är att Dicksons önskemål från 1901 att göra fackföreningarna till 'väktare' över arbetarna idag kan diskuteras så öppet och utan protester från 'arbetarrörelsen'.

Borde inte Schmidt om han ville göra anspråk på att vara en fri sanningssägare bekymra sig lite mera om den utveckling som förvandlat arbetarnas representanter till arbetarnas väktare och förmyndare i stället för att också göra dem till domare?

I den juridiska undervisningen räknas arbetsrätten numera till civilrättens förmögenhetsrättsliga del. Undervisningen i ämnet är inte särskilt djupgående och det räknas knappast till de tyngre ämnena.

Sammankopplingen med familjerätt, som härstammar från tiden före det kapitalistiska genombrottet, har dock gjort sig gällande ända in i nyaste tid. Den första civilrättsprofessuren med arbetsrätt som huvudområde inrättades i Lund 1941. Karaktäristiskt nog omfattade denna professur arbetsrätt och familjerätt.

I Uppsala där de juridiska professorerna under trettioalet var i hög grad öppna för den nya andan från Tyskland och Italien räknades arbetsrätten liksom i det fascistiska Italien till förvaltningsrätten dvs. det avsnitt av juridiken som behandlar statsorganen och deras maktutövning. I sitt föredrag om 'Forskningsuppgifter i svensk arbetsrätt' publicerat i Arbetsrättsliga Föreningens Skrifter 1960 skriver också professor Schmidt:

Från min egen studietid i Uppsala omkring 1930 erinrar jag mig, att Reutersköld på en enskild kurs i förvaltningsrätt, föreläste över kollektivavtalet, som han betraktade som en förvaltningsakt — en konstruktion som gick i linje med hans korporativa idéer.

Frågan är om inte utvecklingen numera gått så långt att det kan vara på tiden att åter tillämpa den systematisering som Reutersköld använde 1930. Sedan medlemmarna kopplats bort från inflytande över kollektivavtalen och LO och SAF knutits till staten på ett sätt som i stort sett jämställer dem med statliga maktorgan kan det ju vara befogat att se kollektivavtalen som ett resultat av den kapitalistiska statens allmänna förvaltningsmakt!

De arbetsrättsliga vetenskapsmännen i Sverige har inte varit några fria sanningssägare. Winroth, Undén, Hasselroth och Schmidt, alla har de faktiskt i stället var och en på sitt sätt propagerat för de rättsliga lösningar som varit i kapitalisternas intresse.

Vad gör arbetsdomstolen?

Eders Majestät, ärade församling

Såsom representant för landsorganisationen ber jag att få framföra fackföreningsrörelsens hyllning och lyckönskan till domstolen på dess 25-årsdag. Att en LO-ordförande skulle hylla och lyckönska denna institution kunde väl ingen för 25 år sedan drömma om — det skulle i så fall ha varit en mardröm ...

Axel Strand i hyllningstal till arbetsdomstolen 1954⁴

I

Arbetsdomstolen började sin verksamhet 1929. Den skulle fungera som specialdomstol vid

⁴ Tryckt i Arbetsdomstolens domar 1954, liksom Gunnar Strängs tal vid samma tillfälle.

mål om kollektivavtal. Numera behandlas också mål rörande föreningsrätt och semesterfrågor m.m. vid AD.

Ordföranden, vice ordföranden och ytterligare en ledamot bildar domstolens ämbetsmannadel. Ordföranden och vice ordföranden är jurister, den tredje ämbetsmannen skall ha särskilda insikter i avtalsfrågor. De övriga sex ledamöterna utses på förslag av LO och SAF. Endast två representanter från arbetar- respektive arbetsköparsidan tjänstgör samtidigt vid domstolen. Genom en lagändring 1947 kompletterades AD med en ledamot som utses på förslag av TCO vid mål där tjänstemannaorganisation är part.

Organisationerna intar en dominerande ställning i processen och föreningen har i allmänhet rätt att företräda en medlem. En medlem har inte rätt att själv väcka talan vid AD om han inte kan visa att föreningen undandragit sig att föra hans talan. På grund av AD:s sammansättning är det naturligtvis svårt att få gehör för en sådan talan.

Karaktäristiskt för arbetsdomstolens arbetssätt är dess strävan att tillämpa vad jurister brukar kalla 'ett rent rättsligt betraktelsesätt'. Häri skiljer sig AD t.ex. från den engelska Industrial Court, som genom en 'skälighetsbedömning' söker nå fram till en kompromiss.⁵

1954 gjordes en undersökning av reservationernas antal och fördelning i AD (*Arbetsgivare och fackföreningsledare i domarsätet* av Folke Schmidt och Lennart Geijer, 1958). Att arbetsköparsidan reserverat sig i färre antal mål kan enligt författarna bero på 'att arbetsgivarledamöterna i det stora hela haft lättare att acceptera domstolens rättstillämpning'. Arbetarrepresentanterna reserverade sig till en början betydligt oftare än motparten mot domstolens utslag. De reservationer där LO-representanterna gått emot de övriga uppgick under 30-talet till i genomsnitt ca 20 per år. 1932 avgav arbetarrepresentanterna hela 28 reservationer vilket är den högsta årssiffran. Under de sista undersökta åren 1947 till 1953 har siffran sjunkit till omkring 5 per år.

1952 avgavs ingen enda reservation där enbart LO-sidan stod bakom. Författarna anser att 'den enhällighet som idag råder inom AD mellan ämbetsmän, arbetsgivar- och arbetstagarledamöter är ett utslag av det faktum, att den gemensamma värdebasen blivit bredare'. Detta är nog riktigt om författarna verkligen avser den gemensamma värdebasen mellan LO:s toppbyråkrater i AD och deras kolleger från SAF. När man studerar domstolens domar förefaller det däremot helt osannolikt att denna gemensamma värdebas kan omfattas av arbetarklassen eller de tusentals arbetare och tjänstemän som under årens lopp ställts till svars inför domstolen. I sig själv är kollektivavtalslagen en tvångslag mot arbetarklassen. Det är dessutom uppenbart att AD i sin rättstillämpande och rättsskapande verksamhet utvecklat och tolkat de bestämmelser som ingår i lagen i en riktning som varit till skada för arbetarklassen. Det är inte för inte som SAF-representanten Erik Brodén på AD:s 25-årsdag uttrycker tillfredsställelse över det sätt på vilket domstolen 'fyllt sin funktion.'

När arbetsgivarföreningen med glädje begagnar detta tillfälle att uttala sitt erkännande härav, sker det i en känsla av tillförsikt, att domstolen även i fortsättningen skall hålla denna linje.

Låt oss alltså närmare undersöka den 'linje' som SAF 1954 uttryckte sin tillfredsställelse över.

⁵ Den 5 oktober 1970 lade dock högerregeringen fram ett förslag till strejklag och arbetsdomstol efter svenskt mönster. Det skedde mitt under en snabbt växande kommunalarbetsstrejk och t.o.m. *Dagens Nyheter* (6/10) är uppriktig nog att kalla lagen strejklag och domstolen strejkdombstol. Om lagens innehåll skriver *DN* 'Enligt somligas åsikt är de konservativas lagförslag mildare i tonen än det som ... laboureggeringen förgäves försökte genomdriva'.

II

Vad gäller tolkning av kollektivavtal har Arbetsdomstolen använt en metod som inte är invändningsfri. Det var åtminstone under domstolens tidigare verksamhetstid vanligt att arbetsköparen själv skrev avtalstexten. I flera mål förklarade arbetsköparparten att ett avtal inte kunde tolkas efter 'bokstaven', utan att det skulle tolkas på det sätt som arbetsköparen hade avvisade arbetarpartens hänvisning till avtalets ordalydelse. 'I arbetsköparparten:

Avtalsbestämmelsen hade för övrigt avfattats av bolaget, och dess mening om innebörden borde därför äga vitsord.⁶

I sitt domslut gav AD arbetsköparen rätt på denna punkt och avvisade arbetarpartens hänvisning till avtalets ordalydelse. 'I varje fall har bolaget, som ostridigt formulerat bestämmelsen, icke däri inlagt en sådan innebörd ...'

Med andra ord, domstolen ville döma till arbetsköparpartens förmån på den grunden att den inte låtit arbetarparten delta i utformningen av avtalet. I själva verket kan man ju då knappast tala om något avtal.

Men om arbetarparten nu skulle hävda att inget avtal förelåg skulle det inte heller hjälpa arbetarna. AD har nämligen i liknande fall, senast i dom nr 9 1968, förklarat att om arbetarparten inte kan bevisa att man deltagit i utformningen av en bestämmelse likställs bestämmelsen med en ordningsföreskrift som det åligger arbetarna att efterkomma.

Rätten att utfärda ordningsföreskrifter tillkommer nämligen arbetsköparen i kraft av hans rätt att 'leda och fördela'.

Beträffande rätten att leda och fördela har AD utgått ifrån att varje arbetsköparens påfund för att kontrollera och utnyttja arbetaren är tillåtet om det inte förbjuds i avtalet eller strider mot 'lag och goda seder'.

I två fall har arbetsdomstolen förklarat att kroppsvisitering av arbetarna inte strider mot 'lag eller goda seder'.

1943 hade Bofors blivit instämt av fackföreningen sedan bolaget hotat de arbetare som inte underkastade sig kroppsvisitering med avsked. Arbetsköparparten förklarade att 'åtskilliga fabriker redan tillämpade kroppsvisitering' för att hindra tjuvaktiga arbetare från att stjäla verktyg m.m. Dessutom hade åtgärdens lämplighet 'förbehållslöst vitsordats' av såväl landsfogden i Örebro län som landsfiskalen i Karlskoga distrikt.

Arbetsdomstolen menade att kroppsvisitering kunde hänföras till de 'kontroll- och säkerhetsåtgärder' som bolaget utan fackföreningens hörande kunde vidtaga. Den fann kroppsvisitering både lämplig och laglig:

Då kontrollen icke kan anses annat än väl anpassad efter vad behovet kräver lär det icke med fog kunna göras gällande, att kontrollen skulle strida mot goda seder, i all synnerhet som ett liknande kontrollsystem redan nu i icke ringa utsträckning tillämpas inom svensk industri. Uppenbart är att den ifrågakvarande kontrollen icke strider mot lag, (Dom nr. 77 1943)

Arbetsköparen har alltså en vidsträckt rätt att utöva privat polisverksamhet mot arbetarna. Detta gäller också så kränkande ingrepp i den personliga integriteten som en kroppsvisitation.

III

⁶ Detta och följande citat från AD är hämtade ur Arbetsdomstolens domar som publiceras årgångsvis.

Av särskilt intresse är domstolens behandling av paragraf 23 (32) eller med andra ord arbetsköparens rätt att fritt utnyttja arbetskraften under den tid han lämnar betalning och att göra sig av med arbetskraften då det är ekonomiskt motiverat. Före 1928 hade arbetsköparna inte sällan efter hård strid lyckats tvinga arbetarparten att ta in denna bestämmelse i kollektivavtalet.

Efter arbetsdomstolens inrättande förstärktes arbetsköparnas ställning i detta avseende på ett avgörande sätt. Arbetsdomstolen förklarade nämligen att paragraf 23 blott var ett uttryck för en 'allmän rättsgrundsats' och att de i paragraf 23 bestämda rättigheterna tillkom arbetsköparens oavsett om paragrafen var införd i avtalet eller inte.

Målet 159, 1933 gällde ett sådant fall. Avtalet mellan Metallindustriarbetarförbundet och Verkstadsföreningen innehöll ingen klausul av § 23:s innebörd. Då Verkstadsföreningen 1917 anslöt sig till SAF hade den i enlighet med SAF:s stadga lovat att söka driva igenom bestämmelsen vid nästa avtalsförhandling. Metallarbetarna hade emellertid vägrat att gå med på detta och genom sin kampvilja tvingat Verkstadsföreningen på reträtt. Eftersom SAF 1918 inte vågade ta strid med Sveriges största fackförbund lät man saken bero. Verkstadsföreningen fick således dispens från skyldigheten att ta med paragrafen i kollektivavtalet. Inte heller i fortsättningen lyckades Verkstadsföreningen få arbetarparten att gå med på att införa bestämmelsen i kollektivavtalet.

1933 inträffade en konflikt på Götaverken, sedan bolaget avskedat ett antal arbetare med en motivering som inte godtogs av fackföreningen. Verkstadsföreningen instämde nu fackförbundet med krav på att AD skulle ålägga förbundet att häva den blockad mot nyanställningar som igångsatts. Arbetsköparparten förklarade att den hade rätt att fritt avskeda arbetare trots att bestämmelser härom inte ingick i kollektivavtalet. Som stöd för sin ståndpunkt kunde man hänvisa till en dom från föregående år.

I sin dom förklarade Arbetsdomstolen (arbetsköparna och ämbetsmännen):

I Sverige lika väl som i andra länder gäller en allmän rättsgrundsats av innehåll, att ett enskilt arbetsavtal, som slutits på obestämd tid, kan av såväl arbetsgivaren som arbetaren fritt uppsägas till upphörande efter viss uppsägningstid. Arbetaren kan således inte tvinga sig kvar i en anställning, som arbetsgivaren vill häva ... För att en arbetsgivares berörda rätt att fritt avskeda arbetare som anställts på obestämd tid, skall lida inskränkning fordras förbehåll i avtal, enskilt arbetsavtal eller kollektivavtal. Hava i ett kollektivavtal några regler om dylik inskränkning icke upptagits, gäller arbetsgivarens rätt oförändrad även om den inte uttryckligen bekräftats i avtalet. '§ 23' avser således icke skapandet av någon ny befogenhet för arbetsgivaren. Den innebär allenast att föreningsmedlemmar icke må avvika från den angivna allmänna rättsgrundsatsen utan äro skyldiga tillse, att denna för säkerhets skull bekräftats i upprättade kollektivavtal.

Naturligtvis är det riktigt att arbetsköparens rätt att fritt förfoga över arbetskraften är en grundsats som borgarklassen etablerade sedan den övertagit makten och inrättat de ekonomiska villkoren efter sina behov. Men det var dock först genom införandet av 1928 års strejklagar som arbetarklassen i lag förbjöds göra motstånd mot arbetsköparens makt.

I detta fall blev konsekvensen att Verkstadsföreningen 1933 fick till skänks den rätt som den inte lyckats skaffa sig 1918. Metallarbetarnas beslutsamma kamp hade sålunda varit förgäves. Naturligtvis kunde Verkstadsföreningen och SAF 1918 ha förklarat att paragraf 23 var en allmän rättsgrundsats. Men de hade i så fall fått räkna med att arbetarna satt sig till motvärn genom att strejka. Utslaget visar vilken ovärderlig nytta arbetsköparparten har av att kunna mobilisera den borgerliga rättsapparaten på sin sida.

IV

Arbetsdomstolen hade alltså redan i början av sin verksamhet gett varje arbetsköpare rätt att fritt avskeda arbetare. Låt oss nu undersöka om det finns några fall då omständigheterna vid avskedandet gör att arbetsdomstolen anser att avskedandet strider mot 'lag och goda seder' d.v.s. att omständigheterna är sådana att avskedandet framstår som felaktigt eller förkastligt.

Ett fall som skulle kunna räknas till denna kategori är nr. 8 1935.

Vid tryckningsarbete hade ett fel uppkommit. Bolaget fordrade nu att tryckaren skulle göra om arbetet på övertid och utan ersättning. Arbetaren som hade 24 års yrkeserfarenhet vägrade att gå med på detta och förklarade att felet inte uppkommit genom hans vållande. Han avskedades då, men avskedandet togs senare tillbaka. Typografförbundet instämde bolaget till arbetsdomstolen och menade att arbetsköparen gjort sig skyldig till föreningsrättskränkning då arbetaren ju bara hållit på sin rätt enligt avtalet.

I domen förklarade emellertid Arbetsdomstolen:

Bolaget har ... före uppsägningstidens utgång frånfallit detta krav (på avskedande) och endast fordrat att Johansson skulle framföra en ursäkt, om han ville stanna kvar i arbetet. Med hänsyn till bolagets rätt att, med de undantag som kunna föränledas av skyldigheten att respektera föreningsrätten, fritt avskeda arbetare, samt den av Johansson otvivelaktigt visade vårdslösheten, kan berättigad invändning icke framställas mot bolaget.

Även om arbetsköparen använt avskedshotet som påtryckning för att fordra avtalsstridigt gratisarbete kan således ingen 'berättigad invändning' resas mot bolaget.

Mål nr. 80 1937 gäller en tvist om avskedande mellan Livsmedelsarbetarförbundet och en bageriägare i Filipstad.

En arbetare C. vid ett bageri fäste ägarens uppmärksamhet på att ett parti jäst var ruttet och därför inte borde användas vid bakning. Trots detta beordrade bageriägaren C. att använda jästen.

Denne förklarade att han visserligen inte ville neka men i stället ämnade anmäla förfarandet till hälsovårdsnämnden 'med hänsyn till det orätta i att vid framställning av bröd ... använda till människoföda oduglig råvara.' Arbetaren lämnade ett prov till hälsovårdsnämnden och statsläkaren fann att brödet var 'odugligt och luktade starkt ruttet'.

Följande dag avskedades arbetaren.

C. som tillika var fackföreningens ordförande hade varit anställd hos bageriägaren sedan han startade bageriet 1931. Som fackföreningsordförande hade C. varit tvingad att påminna bageriägaren om att efterleva arbetstidsbestämmelserna. Ägaren var själv inte bagare utan rörelsen uppehölls av C. ensam.

'Redan 1933 hade slitningarna mellan ägaren och C. uppstått', förklaras det i domen. Vad slitningarna gällde är rätt uppenbart. I februari 1937 hade ägaren gått över till tysk jäst. För nazistsympatisörerna var det inte ovanligt att man på detta sätt demonstrativt ville bryta mot den av LO proklamerade köpbojkotten, samtidigt som man visade sina politiska sympatier. C. hade också uttryckt sitt missnöje över att bageriägaren använde tysk jäst. Den ruttna jästen var för övrigt av tyskt ursprung.

I sin dom anförde Arbetsdomstolen:

Även om, på sätt utredningen synes giva vid handen, C. föregående dag till J (ägaren) anmärkt, att

ifrågakommande jästparti vore ruttet, torde ... anledning saknas att betvivla J:s uppgift att han — med hänsyn till de ständiga anmärkningarna från C:s sida om den 'tyska jästens' underhaltiga beskaffenhet — utgått från att C. jämväl denna gång riktade sig mot varans utländska ursprung ... Vid bedömandet av sålunda upptagna och i övrigt upplysta omständigheter måste beaktas J:s naturliga önskan att, även om C. besutte vida större yrkesskicklighet än J. själv utöva den honom avtalsenligt tillkommande befogenheten att leda och fördela arbetet inom sitt bageri. Denna befogenhet har självfallet icke uteslutit rätt för C. att framföra råd och erinringar. Då emellertid, såsom av det förut anförda framgår, C. härutinnan, förutom att han mot J. uppträtt på ett olämpligt sätt — jämväl i åtskilliga fall sökt genomdriva sin åsikt mot J., måste AD antaga, att den egentliga grunden till C:s avskedande varit J:s önskan att bli av med en arbetare, med vilken samarbete visat sig omöjligt, och därigenom skapa arbetsro i bageriet.

Av referatet i Arbetsdomstolens domar framgår inte att C. skulle ha yttrat sig om jästens *beskaffenhet* vid tidigare tillfällen. Vad han yttrat sig om var jästens *tyska ursprung*.

Arbetsdomstolens ohöljda partitagande för bageriägaren är ju så mycket mera anmärkningsvärt då dennes förfarande att tillverka och försälja underhaltigt bröd väl måste anses strida mot goda seder. Att lämna en arbetare som gör sin plikt och försöker hindra ett brott mot hälsovårdsstadgan åt arbetsköparens godtycke och dessutom av denna anledning förebrå honom för hans bristande samarbetsförmåga förefaller direkt oanständigt. Att domens formuleringar röjer en illa dold irritation över arbetarens anti-nazism gör inte saken bättre.

Det kan tilläggas att bageriägaren efter ett par månader av hälsovårdsnämnden förbjöds att driva sin verksamhet.

Ett mål med än tydligare politiska drag är det s.k. Dagspostmålet. (1945, 62)

Typografförbundet hade förklarat blockad mot det tryckeri där den nazistiska tidningen Dagsposten trycktes. Samtidigt förklarades tidningen i bojkott. Efter framställning från typografförbundet uppmanade också Handelsarbetarförbundet sina vid Svenska pressbyrå anställda medlemmar att inte taga befattning med transport och distribution av tidningen.

Handelsarbetarförbundet instämde till AD som i sin dom yttrade:

Då sympatiåtgärd av kollektivavtalsbunden part i och för sig alltid innefattar ett rubbande av den arbetsfred, som kollektivavtal åsyftar att främja, måste för dess lovlighet åtminstone krävas, att den i princip är anlagd på att vara av tillfällig natur ... Här är redan den primära stridsåtgärden anlagd på permanens, i slet att åtgärden för syftets fullföljande måste upprätthållas för framtiden. Därav följer emellertid ofrånkomligt, att även sympatiåtgärden i princip har permanent karaktär. Handelsarbetarförbundets uppmaning till sina medlemmar att icke taga befattning med distribuering av Dagsposten är med andra ord avsedd att gälla för beständigt, så att pressbyråns egen bestämmanderätt på denna punkt — vilken med hänsyn till pressbyråns uppgift och verksamhet är av särskilt stor principiell betydelse — aldrig mera skall få träda i funktion.

För att förklara att stridsåtgärden mot den nazistiska tidningen var otillåten tvingades AD införa en helt ny regel som varken förr eller senare tillämpats av domstolen. Man förklarade att stridsåtgärden var olaglig därför att den skulle 'gälla för beständigt'.

Det är anmärkningsvärt att AD inför en ny regel som inte framgår av lagar eller avtal, just när det gäller att säkerställa utgivningen av en nazistisk tidning. Beträffande den 'principiella betydelsen' som väl syftar på vikten av att upprätthålla tryckfriheten bör man nämna att kommunistiska tidningar redan i början av kriget av riksdagen belades med transportförbud. Detsamma gällde den anti-nazistiska tidningen 'Trots allt' som i övriga frågor företrädde en socialdemokratisk hållning. För anti-nazistiska tidningar gällde i motsats till de nazistiska

ingen tryckfrihet under kriget.

De fyra som fann stridsåtgärderna mot Dagsposten olovliga var ordföranden Lindhagen, vice ordföranden Lind och arbetsköparrepresentanterna Bertil Kugelberg och Matts Bergom Larsson.

De båda arbetarrepresentanterna fann däremot att sympatiåtgärden var tillåten då den varken stred mot kollektivavtalslagen eller kollektivavtalet.

En av domstolens ledamöter, sedermera justitieombudsmannen Alfred Bexelius, menade att sympatiåtgärden var olovlig av det skälet att alla politiska stridsåtgärder var otillåtna.

Med anledning av ett par tillämnade sympatiåtgärder av politisk innebörd under 60-talet har denna fråga varit aktuell. AD har utgått ifrån att sympatiåtgärder är tillåtna endast om den ursprungliga konflikten är lovlig. Konsekvensen härav skulle bli att sympatiåtgärder t.ex. för arbetare vid svenska företag i Portugal eller Syd-Afrika inte skulle bli tillåtna eftersom dessa länder har totalt strejkförbud. Frågan om svenska arbetare skall ha rätt att stödja kamrater i dessa länder avgörs alltså av förtryckarregimerna i Portugal eller Syd-Afrika.

LO-juristen Kjellgren och docenten Tore Sigeman i Uppsala har för övrigt på senare tid förklarat att politiska strejker är otillåtna.⁷ En sådan ståndpunkt har inte stöd i kollektivavtalslagen eller AD:s verksamhet. Synpunkten tycks grunda sig på föreställningen att det finns en allmän princip om 'arbetskyldighet' som går utanför kollektivavtalslagens bestämmelser. Då frågan om arbetsinställensens laglighet först diskuterades under slutet av 1800-talet förekom inte detta argument, utan man utgick ifrån att strejker var tillåtna om de inte bröt mot ett uttryckligt avtal. I varje fall skulle de som vill hävda den politiska strejkens principiella olaglighet tvingas överge den borgerliga demokratins grundsatser och söka sig tillbaka till feodalismens epok.

I domen nr 30 1948 bröt Arbetsdomstolen igenom ännu en princip till skydd för arbetare vid uppsägning. Man hade tidigare menat att en uppsägning kunde prövas ur allmän skälighets-synpunkt även om paragraf 23 fanns med i avtalet.

En chaufför som varit anställd av samma arbetsköpare i 20 år hade avskedats 'då han ej ville utföra honom ålagt arbete.'

Chauffören hade genomgått en näsoperation som gjorde honom känslig för damm. Vid en körning till ett kolstybbslager bad chauffören att få en andningsmask för att kunna delta i arbetet. Förmannen på kolstybbslagret förklarade emellertid att 'bolaget inte ens höll sina egna arbetare med sådana skyddsgrejor.' Chauffören sade sig ej kunna arbeta utan sådan skyddsutrustning och satt därför kvar i förarhytten medan ett par andra arbetare lastade hans bil. När han kom tillbaka till sin arbetsplats fick han meddelande om att han var avskedad.

AD förklarade nu att avskedandet ej stred mot 'goda seder' och fann ingen anledning att bedöma om avskedandet var befogat ur allmän skälighetssynpunkt. Käromålet ogillades därför.

I ett liknande fall (nr. 67 1946) hade en telefonist blott hävdad att avtalets regler om övertidsarbete skulle tillämpas. Arbetsköparen hänvisade till 'nödvändigheten att upprätthålla disciplinen' hos de anställda och AD gav arbetsköparen rätt. Trots att avtalet onekligen stödde telefonistens ståndpunkt, vilket domstolen medgav, bedömde AD hennes vägran att utföra olagligt övertidsarbete som arbetsvägran.

⁷ Kjellgren i bilaga till LO:s cirkulär nr 60 1968 Arb. ark. Sigeman bl.a. i *Dagens Nyheter* 15/11 1969.

I flera andra fall har AD kommit till samma ståndpunkt och gett arbetsköparen rätt att avskeda arbetare som hållit på sin avtalsenliga rätt att vägra övertidsarbete.

Dessa fall belyser en annan fråga som ofta brukar anföras till Arbetsdomstolens försvar. Det förhållandet att arbetarparten betydligt oftare än arbetsköparsidan uppträtt som kärke i AD kan inte tolkas så att arbetsdomstolen i huvudsak verkat som ett skydd för arbetarsidan. Det beror snarare på att arbetsköparen har alla möjligheter att genomdriva sin 'tolkning' av en tvistig avtalsbestämmelse vid avtalets tillämpning på arbetsplatsen.

När det gällt fackföreningens skyldighet att bekämpa en olovlig arbetsinställelse har AD krävt betydligt mer än vad som framgår av ordalydelsen i kollektivavtalslagen. AD har helt enkelt menat att en fackföreningsstyrelse har att med alla medel verka för att arbetet återupptas för att undgå skadeståndsansvar. På ett synnerligen förnedrande sätt tvingas alltså avdelningsstyrelserna, inte sällan mot sin egen övertygelse att uppträda osolidariskt mot sina strejkande kamrater. Styrelsen har t.o.m. skyldighet att uppträda som strejkbrytare för att undgå skadestånd.

Att AD också är beredd att ta hänsyn till arbetsköparens profitintresse vid bedömning av en stridsåtgärd visar t.ex. dom nr 5 1963.

Arbetsköparna hade instämt Göteborgs hamnarbetare för en vild strejk. I sin plädering förklarade arbetsköparparten bl.a.:

Särskild hänsyn måste tagas till att arbetsnedläggelsen drabbade Göteborgs Hamn i ett för hamnverksamheten på grund av issituationen mycket kritiskt skede. Hamnen var vid den tidpunkten en av de få öppna västkusthamnarna.

Verksamheten var sålunda hektisk i hamnen och stuveribolagen gjorde goda profiler genom anhopningen av båtar. Därför var strejken olämplig för arbetsköparna. Argumenteringen, som alltigenom är präglad av arbetsköparens intressesynpunkt togs upp av AD som t.o.m. använde samma formulering som arbetsköparparten:

Med hänsyn till omständigheterna, särskilt det förhållandet att stridsåtgärderna ägde rum i ett på grund av den vid tidpunkten rådande issituationen kritiskt läge för hamnverksamheten, äro arbetsnedläggelserna att betrakta såsom ett allvarligt åsidosättande av den på lag och avtal grundade fredsplikten.

Annars kunde ju AD istället ha sett situationen från arbetarnas synpunkt. Arbetsanhopningen hade inneburit att hetsen och jättet ökade i hamnen samtidigt som vädret försvårade arbetet. När arbetsköparna i detta läge började göra arbetsstudier var det inte så konstigt att det blev den tändande gnistan för en spontan arbetsnedläggelse. Men ur AD:s synpunkt var det för arbetsköparna som situationen var 'kritisk' och därför var avtalsbrottet 'allvarligt'.

Och lagen har sin gång... Ur Arbetsdomstolens Domar Årgång 1968

Dom nr. 2

Byggnadsarbetare R. hade instämt en byggnadsfirma med krav på att arbetsdomstolen skulle fastställa att R. inte slutat sin anställning på egen begäran. Om R. hade slutat på egen begäran skulle ingen lön utgå under uppsägningstiden.

På bygget tillämpades s.k. gruppäckord. Detta system gör att arbetarna hetsas att pressa sig till det yttersta för att inte dra ned förtjänsten för sina kamrater. Genom att alla inte kan hålla

arbetstakten hetsas på detta sätt arbetarna mot varandra. Gruppäckorden underminerar den gamla och starka klassolidariteten bland byggnadsarbetare och det är arbetsköparna som vinner på det.

I början av januari hade R:s lag fått en ny lagbas som ville minska antalet arbetare i laget och tvinga de äldre arbetarna som inte orkade hänga med att sluta. En av de arbetare som basen inte ansåg höll takten var R. Basen började trakassera R., gav honom de smutsigaste och sämsta jobben osv.

På morgonen den 23 januari kom den nye basen fram till R. som var sysselsatt med att montera mellanväggar. Han förklarade att R. arbetade alldeles för långsamt. På R:s fråga vad denne menade förklarade basen att R. måste arbeta fortare om arbetet skulle löna sig för arbetslaget. R. som var gammal och van byggnadsarbetare förklarade att basen inte kunde avgöra det, eftersom han inte själv kunde montera byggelement. Basen förklarade att han talat med en erfaren planksättare, som sagt att man borde kunna montera 50 element per dag. R. frågade basen vart han ville komma och denne svarade 'att det var lika bra att R. gick till kontoret och hämtade en sparklapp'.

R. följde basens uppmaning och gick till kontoret. Ingenjör T. utfärdade nu, efter att ha rådgjort med basen, ett s.k. arbetsgivarintyg där det förklarades att R. avskedats på grund av att det saknats lämpliga arbetsuppgifter. 'R. fann det meningslöst att protestera mot det orättmätiga i uppsägningen och att framställa några ersättningsanspråk.'

I rättegången krävde R. ersättning under uppsägningstiden med ca. 600 kr samt skadestånd för psykiskt lidande med 2 000 kronor.

Trots ordalydelsen i arbetsgivarintyget fann arbetsdomstolen det klarlagt att R. slutat 'på egen begäran' och hans talan ogillades. R. ålades att ersätta arbetsköparpartens rättegångskostnad med 766 kr.

Domen var enhälligt.

Dom nr. 8

Fallet gällde en 'vild' strejk vid aktiebolaget Bofors. Den ökade utsugningen och ackordshetsen hade tidigare lett till spontana strejker i september 1966 och 1967. När en ny strejk bröt ut den 15 november på verkstaden var den utlösande faktorn att arbetsledningen vägrade godta en arbetares ackordsuppgift och ensidigt förklarade att endast minimilön kunde utgå för det aktuella arbetet. På morgonen den 15 november hade arbetarna på avdelningen lagt ned arbetet. Avdelningsstyrelsen ingrep och på förmiddagen anordnades ett möte i Karlskoga Folkets hus. Arbetarna uppmanades att omedelbart återgå till arbetet. Arbetet återupptogs också kl. 13.00 samma dag.

Bolaget beslöt nu för att förebygga vidare strejker och skrämman arbetarna till 'avtalstrohet', att instämma de 69 arbetarna till arbetsdomstolen trots att strejken inte varat mer än på sin höjd fyra timmar. Arbetsköparparten förklarade att strejken var ett brott mot 4 § kollektivavtalslagen. I allmänt skadestånd krävde bolaget 100 kronor av var och en av arbetarna. Ett större ansvar ville dock bolaget lägga på de tre arbetarna A., E. och J. med hänsyn till att de var medlemmar i verkstadsklubbens styrelse. 'De borde ha föregått sina arbetskamrater med gott exempel genom att inte delta i strejken'.

En av arbetarna hade i skriftligt svaromål bestridit bolagets talan mot honom.

S. bestrider på det bestämdaste det skadeståndsyrkande, som arbetsgivarparten riktat mot honom.

Skälet härtill är, att arbetsnedläggelsen inte var någon stridsåtgärd i ordets egentliga mening utan en spontan reaktion mot den senaste tidens alltmer tilltagande brutalitet från arbetsledningens sida. Skulden ligger helt hos arbetsledningen ... Den ackordstvist som bolaget åberopar, hade i sammanhanget en underordnad betydelse, men blev förvisso det som fattades för att reaktionen skulle utlösas och som alltså arbetsledningen till sist lyckades framtvinga. S., som en längre tid ständigt blivit förföljd med trakasserier från arbetsledningens sida ... vet väl förhållandena på verkstaden och finner det synnerligen omotiverat att godkänna ett skadestånd på de av arbetsgivarparten åberopade grunderna.

I sin dom förklarade arbetsdomstolen bl.a.:

Strejken måste betraktas som ett allvarligt brott mot den lagstadgade fredsplikten, och de deltagande arbetarna har genom sitt handlingssätt ådragit sig skyldighet att gälda skadestånd till bolaget.

Visserligen betraktade arbetsdomstolen de tre styrelsemedlemmarnas brott som mera allvarligt än de övriga arbetarnas. Enligt 4 § i kollektivavtalslagen är ju styrelsemedlemmar skyldiga att uppträda som strejkbrytare.

Av det anförda framgår att A., E. och J. på morgonen den 15 november hade bort fortsätta arbeta i stället för att solidarisera sig med sina strejkande arbetskamrater.

På grund av deras 'ringa fackliga vana' ådömde domstolen emellertid de tre samma skadestånd som kamraterna. Arbetsdomstolen biföll arbetsköparnas talan och förpliktigade samtliga arbetare att utge 100 kronor i skadestånd till bolaget.

Domen var enhällig.

Dom nr. 10

Den 12 december 1966 hade Kullenbergs byggnadsaktiebolag i Göteborg med omedelbar verkan avskedat ett murarlag på 5 arbetare på ett bygge i Mölndal. Arbetsköparparten påstod att murarna avsiktligt satt ned arbetstakten d.v.s. att de maskat. För detta avtalsbrott menade bolaget sig ha rätt att avskeda arbetarna utan att iaktta uppsägningstiden eller vänta till ackordsperiodens slut på det sätt som byggnadsavtalets ordalydelse förutsätter.

Striden gällde som så ofta ackorden. Under de båda tidigare ackordsperioderna under hösten hade arbetarnas förtjänst varit långt under den normala. När resultatet från den andra ackordsperioden framräknats visade det sig att ackordsöverskottet endast blev 2,93 kr i timmen. Arbetarna begärde nu att ackordsöverskottet skulle utgå med 10 kronor i timmen vilket motsvarade en normal förtjänst. Deras begäran avslogs av bolaget.

Att murarna trots att de arbetade i vanlig takt inte kunde komma upp i närheten av normal förtjänst berodde på att arbetsförhållandena vid bygget var besvärliga. Arbetet var svårt att utföra ackordsmässigt, d.v.s. ackordsförtjänsterna översteg inte timlönerna.

Murarnas nya krav på ändring avslogs på nytt den 5 december. Arbetarna var missnöjda med att förtjänsten trots deras slit inte kunde bli normal och arbetsköparna beslöt att slå till mot de tredskande. Vintervädret förvärrade ytterligare arbetsförhållandena under den tid som bolaget bestämde sig för att kontrollera arbetarnas prestationer. Bolagets löneingenjör fann nu att ackordssumman inte skulle nå upp till timlöneförtjänsten under de fem kontroldagarna 6-9 december och 12 december. Det betydde att arbetarna hade maskat och de avskedades omedelbart.

En sådan rätt att avskeda har arbetsköparen om ackordsförtjänsten inte överstiger timlönen. Det är emellertid att märka att det i prislistorna för mureriarbete finns flera arbetsuppgifter, som är så lågt prissatta, att arbetarna på dem inte kan uppnå en förtjänst som motsvarar

timlönen. En arbetsköpare kan alltså med stöd av byggnadsavtalet avskeda misshagliga arbetare helt enkelt genom att låta mäta upp arbetet under de dagar, då de utför dessa lågt prissatta arbeten.

Vid den definitiva uppmätningen för ackordsperioden visade det sig i själva verket att murarna bedrivit arbetet så att förtjänsten inte bara motsvarade utan översteg vad som utbetalats i förskott.

‘Maskningen’ måste alltså ha inskränkt sig till de dagar som arbetsköparen bedrev kontroll!

Arbetarna yrkade nu att arbetsdomstolen dels måtte förklara bolaget skyldigt till avtalsbrott, dels att det skulle utge ett skadestånd på sammanlagt 3 000 kronor.

I sin dom förklarade arbetsdomstolen bl.a.:

Genom utredningen i målet finner arbetsdomstolen styrkt

att murarna vid upprepade tillfällen under början av den tredje avtalsperioden framställde krav hos bolagets arbetsledning om visst garanterat ackordsöverskott

att de under arbetsdagarna den 6-9 och den 12 december 1966 avsiktligt nedsatt arbetstakten

samt att detta skedde för att förmå arbetsledningen att tillmötesgå deras krav ... av det anförda framgår, att murarnas aktion varit anlagd på att förmå bolaget att till dem utge avtalsstridig ersättning och att alltså åstadkomma ändring i den reglering som skett genom gällande avtal.

Häri genom har deras handlande stått i strid med både 4 § lagen om kollektivavtal och byggnadsavtalet. Eftersom de sålunda vägrat att ställa sig avtalets bestämmelser till efterrättelse, har bolaget enligt § 4 g) första stycket varit berättigat att på sätt som skett, skilja dem från ackordsarbetet.

Arbetarparten förpliktades ersätta arbetsköparen hans rättegångskostnad med 7 000 kronor.

Domen var enhällig.

Dom nr. 9

Detta fall belyser på ett klart sätt vilken diktatorisk makt som rättsordningen tillägger arbetsköparen. Det visar också att Kooperationen som arbetsköpare trots avtalets tal om ‘mönsterarbetsgivare’ inte uppträder annorlunda än andra arbetsköpare vid utövandet av sin makt. Det kan tilläggas att den kooperativa föreningen Solidar i Malmö under 1909 års storkonflikt hade hand om matutdelning till de konfliktdrabbade arbetarna. Den striden gällde bland annat arbetsköparens oinskränkta rätt att ‘leda och fördela’.

Den 7 februari anslogs ett meddelande i den kooperativa föreningen Solidars bageri i Malmö. Det bar rubriken ORDNINGSFÖRESKRIFTER.

I dessa föreskrifter ålades brödkörarna bl.a. att redovisa all brödkörning på tidkort. Dagen innan hade ett nytt arbetstidsschema anslagits. Både vad gällde arbetstidernas förläggning och måltidsrasterna innebar de nya föreskrifterna försämringar för arbetarna. Beträffande måltidsraster innehöll det nya schemat inte några regler för fredagar och lördagar och inte heller för helgveckor. Det visade sig snart att Solidar utnyttjade detta till sin fördel.

Det tidigare gällande arbetstidsschemat från november 1964 hade tillkommit efter överläggningar mellan fackföreningen och arbetsledningen. När nu arbetsköparen genom ett ensidigt diktat utan att ens meddela fackföreningen ville genomdriva försämrade arbetsvillkor vägrade arbetarna att godta de nya föreskrifterna och fortsatte att arbeta enligt det gamla schemat.

Den 13 februari blev 3 medlemmar i avdelningsstyrelsen, vilka arbetade på bageriet, uppkallade till företagets chef. Disponenten förklarade att företaget hade rätt att ensidigt utfärda arbetstidsschema och ordningsföreskrifter, samt att utkörarna var skyldiga att efterkomma de nya bestämmelserna.

En av styrelsemedlemmarna bestred detta och krävde förhandlingar. Disponenten vägrade; upprepade att det var Solidar ensam som beslöt om arbetstidens förläggning och tillade:

Ni skall inte gå ned och meddela edra medlemmar något annat, ty ni skall tänka på att ni är familjeförsörjare.

De tre arbetarna uppfattade disponentens uttalande som ett hot om avsked.

Samma dag avsånde Solidar ett brev till styrelsen för avdelningen med följande innehåll:

Företagsledningen vill härigenom bekräfta de synpunkter som framförts till representanter för styrelsen inom avdelning 69 angående de regler som skall vara gällande inom företagets olika arbetsplatser.

Vi vill fästa uppmärksamheten på arbetsgivarens rätt att leda och fördela arbetet och att utfärda de ordningsföreskrifter som i olika avseenden kan komplettera kollektivavtalets stadganden utan att strida mot desamma.

De arbetstidsföreskrifter som meddelats bageriavdelningens ledning, skall äga tillämpning fr.o.m. den 15.2 67. Vidare skall de detaljanvisningar beträffande tidkortet som meddelats av bageriavdelningen i särskilda ordningsföreskrifter äga tillämpning. Vi anser det onödigt att ytterligare understryka att föreskrifter av här nämnt slag skall åtlydas ...

Avdelningen, som inte fick stöd av sitt förbund, yrkade nu att Solidar skulle utge allmänt skadestånd för avtalsbrott med 5 000 kronor. Avdelningen menade att Solidar handlat avtalsstridigt genom att ensidigt upprätta arbetstidsschema, då dessa förhållanden tidigare reglerats i kollektivavtalet från 1964.

I målet företrädde Solidar av sin organisation Kooperationens förhandlingsorganisation som bl.a. yttrade till sitt försvar:

Enligt § 3 moment 1 i riksavtalet äger arbetsgivaren rätt att leda och fördela arbetet. Denna bestämmelse ger arbetsgivaren rätt att ensam bestämma om arbetstidens förläggning.

Dessutom hade det gamla arbetstidsschemat, tvärt emot vad arbetarparten påstod, 'upprättats och fastställt genom ensidigt beslut av Solidar'. Därför kunde det inte anses som ett kollektivavtal. Man bestred därför ansvar för avtalsbrott då det enligt Solidars uppfattning inte fanns något avtal som reglerade de aktuella tvistefrågorna.

Beträffande avskedshotet förklarade arbetsköparsidan:

Claesson (disponenten) framhöll vidare, att Solidar i händelse av fortsatt vägran från utkörarnas sida, kunde bli tvungen att tillgripa disciplinära åtgärder. Eftersom detta kunde leda till avskedande av sådana anställda, som var familjeförsörjare, önskade Claesson inskräpa vikten av att avdelningen korrekt informerade sina medlemmar om företagets ståndpunkt ... För att undvika varje möjligt missförstånd tillställde Solidar omedelbart efter sammanträdet avdelningens styrelse ett brev, vari klargjordes företagets rätt att leda och fördela arbetet, samt utkörarnas skyldighet att efterkomma av företaget givna föreskrifter.

I sitt utslag fann arbetsdomstolen inte att 'det blivit styrkt' att 1964 års överenskommelse 'mot Solidars bestridande' var att uppfatta som ett kollektivavtal. Beträffande ändringen av måltidsrasterna fann domstolen inte heller att Solidar 'låt it komma sig något till last som kan

föranleda skadeståndsskyldighet gentemot avdelningen.’

Visserligen medgav domstolen att det äldre ‘avtalet’ om måltidsrasternas förläggning ‘otvivelaktigt framträdde till sin form som ett avtal mellan parterna’. Men arbetsdomstolen ville inte i detta fall hänga upp sig på formsaker. ‘Arbetsdomstolen finner emellertid inte erforderligt att ingå på frågan, huruvida anslaget även i sak är att uppfatta på detta sätt, vilket Solidar bestrider.’

Beträffande avskedshotet mot de tre styrelsemedlemmarna fortsätter arbetsdomstolen i uttråkad skolmästarton:

Såsom arbetsdomstolen vid upprepade tillfällen framhållit, är en arbetstagare i princip skyldig att vid tvist om arbetsskyldighet efterkomma arbetsgivarens föreskrifter om arbetet i avbidan på rättslig prövning av tvistefrågan (Jfr. bland annat domen 1962 nr. 1) ... Solidar har följaktligen varit berättigad att kräva att dess ifrågavarande föreskrifter följdes av utkörarna, och därmed också att erinra representanterna för avdelningens styrelse, om de disciplinära åtgärder som en fortsatt vägran av utkörarna kunde medföra.

Avdelningens talan ogillades. Arbetarparten förpliktades att ersätta Solidars rättegångskostnad med 5775 kronor, därav 4000 kronor i ombudsarvode.

Bakom den enhälliga domen stod bl.a. Fabriksarbetarförbundets ordförande Valdemar Lundberg och Metallindustriarbetarförbundets 2:e ordförande Bert Lundin.

Dom nr. 19

S. hade under många år varit tidningsutbärare vid Sydsvenska Dagbladet (ob. lib) i Malmö. Det kollektivavtal som gällde var ytterst kortfattat och innehöll inga bestämmelser t.ex. om arbetstidens förläggning. 1967 meddelade tidningsledningen genom ett cirkulärbrev till sina anställda att utbärningen hädanefter skulle vara avslutad kl. 5.30 på morgonen mot tidigare 6.30. Något samråd med arbetarna eller transportarbetaravdelningen föregick inte detta beslut. S. hade länge verkat för bättre arbetsförhållanden för tidningsbuden och menat att bolaget inte hade rätt att ensidigt besluta i alla frågor som inte var reglerade i det kortfattade kollektivavtalet. Genom olika skrivelser och hänvändelser både till tidningsledningen och till avdelningen hade S. sökt få till stånd en förbättring bl.a. vad gällde utbärningstiderna. ‘På grund av avdelningens undfallenhet gentemot bolaget och bristande intresse för de fåtaliga tidningsbudens sak, har emellertid någon förbättring inte skett.’ S. hade också i tidningen blivit angripen med anledning av ett kommunalt besvärssärende i Hälsingborg där han var klagande. Eftersom S. inte ansåg sig vara skyldig att iakttaga en så orimlig föreskrift om arbetstiderna, som innebar att tidningsbuden måste börja arbeta mitt på natten, protesterade han mot beslutet. Den 20 oktober avskedades därför S. av bolaget.

‘S. hävdade att han blev avskedad främst på grund av sina protester mot företagets utbärningspolitik och sin strävan efter drägligare arbetsförhållanden för tidningsbuden.’ Till sitt försvar åberopade han också föreningsrätten.

AD förklarade i sin dom:

Det mellan bolaget och avdelningen gällande kollektivavtalet innehåller inte några bestämmelser om förläggning av tidningsbudens arbetstid. Vid sådant förhållande tillkommer det bolaget — såsom ett utflöde av dess i § 3 a) fastslagna rätt att leda och fördela arbetet — att ge föreskrifter härom. S. talan ogillas.

Domen var enhällig.

Dom nr. 30

De senaste åren har det blivit vanligare att medlemmar vänt sig mot sin egen organisation för att påtala dess undfallenhet mot arbetsköpare och dess bristande intresse att försvara sina medlemmar. Ett uttryck för samma tendens är att fackförbunden allt oftare förklarar sig inte vilja biträda en medlem när han vill kära i AD i synnerhet om den grupp han tillhör är liten eller hans krav på något sätt kan anses kontroversiellt. Att en medlem i ett sådant fall inte kan påräkna stöd från arbetsdomstolen visar detta fall. Detta fall där en arbetares talan avvisades visar hur maktlös en ensam arbetare är då han försöker få sin rätt mot arbetsköpare och fackförening. Därför kan det vara på sin plats att återge referatet i arbetsdomstolens domar i dess helhet:

Maskinsnickare Bertil Karlsson i Skänninge.

Beslut, som meddelades den 4 oktober 1968 utslutes här såsom saknande allmänt intresse. En av Karlsson gjord ansökan om bland annat granskning av en mot honom företagen permittering samt vissa åtgärder av hans fackliga organisation avvisades, dels på grund av att arbetsdomstolen saknar behörighet att pröva tvist mellan enskild arbetstagare och hans organisation, dels på grund av att Karlsson i övriga delar av målet inte efterkommit domstolens föreläggande att komplettera ansökningen.

Dom nr. 33

Till följd av driftsomläggningar gjorde SAAB i Linköping i januari och februari 1968 omfattande omplaceringar och 'friställningar' av sina arbetare. Till de omplacerade hörde arbetarna Dahlström, Johansson och Lind. Dessa förflyttades nu från yrkesarbete till tempoarbete. I samband därmed sänkte bolaget utan fackföreningens hörande deras timlöner.

Metallindustriarbetarförbundet instämde Verkstadsföreningen till AD. Förbundet förklarade att bolaget genom sin åtgärd brutit mot protokollsanteckning 1) till verkstadsavtalet. Denna avtalspunkt har följande lydelse:

Parterna äro ense därom att vid avtalets ikraftträdande utgående avlöningsförmåner vid de särskilda verkstäderna icke kunna utan frivillig överenskommelse under avtalstiden ändras.

Eftersom ingen frivillig överenskommelse i detta fall hade träffats förelåg ett avtalsbrott. Förbundet yrkade därför att domstolen skulle ålägga SAAB att utge 5000 kr. som allmänt skadestånd.

Ursprungligen hade arbetarsidan ansett att varken avtalet eller en mellan parterna gällande förhandlingsordning, lade hinder i vägen för arbetarna att framställa kollektiva löneanspråk och att eventuellt genomdriva sina krav genom arbetsnedläggelse. På arbetarsidan ansågs inga hinder möta att man under avtalstiden framställde kollektiva anspråk på högre timlön. Framställningar i detta syfte, åtföljda av arbetsnedläggelser, förekom inte sällan t.ex. under tiden 1918 till 1921.

År 1923 nåddes emellertid en uppgörelse både om rätten att strejka under avtalstiden och om garantierna mot lönesänkningar. Det är från denna uppgörelse som protokollsanteckningen härstammar. Beträffande förspelet till 1923 års uppgörelse heter det i *Arbetsdomstolens domar* 1932 nr. 105:

På grund av uppsägning från (verkstads)föreningens sida upphörde ett år 1919 slutet avtal att gälla vid utgången av år 1921. Uppsägningen skedde dels för vinnande av lönereduktioner och dels för att få fastslaget, att kollektiva framställningar om ändrade löneförmåner med åtföljande strejker icke fingo förekomma under avtalstiden. Då dessa krav mötte motstånd blev nytt avtal icke träffat

och under hela år 1922 rådde avtalslöst tillstånd vid verkstäderna.

I ett av förlikningskommissionen 1923 framlagt förslag fanns den nämnda protokollsanteckningen med. Förslaget godkändes av parterna och anteckningen har sedan dess förnyats vid varje central uppgörelse. Vid många tillfällen hade emellertid meningsskiljaktigheter uppkommit vid tolkningen av paragrafen. Så var t.ex. fallet 1932 då förbundet instämde Verkstadsföreningen. Man menade att en lönesänkning skulle föregås av frivillig överenskommelse och anförde bland annat.

Då (verkstads)föreningen före 1923 års avtalsuppgörelse uppställt kravet, att den s.k. rörelsefriheten skulle upphöra dvs. att försök icke längre finge göras att genom arbetsnedläggelse framtvunga ändrade lönevillkor under avtalstiden, hade detta anspråk mött starkt motstånd. När förbundet slutligen hade medgivit, att det nya avtalet finge giva uttryck åt en sådan ståndpunkt, hade detta skett under den *uttryckliga förutsättningen*, att ändringar i löneförmånerna under avtalstiden icke heller fick ske från arbetsgivarens sida.

När arbetarna 1923 fordrat garantier för att arbetsköparna icke under avtalstiden skulle sänka löneförmånerna hade arbetarna naturligtvis syftat på såväl de fasta ackorden som de individuellt uppgjorda ackorden för enskilda arbetare. Fasta ackordsprislistor som undertecknats av parterna förekom inte i någon större omfattning vid denna tid. Det var därför uppenbart att arbetarna i utbyte mot 'rörelsefriheten' d.v.s. strejkrätten ville ha garantier beträffande den *vanligaste* löneformen d.v.s. de individuellt uppgjorda ackorden. Att arbetarna skulle 'sälja' sin tidigare rätt att strejka (både som försvar mot lönesänkningar och för att åstadkomma bättre löner) mot en garanti mot lönesänkningar blott för ett *mindretal* verkar föga sannolikt. En sådan tolkning strider dessutom mot anteckningens ordalydelse.

Verkstadsföreningen menade å sin sida att denna ståndpunkt skulle 'innebära upphävandet av skillnaden mellan fasta ackordsprislistor och ackord enl. § 4 mom. 3 (individuella ackord). Man menade att en sådan skillnad var 'grundad i sakens natur'. Vidare skulle garantier för de individuella ackorden 'innebära de största risker för verkstadsindustrin i dess helhet.'

Dessutom menade man att det vid det tillfälle då protokollsanteckningen sist förnyades, 'det vore otroligt, att kommissionen ... skulle hava avsett att genom formuleringen av medlingsförslagets ingress understödja arbetarnas ståndpunkt.'

I stället för att argumentera juridiskt hänvisar sålunda arbetsköparna dels till sina egna ekonomiska intressen, ('de största risker för verkstadsindustrin') dels till 'sakens natur'. Det kan påpekas att arbetarparten varken i detta mål eller något annat, funnit det mödan värt att söka beveka AD med hänvisning till *arbetarnas* ekonomiska ställning. Inte ens svältåret 1932 ansåg man en sådan vädjan ha utsikt till framgång.

Anmärkningsvärt är också att arbetsköparparten finner det 'otroligt' att den neutrala medlingskommissionen skulle ha avsett att gynna arbetarna.

AD kunde naturligt nog inte stödja arbetsköparnas ståndpunkt utan dömde efter anteckningens ordalydelse och på det sätt som med hänsyn till läget 1923 var det enda rimliga. Man fann sålunda att det fordrades en frivillig överenskommelse för att arbetsköparen skulle ha rätt att sänka de individuella ackordslönerna.

I fallet 1968 gällde det samma tvistefråga. Enligt protokollsanteckningens ordalydelse kan arbetsköparen inte utan frivillig överenskommelse sänka 'utgående avlöningsförmåner. Det nämns ingen inskränkning i lönegarantin t.ex. så att den blott skulle gälla om arbetaren får behålla sin tidigare uppgift. Det var uppenbarligen mot en verklig lönegaranti under avtalet

som arbetarna 1923 gick med på att avstå från strejkvapnet. Hur har då Metallindustriarbetarförbundet ställt sig till tidigare fall?

Förbundet anser sig under senare tid ha kunnat märka, att arbetsgivarna i ökande utsträckning genomfört tvångsvisa förflyttningar med lönereduktioner, vilket kommit att sätta ur spel den i avskedssituationen förutsatta förhandlingsordningen. Om själva rätten att förflytta arbetarna dvs. att leda och fördela arbetet, som arbetsgivarsidan menat, automatiskt gav rätt att sänka timlönen skulle protokollsanteckning 1 sakna betydelse till skydd för de individuella timlönen.

Verkstadsföreningen förklarade emellertid att förbundets 'tolkning' av protokollsanteckningen skulle leda till 'ohållbara konsekvenser' genom att 'den grundläggande principen om arbetsskyldighet skulle bli värdelös.' Dessutom menade arbetsköparparten att protokollsanteckningen inte var tillämplig i förevarande fall. Förbundet ville, menade Verkstadsföreningen 'konstruera ett anställningsskydd, som aldrig har varit aktuellt inom verkstadsindustrin.' I sin dom förklarade AD (ämbetsmännen och arbetsköparna)

Omständigheterna i samband med protokollsanteckningens tillkomst ger ... inte grund för antagandet, att den utgående timlönen avsetts skola vara garanterad även när arbetstagaren, på grund av arbetsbrist eller liknande skäl omplaceras till helt andra arbetsuppgifter ... På verkstadsavtalet grundat anställningsförhållande måste alltjämt antagas innebära, att vid sådan omplacering som arbetsgivaren ostridigt äger företa med stöd av sin rätt att leda och fördela arbetet arbetstagarens minimilön och individuella tillägg härtill blir att bestämma i enlighet med vad förut anförts.

Mot detta ståndpunktstagande reserverade sig domstolens arbetarrepresentanter, vilket numera inte tillhör vanligheten. Förbundsordförande Axel Hedberg, med vilken den andre arbetarrepresentanten instämde förklarade sålunda:

Uppfattningen att garantin endast skulle avse lönen i relation till vissa arbetsuppgifter saknar stöd i protokollsanteckningens avfattning. Denna uppfattning strider även mot den i nämnda stadgande angivna principen om individuella löner såsom en uppskattning av den enskilde arbetarens flit och skicklighet samt i förekommande fall långvariga arbete inom metallindustrin. Den värdering av arbetstagaren som sålunda tagit sig uttryck i den individuella lönen, upphör inte för det att arbetsgivaren inte förmår tilldela honom motsvarande arbetsuppgifter.

Kommer sådan uppgörelse inte till stånd, och önskar arbetsgivaren likväl undgå att utge den individuella lönen, återstår för honom endast att med iakttagande av verkstadsavtalets regler bringa anställningsförhållandet till upphörande.

Konsekvensen av detta ställningstagande från AD:s majoritet är att en arbetare som drabbas av omflyttning till ett sämre betalt arbete inte ens har rätt att påkalla förhandlingar. Av utredningen 'lilla LO' 1968 framgår att omflyttningar med lönesänkningar blir allt vanligare inom svensk industri. Det är allmänt bekant att denna metod är vanlig då det gäller att trakassera 'obekväma' eller mindre samarbetsvilliga arbetare. Det är emellertid först genom denna dom 1968 som arbetsköparens diktatoriska rätt att sänka lönen försvarats av AD. Att det skett på juridiskt svaga grunder och i strid mot en avtalsbestämmelses ordalydelse gör inte saken bättre.

AD bygger dessutom på det orimliga antagandet att arbetarna då de hösten 1923 gick med på att inskränka strejkrätten gjorde det utan att fordra någon egentlig motprestation. Allt talar för att arbetarna då de 1923 godkände ett vidsträckt strejkförbud, fordrade just vad protokollsanteckningen anger 'Att utgående avlöningsförmåner vid de särskilda verkstäderna icke kunna utan frivillig överenskommelse ändras.'

Genom AD:s 'tolkning' har denna bestämmelse, trots att den alltjämt ingår i avtalet blivit satt

ur spel.

Det är fullt konsekvent att det är just rätten att 'leda och fördela' som sätter ingångna avtal ur spel. Vad som uttrycks med detta är nämligen arbetsköparens diktatur över arbetskraften. Denna diktatur har inte införts genom avtal och lagar och den kan inte heller avskaffas så. Den makt som uttrycks i en sådan paragraf är en allmän rättsgrundsats i ett borgerligt samhälle, ett 'utflöde' av den borgerliga klassdiktaturen och den kan bara avskaffas med den.

Att arbetsköparna till dess fortsätter att skörda frukterna av sin makt är uppenbart. År 1968 utgjorde SAAB:s vinst före dispositioner och skatter 102,6 miljoner kronor. Till denna rekordvinst bidrog de tusenlappar som SAAB tjänade genom att sänka timlönerna för Dahlström, Johansson, Lind och ytterligare ett 50-tal av deras omplacerade kamrater.

'Tvångslagar mot fackföreningsrörelsen för att stabilisera utsugningen'

Endast inför nödvändigheten av att på eget ansvar och inom samhällsintressets ram ta ställning till egna och samhälleliga problem skapas de människor, som vi vill beteckna som fullvärdiga medlemmar i demokratins samhälle.

Gunnar Sträng i bankettal vid Arbetsdomstolens jubileum 1954.

I

Det är rätt tydligt att de ledande LO-byråkraterna från början var beredda att verka för Arbetsdomstolens prestige och auktoritet. Redan 1929 slutade all principiell kritik mot domstolen från detta håll. Byråkraterna gjorde också allt för att tysta de röster som i fortsättningen krävde domstolens avskaffande.

Hotell- och restauranganställdas förbund hade vid ett flertal tillfällen i början av 30-talet drabbats av utslag i arbetsdomstolen som av medlemmarna uppfattades som partiska. I förbundets tidning Hotellrevy nr. 6 1933 tar man upp arbetsdomstolen till kritisk granskning med utgångspunkt i ett par mål som avgjorts till förbundets nackdel. I artikeln heter det bl.a.:

Arbetsdomstolen är naturligtvis ingen evighetsinrättning ... huruvida den vinnlägger sig så mycket som möjligt att få leva det längsta möjliga liv, är ett problem för sig. Att den tager vissa risker är dock uppenbart. Lagen i och för sig är ostridigt en klasslag. Arbetaropinionen 1928 var visst inte felbetonad ...

Får man döma av arbetsgivarföreningens statistik, i den mån denna offentliggöres, framhålles icke utan skadeglädje att arbetarparten har de flesta tappade målen och att rättvisan vet var den skall placera sig ... Man får därav utläsa ett indirekt erkännande att arbetsgivarna inte blivit besvikna på sin lagskapelse 1928, utan att den fungerar tillfredsställande. Men det är frågan, om inte dessa nedtyngande framgångar framdriver en nödvändighet hos motparten att kritiskt belysa en del av dess segrar ...

Sedan tidningen tagit upp ett par fall till kritisk granskning avslutas artikeln med ett förslag att inrätta en överinstans till domstolen.

Domstolens ordförande Arthur Lindhagen som ju även deltagit i utformandet av kollektivavtalslagen såg inte gärna att man riktade kritik mot domstolen. Han var också beredd att om möjligt stoppa kritik i framtiden och vände sig därför till LO-chefen Edvard Johansson personligen. I landssekretariatets protokoll av den 10 juli 1933 kan man sålunda läsa följande:

Meddelades av Edvard Johansson att han från AD:s ordförande Arthur Lindhagen bekommit en personlig skrivelse, vari Lindhagen uttalar sitt beklagande över en artikel i 'Svensk Hotellrevy'

skriven av förbundets förtroendeman ...

Av protokollet framgår inte vilka synpunkter som framfördes i landssekreteriatet med anledning av denna skrivelse. Där står blott:

Landssekreteriatet beslöt:

att uppdraga åt Edvard Johansson att i skrivelse till justitierådet Arthur Lindhagen framhålla, att landssekreteriatet är villigt att göra vad som är möjligt för att i framtiden undvika ett upprepanande. (Sid. 217.)

LO:s högsta ledning åtog sig sålunda att i fortsättningen verka för att sådan kritik inte framfördes d.v.s. att utöva censur mot arbetsdomstolens kritiker. Detta förklarar delvis varför kritiken mot arbetsdomstolen så snabbt tystnade för att inte säga tystades i fackföreningspressen. Att landssekreteriatet på begäran av Lindhagen lovar att tysta kritiken i framtiden visar hur vid klyftan är mellan ledningens och medlemmarnas inställning till arbetsdomstolen redan 1933. Trots att LO-ledningen aktivt strävat efter att utvidga den mångomtalade 'gemensamma värdebasen' har den aldrig fått någon verklig förankring bland de vanliga medlemmarna.

II

För att belysa den gemensamma värdebasens uppkomst och utveckling kan det vara av intresse att ta del av en skildring av hur en LO-byråkrat själv upplever sin ställning i detta avseende. I ett föredrag i Arbetsrättsliga Föreningen 1957 berättar Sture Lantz om sina erfarenheter som ledamot av arbetsdomstolen. Lantz var förbundsordförande och en av de tongivande medlemmarna i landssekreteriatet ända fram på 60-talet. Genom att klart ange 'omprövningarnas' samband med sin egen karriär i fackföreningsrörelsen ger Lantz en beskrivning av en byråkratsjäls utveckling, som genom sin öppenhet är ganska unik.

Lantz säger sig vilja berätta om 'hur en arbetarpojke upplevt kampen emot tillkomsten av Arbetsdomstolen och kollektivavtalslagen, upplevt det nödtvungna accepterandet och upplevt en omvändelse, som sedan många år tillbaka är absolut och reservationslös.'

Han förklarar sålunda:

... jag kan försäkra att den uppfattning om konsekvenserna för fackföreningsrörelsen av antagandet av lagarna om Arbetsdomstol och kollektivavtal, som låg bakom protesterna var grundmurad och äkta ... Ostridigt var det en allmän uppfattning bland oss arbetare att avskaffandet av dessa lagar var något av det första som skulle ske om vi lyckades erövra den politiska maktställning som erfordrades härför. I dag har dessa krav inte längre någon aktualitet, men ända fram till slutet av 40-talet fick den ansvariga ledningen i arbetarnas fackliga och politiska organisationer tampas hårt mot de många som envisades med att stå kvar på 20-talets ståndpunkt.⁸

Han fortsätter:

Denna egna upplevelse (av mål nr. 24/1934 där förbundets ståndpunkt vann gehör anm.)... påskyndade en omprövning av min tidigare inställning, en omprövning som fortsatte sedan jag 1935 blivit förbundsfunctionär, och när jag 1949 blev suppleant i Arbetsdomstolen hade jag för länge sedan avbördat mig uppfattningen från 20-talets slut, att tillkomsten av de båda lagarna med ett slags naturnödvändighet måste i sin tillämpning få karaktären av klasslagstiftning ...

Beträffande 1938 års huvudavtal säger Lantz:

År 1939 fick jag anledning att på ett särskilt sätt fördjupa mig i arbetsfredsproblemen. Huvudavtalet mellan LO — SAF var klart och LO organiserade en omfattande informationskampanj,

⁸ I *Arbetsrättsliga föreningens skrifter*, 1960.

vilket för deltagarna innebar hårda duster med kommunisterna och den övriga oppositionen emot samförståndssträvandena. Jag var en av dem som av LO anmodades bli resetalare med Huvudavtalet som högmässotext, fick Sölvéns kommentar att plugga in och satte igång. Redan efter första matchen som gick mot kommunisterna i Grängesberg, kände jag ett starkt behov av ny kontakt med vännen Sölvén och noggrannare studier av 1928 års arbetsfredslagstiftning.

Lantz menar också att arbetsdomstolen har en fostrande betydelse, men att det ibland kan vara svårt att 'fostra ett kollektiv på bortåt 1 1/2 million människor.'

Under 20-talet var det inte aktuellt att fostra arbetarklassen till hänsyn inför samhällsintresset. Idag är det annorlunda:

Nu föres alla avtalsdiskussioner inom samhällets intresseram, synpunkter som också kommer fram när vilda strejker varit aktuella eller påtänkta, och då har det ibland varit värdefullt att ha haft tillgång till någonting som har påmint om den rotting, som alltid fanns inom räckhåll för läraren i den folkskola, där jag fick lära veta hut. Och den rollen har väl AD ibland fått spela, dock utan att den därom särskilt tillfrågats.

Lantz pekar också på den ekonomiska betydelse som AD haft 'både för samhället och enskilda.' Som exempel tar han 1954 års domar mot strejkande hamnarbetare, där han själv fungerade som domare i AD:

Om man applicerar exemplet på de vilda stuvarstrejkerna 1954, strejker som vid långvarighet hade fått svåra följder för vårt handelsutbyte och vår industriförsörjning, vågar man väl hävda att tillgången till AD såsom vågbrytare och som stöd för det berörda förbundets strävan att begränsa och avveckla en svår situation betydde åtskilligt rent ekonomiskt.

Lantz ställer slutligen till sig själv frågan

om det inte finns någonting i AD:s verksamhet eller i själva processförfarandet som är mindre tillfredsställande, något som man skulle vilja ha annorlunda. Jag måste erkänna att jag i detta avseende ansträngt mig förgäves ... Lustspel, komedi och stor dramatik avlöser varandra och allt är lärorikt och intressant.

III

Två gånger tar Lantz upp 1954 års hamnarbetarstrejk som skäl till att man behöver en 'rotting'. Men denna strejk hade förvisso inte bara samhällsekonomisk betydelse som Lantz påpekade. Strejkens betydelse låg främst i att den obarmhärtigt avslöjade både den fackliga klasslagstiftningen och fackföreningsbyråkratin. Av denna anledning kan det vara på sin plats att mera utförligt redogöra för händelserna kring denna strejk.

Under tioårsperioden 1940 till 1950 hade hamnarbetarnas relativa löneläge oavbrutet sjunkit. Samtidigt som arbetstakten ökade hade också olycksfallsfrekvensen stigit kraftigt. I Göteborgs hamn visade statistiken t.ex. för andra kvartalet 1954 70 olycksfall per 100 årsarbetande. Ca. 300 av hamnarbetarna var vid samma tid partiellt arbetslösa på grund av yrkesskador. Av dessa hade 70 % bestående ryggskador.

Det var alltså rätt förklarligt att det uppdämda missnöjet till slut skulle komma till ett utbrott. När hamnarbetarna 1951 under stor enighet gick i strejk för att understryka lönekraven och stödja förhandlingarna kan det därför inte ha kommit som någon överraskning för förbundsledningen. Men ledningens svar blev att hota de strejkande med uteslutning ur förbundet. För att inte förlora sina utkomstmöjligheter tvingades de strejkande under detta hot att återgå.

1953 förkastades avtalsförslaget med överväldigande majoritet av arbetarna. Trots att hamnarbetarna uttalade sig mot antagandet av avtalet godkändes det av förbundsledningen med

stöd av vetorätten. Avtalet var en förlängning av det gamla dåliga avtalet. Deras gamla krav på garanterad veckoinkomst uppfylldes alltså inte. Om inget arbete anvisades hade arbetarna att 4 gånger om dagen inställa sig i utrotningslokalen. För detta besvär och de dryga resekostnader det förde med sig fick arbetarna ingen som helst ersättning. Allt förblev vid den gamla ordningen.

Inför 1954 års avtalsförhandlingar var stämningen bitter bland arbetarna i hamnarna. Det preliminära förslaget till uppgörelse skickades ut på omröstning i april. Det gav ingenting nytt och avvisades med 3378 röster mot 469.

Mot arbetarnas vilja beslöt nu förbundsledningen på nytt att 'göra upp vid bordet.'

För att visa att de menade allvar och inte tänkte finna sig i förbundsledningens diktat nedlade samtliga hamnarbetare i Göteborg arbetet den 22 april. Hamnarbetarna i Halmstad följde efter och inom ett par dagar omfattade strejken alla hamnar av betydelse.

Hamnarbetarnas kamp utlöste genast en ström av solidaritetsbevis från andra arbetare. Spontana insamlingar startade på arbetsplatser över hela landet. Solidariteten kunde inte hejdas av den hetskör som borgerliga och socialdemokratiska tidningar stämde upp.

Strejken utlöste en febril aktivitet i förbundets ledning. Samtliga ombudsmän och funktionärer sändes ut till hamnarna för att propagera för återgång. I snabb följd uteslöts en rad avdelningar och enskilda arbetare ur förbundet. I Göteborg suspenderades ombudsmannen Hilding Täck och i Ådalen ombudsman Artur Pettersson. Bägge hade ställt sig på arbetarnas sida och kämpat för deras intressen på ett sätt som gjorde att de måste uteslutas ur förbundet för 'bristande solidaritet'.

Lördagen den 24 april deklarerade förbundsledningen slutligen att de avdelningar som inte återgått till arbetet på måndagen skulle uteslutas ur förbundet. För första gången utnyttjades nu också Sveriges Radio för att få de strejkande att återgå. Ledningen var alltså beredd att spränga förbundet för att tvinga arbetarna till återgång. Dess agerande gick i själva verket långt utanför vad lagar och avtal ålade dem att göra. I samband med uteslutningsshotet förklarade förbundsledningen att de uteslutna endast kunde beviljas återinträde under förutsättning att de skrev under en lojalitetsförklaring.

Efter att samstämmigt ha fördömt ledningens hot att splittra förbundet återgick samtliga arbetare enigt till arbetet den 26 april.

IV

Stuveribolaget i Göteborg vände sig genast till arbetsdomstolen. De opartiska bestod för tillfället av justitierådet Dahlman, hovrättsrådet Samuelsson och generaldirektör Ernst Bexelius.

Omedelbart efter att strejken upphört instämades och dömdes nu avdelningen i Göteborg och tio av dess medlemmar. I sin dom förklarade AD att mycket tydde på att avdelningen i grund och botten var solidarisk med arbetarna. Som ett av bevisen anförde man att ombudsman Täck inte använt högtalarsystemet när han uppmanade de strejkande att återgå, utan endast sina naturliga röstresurser!

Fackföreningsstyrelsen har emellertid även på annat sätt ådagalagt sin solidaritet med de strejkande arbetarna. Sålunda har styrelsen vid sammanträde den 24 april enligt protokollet ... uttalat att styrelsen skulle 'i fortsättningen liksom hittills på bästa sätt söka tillvarata medlemmarnas intressen och vidtaga sådana åtgärder som bäst gagna enigheten och sammanhållningen på arbets-

platsen'. Även om styrelsen vid vissa tillfällen uppmanat arbetarna att återgå till arbetet, kan arbetsdomstolen vid ovan angivna förhållande icke känna sig övertygad om, att dessa uppmaningar varit allvarligt menade. För vad styrelsen sålunda låtit komma sig till last kan fackföreningen inte undgå skadeståndsskyldighet. Domstolen bestämmer det allmänna skadestånd som fackföreningen har att betala hamnarbetarkontoret till 15 000 kronor. För en var av arbetarna bestämmer arbetsdomstolen skadeståndet till 200 kronor. Fackföreningen och arbetarna skola därjämte ersätta arbetsgivarparterna deras rättegångskostnader, fackföreningen med tvåtusennittioåtta kronor 30 öre samt en var av de enskilda arbetarna med femtio kronor.⁹

I överensstämmelse med 1928 års lagar fann sålunda AD fackföreningsstyrelsen skyldig till att 'söka tillvarata medlemmarnas intressen.' I domen instämde också de båda fackföreningsbyråkraterna i AD. En av dem var Sture Lantz.

Men arbetsköparna var inte nöjda med detta. Ett halvt år senare instämde betydligt över 1000 arbetare från olika hamnar i landet för brott mot kollektivavtalslagen i samband med strejken. Förutom skadestånd från arbetarna krävde arbetsköparna skadestånd från fackföreningar som man ansåg hade solidariserat sig med medlemmarna.

Att det var en hämndaktion som tillkommit för att skrämma arbetarna var uppenbart. I detta avseende förfelade den dock sin verkan. I flera hamnar beslöt nämligen arbetarna att begagna sig av tillfället för att i domstolen säga sin mening både om domstolen och arbetsköparna.

Från Norrköping kom arbetarna i buss till Stockholm med banderollen:

VI KOMMER SOM ÅKLAGARE EJ SOM ANKLAGADE

Även från Stockholm och en rad norrlandshamnar hade hundratals arbetare infunnit sig. En arbetare från Sundsvall tvekade inte om vad som låg bakom massåtalen och de höga skadeståndskraven:

Man har ställt högsta möjliga skadestånd eller över 15 ggr mer per dag än man tjänar i vanliga fall. Kan det vara något annat än hämnd som förestavat arbetsgivarparten att ställa så fräcka krav.¹⁰

Domstolens ledamöter visade en påtaglig irritation över att tvingas höra angrepp av detta slag i rättssalen. Vid en rad tillfällen fällde ordföranden ord som 'Fatta er kort', 'Ni får inte tala om ni inte har något nytt att komma med', 'Nu måste ni på förhand tala om vad ni skall prata om'. osv.

Förbundsrepresentanten Andrew Flenström hade redan tidigare på förbundsrådets sammanträde i bästa McCarthy-stil förklarar att strejkerna var en kommunistisk sammansvärjning. Men hur skulle man då förklara att socialdemokratiska och kommunistiska arbetare hade stått så eniga i kampen. Jo, förklarade Flenström, 'det finns kanske t.o.m. socialdemokrater, som inte bara går kommunismens ärenden utan också tillhör en sådan där liga.' Liksom övriga förbundsbyråkrater uppträdde Flenström i rättegångarna ytterst fientligt mot arbetarna. Beträffande de strejkande i Iggesundsavdelningen kunde han inte finna någon annan förklaring till strejken än att arbetarna där drabbats av sinnesförvirring.

I rask följd avkunnades nu domar mot 11 avdelningar och ett tusental arbetare. I regel bestämdes straffet till 200 kronor i allmänt skadestånd, medan de partiellt arbetsföra slapp undan med hälften. En rad avdelningar dömdes också till skadestånd för att de solidariserat sig med medlemmarna. Sundsvallsavdelningen dömdes t.ex. till 4 000 och stockholmsavdelningen till 3 000 kronor i skadestånd för detta brott.

⁹ Arbetsdomstolens domar nr 18 1954.

¹⁰ Cit. efter *Hamnarbetarna i kamp*, Västermalm, 1954.

En rad arbetare förklarade inför arbetsdomstolen att om rätt skulle skipas borde arbetsköparna sitta på de anklagades bänk:

Vi har ett hårt och smutsigt arbete med stora risker, många har exempelvis fått sina njurar förstörda på grund av dåliga och olämpliga verktyg och benen rakas sönder vid kolskyfflingen. Det är arbetsgivarna som skall lastas, men får vi en fällande dom så kommer det bara att sporra oss ytterligare att kämpa för våra intressen ... Vi kunde inte ta det dåliga avtalet ... vi kunde se att det inte går ihop. Vi har den moraliska rätten på vår sida. Vi har alltid fått kämpa oss fram och vi böjer inte nacken nu heller.

LO-organet Aftontidningen fördömde arbetarna vid strejkens utbrott. Sedan det visat sig att folkets sympatier var hos arbetarna tvingades man ändra taktik. Man ifrågasatte det kloka i massrättegångarna men försvarade samtidigt domstolens utslag med att förklara att den inte kunde döma annorlunda. I detta hade LO-organet fel, åtminstone om man inskränker sig till den juridiska sidan av saken. Arbetarna kunde nämligen till stöd för ett frikännande hänvisa till kollektivavtalslagens 8 § där det heter:

Om med hänsyn till den skadevållandes ringa skuld, den skadelidandes förhållanden i avseende å tvistens uppkomst, skadans storlek eller omständigheterna i övrigt finnes skäligt, må skadeståndets belopp nedsättas; fullständig befrielse från skadeståndsskyldighet må ock äga rum.

Rent juridiskt fanns det sålunda inget hinder för domstolen att helt befria de strejkande från skadestånd. I stället var domstolsledamöterna tydligt ense om att de strejkande skulle klämmas åt. I samtliga fall var domstolens beslut enhälliga.

Också i Göteborg beslöt hamnarbetarna att själva inställa sig inför domstolen. Åtalet omfattade här omkring 1100 arbetare. Förbundsledningen, stuveribolagen och den borgerliga pressen hoppades i det längsta att några demonstrationer inte skulle bli av. Dagen före rättegången förklarade Göteborgsposten i en rubrik att endast 400 arbetare skulle möta upp. Redan när arbetarna samlades utanför stuvornas kontor stod det emellertid klart att över 1000 arbetare skulle inställa sig. Hamnarbetarnas långa demonstrationståg ut till Burgårdsskolans aula, där rättegången skulle hållas, blev ett triumftåg under parollerna

**VI KRÄVER BÄTTRE AVTAL — EJ ÅTAL
STUVARNA LITAR PÅ ARBETSDOMSTOLEN — VI LITAR PÅ VÅR EGEN KRAFT
LEVE ARBETARKLASSENS ENHET**

Hurraropen ekade och Internationalen skallade och när domstolsledamöterna samlades i skolans fönster hördes parollen

NED MED ARBETSDOMSTOLEN — LEVE DEN FACKLIGA DEMOKRATIN

Under domstolsförhandlingarna gick arbetarna till attack mot arbetsköparna och deras domstol. En hamnarbetare förklarade:

Nu skall vi dömas efter lagar som tillkommit under en borgerlig regering vars statsminister vid alla tillfällen stod på storfinansens sida, lagar som tillkommit som tvångslagar mot fackföreningsrörelsen för att stabilisera utsugningen och som en enhällig arbetarklass var motståndare till vid dess tillkomst. Vi känner emellertid till arbetsdomstolens praxis. Vi tror att vi är dömda innan förhandlingarna börjat. Det är vår mening om arbetsdomstolen.

Vi har idag fått se så stora bevis på solidaritet att vi kommer att gå härifrån starkare och mera enade än någonsin. Fattigdom och nöd avskaffas inte genom bötesstraff och hämndaktioner. Så länge fattigdom utsugning och förtryck finns, så länge kommer också kampen för dess avskaffande att föras. Denna kamp kostar offer men trots allt går den vidare och den slutar först med arbetarklassens fullständiga seger.

[Ur 1:a uppl. av boken (s 204-209)]

Bilaga: Fackföreningsrörelse under USA-imperialism

I

Under efterkrigstiden har USA-imperialismen allt tydligare framstått som världsreaktionens främsta bålverk, en politisk världspolis och en fiende till världens folk. Den amerikanska militärmakten blev ett viktigt vapen för att utvidga monopolkapitalets marknader och stoppa de undertryckta nationernas befrielsekamp. Även på 'hemmafronten' gick det amerikanska monopolkapitalet till offensiv. 1947 genomdrevs Taft-Hartley Act, en strejklöslagslag som helt förlamade den amerikanska arbetarklassens redan kringkurna fackliga rörelsefrihet.

För att trygga det amerikanska inflytandet i Europa och kontrollen över den europeiska marknaden igångsattes ett omfattande projekt under namnet marshall-planen. Sedan den gamla fackliga världsfederationen (Amsterdaminternationalen) upplöstes i samband med kriget bildades 1945 en ny federation med deltagande även från de socialistiska staterna och folkrepublikerna. Det visade sig snart att de anti-imperialistiska krafterna i organisationen inte ämnade låta den bli ett redskap för USA-imperialismen. I november 1947 avvisades amerikanen James Careys förslag att göra federationen till ett organ för marshall-planens genomförande. Därför bildades på amerikanskt initiativ en ny 'facklig marshall-organisation'. I dess cirkulär 1949 förklarades att inget samarbete var möjligt inom världsfederationen. I cirkuläret, som också sändes till LO, förklarade man att 'kommunisternas fientlighet' mot marshall-planen var 'det avgörande beviset' för att praktiskt arbete var omöjligt inom världsfederationen:

Sedan kommunisterna avslöjat sin brutala och cyniskt fientliga inställning till den europeiska återhämtningen, har man fått en bättre insyn i den kommunistiska taktiken som med outröttlig envishet gått ut på att uppagitera de ekonomiskt efterblivna folken, framför allt kolonialfolken, till revolt mot västdemokratierna.¹

Med marshallplanen som påtryckningsmedel splittrades alltså USA federationen och bildade en egen fronderande organisation. I juli 1949 grundades International Confederation of Free Unions (ICFTU) eller på svenska Fria Fackföreningsinternationalen. I stadgarna angavs organisationens ändamål:

a) att upprätta en kraftfull och fri internationell organisation sammansatt av fria och demokratiska fackliga sammanslutningar, oavhängiga av varje yttre inflytande samt vigd åt uppgiften att verka för arbetarnas intressen i hela världen och höja arbetarnas värdighet.²

Organisationen skulle också verka för 'fritt arbete' och sträva efter ökat ekonomiskt samarbete 'av sådan art som kan befördra utvecklingen av mera omfattande ekonomiska enheter'. För att inte lämna något utrymme för tvivel beträffande organisationens imperialistiska karaktär förklarades det slutligen att dess syften överensstämde med Atlantpaktens.

Beträffande inträdeskraven var stadgan svävande. Som allmän regel angavs att en nationell organisation kunde vinna anslutning 'om styrelsen anser att anslutning är önskvärd'. Några krav på medlemsorganisationernas status angavs inte. Inte heller krävde man att de stater vars nationella organisationer kunde bli medlemmar uppfyllde några krav beträffande t.ex.

¹ Cirkulär i Arb. ark.

² I Arb. ark.

föreningsfrihet eller strejkrätt.

II

Samtidigt som det svenska monopolkapitalet allt mera orienterat sig mot USA har också regeringen och LO-ledningen följt efter. Under Koreakriget i början av 50-talet gjorde en stor LO-delegation en studieresa till USA, finansierad av marshall-organet Economic Cooperation Administration. I en redogörelse 1951 förklarade ombudsman Ture Flyboon att 'samarbets-systemet' i USA passade 'alldeles utmärkt' för de svenska företagsnämnderna. Under de sista 20 åren har USA börjat spela samma roll som Preussen omkring sekelskiftet när det gäller att inspirera svenska kapitalister att införa nya arbetsrättsliga principer. MTM är en amerikansk metod liksom UMS (motsvarar MTM vid underhållsarbeten), de under senare år kända Kennings teser, 'elementartidsystemet Work Factor' (tillämpat vid NEFA i Norrköping), OTT (Group Timing Technique) osv. 1968 gjorde 7 SAF-representanter och 5 LO-representanter en studieresa till USA för att studera bl.a. rationalisering och löneteknik samt ta reda på 'varför USA har så hög produktivitet'.

Det var alltså helt naturligt att LO 1949 anslöt sig till ICFTU. Svenska fackföreningsbyråkrater kom från början att spela en betydelsefull roll och 1957 utsågs Arne Geijer på styrelsens förslag till president. Fram till 1965 stod Geijer i spetsen för vad som då mer än nu var en del av USA-imperialismens organisatoriska överbyggnad, till stor del finansierad av underrättelseorganet CIA. Att organisationens krav på 'frihet och demokrati' var uppfyllt om en medlemsstat var beredd att underkasta sig USA-imperialismens önskemål framgår av medlemslistan. Bland de stater som genom sina fackliga organisationer var anslutna till ICFTU under Geijers tid märks t.ex. Formosa, Syd-Korea, Syd-Vietnam (Saigon) och en rad latinamerikanska militärdiktaturer. 1961 släpptes Syd-Afrika in i gemenskapen genom FOFATUSA (Federation of Free African Trade Unions in South Africa). I alla dessa länder tillämpas strejkförbud efter fascistiskt mönster.

För att ytterligare klargöra ICFTU:s ställning till USA-imperialismen under Geijers presidenttid kan man peka på dess politik i Cuba och Vietnam.

I ett officiellt uttalande 1965 förklarade ICFTU att man

välkomnar den bojkottaktion som beslutats av ICFTU:s Inter-Amerikanska regionalorganisation (ORIT) och av ORIT:s medlemmar mot den totalitära Castro-regimen samt dess kampanj för frigivande av politiska fångar i cubanska fängelser.³

Framför allt Geijers vice-president och vän George Meany var en av de drivande krafterna när det gällde att 'återupprätta demokratin' på Cuba. Han stödde sålunda den misslyckade Pig-Bay-invasionen liksom USA:s kupp i Dominikanska republiken 1965 då Juan Bosch störtades. Något missnöje mot de många militärdiktaturer som var medlemmar i organisationen kan man inte spåra i de officiella uttalandena under Geijers tid.

Inte heller tog Arne Geijer några initiativ för att frige politiska fångar i andra stater än Cuba, t.ex. i södra Vietnam.

Södra Vietnam representerades under Geijers presidenttid av den under växlande Saigon-juntor verksamma fackföreningen VLU (Vietnam Labor Union). I ett principuttalande av VLU:s generalsekreterare Nguyen-Khanh-Van publicerat i ICFTU:s organ Free Labor World 1963 heter det bl.a.:

³ *Free Labor World* nr 183/23 1965.

Det krig som igångsatts av Viet Cong ödelägger landet, och uppoffringar är nödvändiga från varje medborgare för att bevara vårt fäderneslands oberoende. Vi de fullmäktiga representanterna för arbetarna i söder, förklarar att kommunism är en doktrin som vi måste kämpa emot ... kampen för frihet går vidare ...⁴

VLU var alltså lojal till de amerikanska angriparna och deras olika marionetter i Saigon. När denna pappersorganisation som upprättats av en tidigare junta sommaren 1965 inte ens kunde betala medlemsavgiften till Fria Fackföreningsinternationalen upplöstes den. Samtidigt fanns dock en kämpande fackföreningsorganisation, VCL, som 1964 stod i spetsen för stora strejker mot regeringen. Föreningen förbjöds, och dess ledare fängslades. Naturligtvis var denna organisation inte medlem i Fria Fackföreningsinternationalen. I sin 1965 utgivna verksamhetsberättelse uttrycker Geijer och den övriga ledningen sitt missnöje över att 'Vietcongterroristernas' aktivitet hindrat normal facklig verksamhet i landet. När dåvarande juntaledaren general Nguyen Khanh 1964 lovat att inrätta en civil regim, kunde han sedermera inte uppfylla sitt löfte 'eftersom både Buddhisternas demonstrationer och Vietcongterroristernas attacker hotade regeringens... grundvalar'.

Att Fria Fackföreningsinternationalen här spelade en aktiv roll som stöd åt USA-imperialismen och dess angreppskrig är uppenbart. Samma omdöme gäller organisationens president LO-chefen Arne Geijer. Genom att tolerera länder som saknar reell fackföreningsfrihet och som förbjuder strejker (Japan, Formosa, Syd-Korea, Syd-Vietnam, Brasilien osv) medverkar också LO genom ICFTU till att bevara och rättfärdiga USA-stödda förtryckarregimer världen över.

På 1966 års LO-kongress var representanter för ICFTU närvarande. Den CIA-stödda underorganisationen ORIT representerades av Bernardo Ibañez. Han tillhör ledningen för den regeringsstödda fackföreningsrörelsen. i Mexico, CMW, en organisation som stödde regimen under dess blodiga massaker på studenter och arbetare sommaren 1968. Med undantag för Cuba var Ibañez optimistisk när det gällde 'de bestående demokratiernas' möjligheter att 'bevara frihet och demokrati' i Latinamerika.

Vi tvivlar emellertid inte på att fackföreningarna (på Cuba) skall återvinna sin frihet. ORIT är den organisation som hårdast kämpar för demokrati och frihet på västra halvklotet ... Vi samarbetar energiskt med ett flertal regeringar för att ge impulser till och påskynda den ekonomiska och sociala utvecklingen och samordningen i Syd-Amerika ... Lära av LO ... På vår kontinent bygger vi organisationer som bidrar till att upprätthålla en effektiv och bestående demokrati.

(LO:s kongressprotokoll 1966)

III

I länder som Portugal, Syd-Afrika och Brasilien kan den svenska imperialismen skyddas av USA berika sig just tack vare strejk- och fackföreningsförbud. I Lamco i Liberia samarbetar Grängesbergsbolaget med tyska och amerikanska intressen. Genom en TV-film 1966 avslöjades en del av de arbetsrättsliga förhållandena under imperialismen. Fackföreningsledarna vräktes från bolagets bostäder efter känt mönster och förföljdes på allehanda sätt.

Den faktor som utlöste strejken var ett utslag vid Liberias arbetsdomstol, ett utslag som var till Lamcos förmån. Arbetsdomstolen hade för övrigt upprättats efter svensk förebild.

Den avskedade strejkledaren och centralpersonen i filmen Robert Jackson berättade i mars 1970 för den svenske journalisten Thomas Trollgren:

⁴ *Free Labor World* nr 151/31 1963.

Vi hade många informella möten före strejken och de flesta var missnöjda med förhållandena vid Lamco. Tre dagar innan mötet som beslöt om strejken ... åkte jag in på sjukhuset och var alltså där den 20 juli då 'strejkmötet' hölls ... Under mötet beslöt man om arbetsnedläggelse ... Lamco hade när de fick höra om strejken, skickat efter beväpnade soldater från Ghanta-Sanniquellieförbundet och fem av soldaterna kom in till mig på sjukhuset och ryckte mig ur sängen. De förde bort mig för förhör.⁵

Jackson avskedades tillsammans med en rad andra arbetare som varit uppstudsiga under strejken.

Numera har Lamco en egen polisstyrka Public Safety Service. Vid sidan av dessa 130 poliser, som för säkerhets skull är förbjudna att vara fackföreningsmedlemmar, har Lamco en styrka på 40 soldater till sitt förfogande. De utgör en särskild grupp bland de anställda och på Lamcos lönelistor betecknas denna privatarmé som '888 LNG-soldiers'.

På allehanda sätt är de afrikanska arbetarnas rörelsefrihet och självbestämmanderätt inskränkt. I Lamcos bostäder gäller 1970 samma ordning som i Norberg 1891. Det krävs tillstånd från bolaget för att en arbetare skall ha rätt att låta gäster sova över natten i sin bostad.

USA och Västtyskland har ett s.k. skyddsavtal med Liberias regering. Avtalet ger dessa länder rätt att intervensera om en ny regim skulle hindra bolagets vinstbringande verksamhet. Att den svenska imperialismen för att på längre sikt fortsätta sin utsugning i Liberia, är beroende av USA:s militära våldsmakt är alltså uppenbart. Det är mot denna bakgrund man bör se Grängesbergsschefen Waldenströms uttalande i Veckans Affärer, där han förklarar:

Lamcoinvesteringarna hade inte blivit av om vi inte fått garantier av tyska och amerikanska institutioner.

⁵ Cit. efter Thomas Trollgren i *Helg-Extra* 27/3 1970.